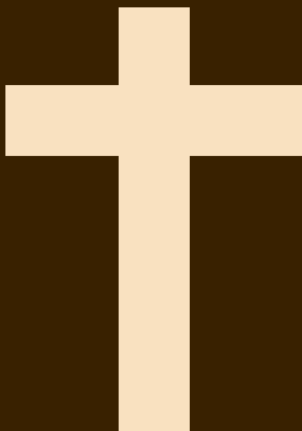

Mum Language NT
Portions

Portions of the New Testament in the Mum language of Papua
New Guinea

Mum Language NT Portions
Portions of the New Testament in the Mum language of Papua
New Guinea
Nupela Testamen long tokples Mum long Niugini

copyright © 2017 Pioneer Bible Translators

Language: Mum

Contributor: Pioneer Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not make any derivative works that change any of the actual words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2022-06-21

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 3 Mar 2023 from source files dated 29 Jan 2022
7921ee34-eb00-5a55-a3a2-0a742ba419e2

Contents

Matyu	1
-----------------	---

Kuyu Avi Matyu Yihimbivirami Kuyu kasiram

Kuyu avi Matyu yihimbivirami niñandihin, angwimiki arikita arikita hañindu kimangima angwimiki, Jisas piri niñi kiyihi muhimimuhim vana yivurahamirim ambavarami. Angwimiki kaniñandihin kimangimañi Maria Jisasin kavuhi muhimimuhim vana yivurahamirim, nanga Jisasin yivutatamahu kimuta savayi kita anga yahamirata, nuñandi hatin mitata Gotindu pihuyi yahumirim ambavarami.

Aru vana mu Matyu isihuramiriman vata andimiha, nimata. Kuha Got siritimbuta ambami maña Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahamirim angwimiki atinduyi yihimbiviramu. Got kru mumingaj simbitin pata Israel hatin anga miñimandi vata siritimbumi. Nanga angwimiki kaniñandihin Jisasirim kru kandihamanda nima vata isihuramirimandi. Matyundu angwimiki kaniñi kuyu sambi muhimimuhim vana Jisas andimirim isihuramami. Kamata kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañinij ambavaramu hañandihin kandisikwisikwi yivurahami. Matyu 1.22-23, 2.4-6, 2.14-15, 2.23, 4.13-16, 8.16-17, 12.15-21, 13.34-35, 21.2-5, 21.16, 26.24, 26.31, 26.54, 27.6-10yi ngamara.

Aru vana mu angwimiki Matyuyi ambami ha Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Jisasindu simbirayi Got krunavundi sihanangandu aru miku yivurahiraman vata andimi. Kamata krunavundi sihananga nuñandi vana taya miñahandamu vata piri kindi.

Matyundu angwimikiyi, kuyu kutanguta arikita arikita minzataya Jisas ambavarami. Kuyu kimangima ha Matyu 5—7yi kiyi. Kandihani Jisas apu muyi yahuta, krunavundin Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 10yi kiyi. Kuyu kandihani, Jisas nuñandi simbirasara hañinijirim muhimimuhim vana andindi pirivisa muvumuvu uta nuñandi kuyu krunavundin ambavaramu vata ambami.

Kuyu kuta muha Matyu 13yi, Jisas tih kuyu Gotindu tiwiyi kiyihiyi vanarim krunavundin isihuramata ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 18yi, Jisas krunavundi nuñandi simbirasara sikwi kiyihiyirim ambavarami. Kuyu kuta muha Matyu 24—25yi, Jisas muhimimuhim vana imbihivi hañi yivurahirimandirim ambavarami.

Angwimiki kaniñandihin, kru nuhaya sikwi yihimbivirami vava kuyu mangiyi. Hara angwimiki ni, nimata niñbi miñami. Kuyu avi Matyu yihimbivirami. Matyurim nimata indarimitandu. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miñarasimi. Kuyu kaniñandihin Matyu 9.9-13yi kiyi.

Jisas piri niñi yahami

(Sapta 1.1—4.16)

Jisas Krai niñuñingitakiñandu niñbi
(Luk 3.23-38)

¹ Niñandihin Jisas Krai niñuñingitakiñandu kuyu. Jisas nu Devit niñuñingji. Devit nu Abraham niñuñingji. ² Abraham Aisak niñuva. Aisak Jekop niñuva. Juda niñusinava nanga niñuranava niñuva Jekop. ³ Peres nanga Sera niñuva Juda, nuriñandi niñum Tamar. Peres Hesron niñuva, Hesron Ram niñuva. ⁴ Ram Aminadap niñuva, Aminadap Nason

niņuva, Nason Salmon niņuva. ⁵ Salmon Boas niņuva, Boas niņum Rahap. Boas Obet niņuva, Obet niņum Rut. Obet Jesi niņuva. ⁶ Jesi, aru miku Devit niņuva. Devit Solomon niņuva. Solomon niņum Batseba, Batseba Uria kindahu. ⁷ Solomon Rehoboam niņuva, Rehoboam Abiya niņuva, Abiya Asap niņuva. ⁸ Asap Jehosafat niņuva, Jehosafat Jehoram niņuva, Jehoram Usia niņuva. ⁹ Usia Jotam niņuva, Jotam Ahas niņuva, Ahas Hesekia niņuva. ¹⁰ Hesekia Manase niņuva, Manase Emon niņuva, Emon Josaiā niņuva. ¹¹ Josaiā Jehoiakim nanga niņuranava niņuva. Kandihirivi hañi Babilon hati pata Israel sanġa kurihata, Israel hatin miņata uta Babilon tamahu simbira tikatika miņamu. ¹² Babilon kita simbira tikatika miņamu hiriviyi Jehoiakim Sealtielin kavumi. Sealtiel Serubabel niņuva. ¹³ Serubabel Abiut niņuva, Abiut Eliakim niņuva, Eliakim Asor niņuva. ¹⁴ Asor Sadok niņuva, Sadok Akim niņuva, Akim Eliut niņuva. ¹⁵ Eliut Eleasar niņuva, Eleasar Matan niņuva, Matan Jepok niņuva. ¹⁶ Jepok, Josep niņuva, Maria nimuņa. Maria Jisasin kavuhi, Jisasirin Krai vandu.* ¹⁷ Jisasindu krunzapayindu kimanggima hama Abraham. Abrahamiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbii niņi kavumu patavata Devitiiyi. Devitiiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbii niņi kavumu patavata Jehoiakim kuhirata tihi, miņata Babilon umu. Babilon uta simbira tikatika miņamu takuk hañi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbii niņi kavumu patavata Krai kuhirami.

Maria Jisasin kavumi
(Luk 2.1-7)

¹⁸ Jisas Krai yahami vana haņandihin nimata. Niņum Marian, Josepirim miņavihu. Hara kihiri upi maņgarihimat kita tihi, Gotindu Maviñi ni mavindanguramahi mavinangandimi. ¹⁹ Nimuņa Josep, nu tititaya kiyihii miņga. Maria nanga kihiri upi maņgarihandu. Harim Maria kipi nangandihii ngata, krunavundindu tamingangimbañi piņguvaritinda Maria siwimanziwimanditima vata, aviñam hañi kita nuņ mitirim indarimitami. ²⁰ Kamatiriman vata indarimitata kiyimiyi, kiyiyi karihata akwisihuyi Aru nimandu kutikara hamaņ ngahi nuņ nimavami, Josep, Devit niņunngi ngana, niņi mavi humbambu kiyi haņandihin Gotindu Maviñi ni mavindanguramahi kipi nanngandisimi. Harim Marian uraurarim piņimandu. ²¹ Nu kru niņi kavirimandi. Nu tihi nuņandi krunavundi ñamba vanavana andindu haņin in sihingata nurin nguramata anġa miņimandi. Harim nuņ niñbi nguta Jisas vamba amba, vami.*

²²⁻²³ Kru Gotindu kuyu miņata ambavaravara hama ambami, Ngamara, navundi muņambi kru nanga kihiri upi maņgarihatara kipi nangandita, kru niņi kavirimandi. Kamati nuņandi niñbi Emanuel virimandiyu, vami. Kanimavami kuyu niņandihin kandisikwisikwi yivurahi. Emanuel niñbi kaninandihindu kuyu sapa ha nimata, Got ara nanga kiyi. ²⁴ Kamavahi Josep karihata yahamirata Aru nimandu kutikara ambami maña Marian urami. ²⁵ Hara Maria nanga kihiri upi maņgarihimat kiyihii ututa Maria

1:6 2 Sml 12.24   1:7 1 Sto 3.10-16   1:11 2 Kin 24.14-15 nanga, 1 Sto 3.15 nanga, 2 Sto 36.10 nanga, Jer 27.20   1:12 Esr 3.2   * 1:16 Niñbi Krai vava niņandihinindu kuyu sapa ha nimata, Kru, Got krunavundi nuņandih anġa miņimandi vata yihiramami vava niñbi.   1:18 Lu 1.27 nanga, 1.35   1:19 Lo 24.1   1:21 Lu 1.31 nanga, 2.21 nanga, Si 4.12 nanga, 13.23 nanga, 13.38
* 1:21 Hibru kuyuyi niñbi Jisas vava niņandihin Aru nima krunavundin anġa miņamiņa vava kuyu maña nandi. Niñbi Jisas vava ni, Grik kuyuyindu. Hibru kuyuyi Josua vandu.   1:22-23 Ais 7.14   1:25 Lu 2.7 nanga, 2.21

kru ñiñi ha kavuhi Josep ñimbi nguta Jisas, vami.

2

Kru indarimit avi nanga hañiniñ Jisasin ngirim payimu

1-2 Herot aru miku miñga kiyimi hiriviñi, Maria Jisasin pirivisa Judia pihu Betlehem kavumi.* Kamatihi indarimit avi nanga muvira ina yahayahavundu hañiniñ pata Jerusalem yivurahata nimavamba kitihumu, Ñiñi kihi Judandu aru miku yahami kandiha pambu kiyi. Nuñandi kiniki ina yahayaha nimbu kita ngata nuñandi ñimbi tihuyahirim pariñ, vamu. 3 Kamavahu aru miku Herot kuyu kandiha indarihira nuñandi mavi hambu avi mandimi. Jerusalemdu krunavundi ndahara sihananga nurinandi mavi hambu avi mandimi. 4 Kamata Herot yahata Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ nanga Israelindu tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniñ ambahi pata tihuru nuriñ nimavamba kitihumi, Got krunavundiñ anga miñimandi vata yihiramami kru kandihama pihu pañi nzikwi yivurahimandi, vami. 5 Kamavahi nimavamu, Pihu Betlehem, pirivisa Judia nduyi yivurahimandi. Kru Gotindu kuyu miñata ambavarava miñga kuyu nimata yihimbivirami. 6 Pihu Betlehem, krunzapa Judandu pirivisayi kindana. Krunzapa Judandu pirivisayi pihu aruru muvira hañiniñ ñimbi nanga. Nandahara ñimbi nanga. Nandi kru muminga aru miku miñga yivurahata Gotindu krunavundi Israel hatin karatamirimandi vamba yihimbivirami, vamu.

7 Kamavahu Herot kuyu kandiha indarita kru mumiñgan aviñam ambahi, uta kru indarimit avi ina yahayahavundu hañiniñ ambahi payimu. Payihu nuriñ nimavamba kitihumi, Pamata hiriviñi kiniki kandiha yivurahahi ngamara, vami. 8 Kamavata nuriñ ambami. Uta ñiñi kandiha avindamata puhiramangarata ngata, pata yanj ambitera yindahara uta nuñandi ñimbi tihuyahitin, vami. Kamavata simbihi Betlehem umu. 9-10 Aru miku Herot ambavarahi indarita mituta umu.* Uta kiniki ina yahayahavu kita ngamu siwi hañandihin ngata kinzihinzitimu. Kiniki kandiha kasiramata uhihi nuriñ sihindu umu. Uta tavi ñiñi kiyimi hañi kimba hambu kiyimi. 11 Kamata indihuta ñiñi ha nanga niñum Marian ngata tanda mikwimikwinita kipumika nurinandi ha piriyi tamahu miñguhi ñiñi hamandu ñimbi tihuyahamu. Kamata pañangara ha miñavihirita muhimimuhim miñata payimu hañiniñ, gol, nanga sambangihivi maña him kirahu kinza avi yahandi him, nanga paura uviñginza avi yahandi hañandihin asihuramata Jisasin ngumu. 12 Kamatihi Got akwisihuyi nuriñ nimavami, Uta sihinda Herot kiyi hañi mayivurahamara, vami. Kamavahi mu hindiniñ nuriñandi pihuyi anga umu.

Josep tama Isip umu

13 Kru indarimit avi nanga hañiniñ uhuhu, Aru niñandu kutikara pata akwisihuyi Josepin nimavami, Herot ñiñi nimañ puhiravuhiraramata ngata yivutatamiriman vata anditihahi yahamirata ñiñi nanga niñuminiñ timbuta tivata Isip umara. Uta kita yandi kuyurim tavira, vami. 14 Kutikara hama kamavahi Josep yahata niñuminiñ nanga ñiñi hamañ timbuta Isip

2:1-2 Nam 24.17 * 2:1-2 Aru miku Herot pirivisa Judia nanga pirivisa muvira, Judia ariñi kindu hañiniñ nanga karatamarasimi. Herot aru miku miñga kiyimi. Hara Herot Romindu aru miku miñgandu tiwiñi kiyimi. Romindu aru mikurim Sisar varasimu. 2:6 Mai 5.2 nanga, Jo

7.42 * 2:9-10 Betlehem, Jerusalem ariñingindi, 8 kilomita taya. 2:11 Sng 72.10 nanga, Ais 60.6

kiviyi umu. ¹⁵ Kamata Isip kiyihuhu Herot kimumi. Kandi vana niñandihinirim Aru nima, kru nuñandi kuyu miñata ambavaravara miñgañ ambahi, nimavami, Yandi kru ñiñi Isip kiyihi ambahin Isip mitata payi, vami. Kamataharim Aru nima ambami vana niñandihin kandisikwisikwi yivurahami.

Aru miku Herot ambahi ñiñi muvira yivuhimumbiramu

¹⁶ Kru indarimit avi ina yahayahavundu hañiniñ uhuu, Herot yañ kuyusihirata mu hĩndiyi umu vata kitiri kiyimi. Kuha Herot kru indarimit avi ina yahayahavundu hañiniñ kitihuhi ambamu, Kiniki ngamarin ha arikinzimbi umiha, vamu. Kamataharim kru muviran simbihi pihu Betlehem nañga pihu makamaka ariñariñi kiyimuyi umu. Uta kru ñiñi taya arikinzimbi nañga miñgata hañiniñ yivuhimumbiramu. ¹⁷⁻¹⁸ Muhimimuhim vana kaniñiniñirim Got ambahi, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Jeremaia ambami, Pihu Rama, Resel niñuñingĩñandu ñiñisim kimumbiramu. Kamatihu ñiñi niñuminava hañiniñ irihinzihi tamamu. Kamatihu krunavundi munjiniñ pata nurin miñaññaritariñ maviñam hañi kiyimu vata andihura kambu mañindarimu, vamba ambami hañandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

Josep tama aña payimu

¹⁹ Josep Isipindu pirivisayi kiyihiki, Herot kimutathi Aru nimandu kutikara hama Josepin akwisihuyi yivurahami. ²⁰ Kamata Josepin nimavami, Ñiñi niman yivutatamindañ vata andisimu hañiniñ kimusimu. Harim yahamirata ñiñi ha nañga niñumin timbuta pirivisa Israel aña umara, vami. ²¹ Kamavahi Josep yahata ñiñi ha nañga niñumin urata pirivisa Israelirim aña umu. ²² Hara, Arkelaus niñuva Herotindu upi miñata pirivisa Judiandu aru miku miñga kiyi vahu Josep indarita kandihambu uhuhurim piñitumi.* Hara Aru nima akwisihuyi Josepin nandi indarimit ha kandi vamba ambami. Kamavahi yahata pirivisa Galili umu. ²³ Uta pihu Nasaret minzimu. Harim kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ ambamu, Kru nima pihu Nasaretindu miñga vamba ambirimandiyu, vamu hañandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

3

*Jon krunavundin kukuyi miñangirundi hama kuyu ngumi
(Mak 1.2-8 nañga, Luk 3.1-18 nañga, Jon 1.19-28)*

¹ Kandihivi hañi Jon kukuyi miñangiruhuru hama pirivisa Judia, kru maniman upivu umu. Uta krunavundin nimavamba kuyu ngumi, ² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariñindi. Harim ñamba vana vana ha mitata maviñgimirumara, vami. ³ Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia Jonirim nimavami, Kru maniman upivu kru mumĩga kuyu kimbañi nimavirimandi, Aru nimarim kwimbi siwitamata, kwimbisiki sukisirambi hañiniñ miñasirivamara, vamba ambirimandi, vami. ⁴ Jonindu mikwiri ha, kamel mirikwiyi

2:15 Hos 11.1   2:17-18 Stt 35.19 nañga, Jer 31.15   2:20 Kis 4.19   2:22 Ais 11.1 nañga, 53.2 nañga, Mk 1.24 nañga, Lu 2.39 nañga, Jo 1.45   * 2:22 Aru miku Herot kimutathi, Rom hati nuñandi pirivisa hañiniñ nuñandi ñiñisimĩñ tiñgĩrumu. Kamatihu Arkelaus pirivisa Samaria nañga Judiandu aru miku yivurahami. Kamata aru miku 10 simbi kiyimi.   3:1 Mk 1.4 nañga, 1.15 nañga, Lu 3.2-3 nañga, Jo 1.28   3:2 Mt 4.17 nañga, Mk 1.15   3:3 Ais 40.3 nañga, Mk 1.3 nañga, Lu 1.76 nañga, Jo 1.23   3:4 1 Sml 14.25-26 nañga, Sek 13.4 nañga, Mk 1.6

sivirimu. Kandihanandihin tamata anggi simbiyi yivumungundi. Anggi kandihanandihin memendu pisayi musa miŋamu. Jon kandihama űaűa sikwi maűandi. Kapirimativat nanĝa mimi mikwi taya űandi.*
⁵ Kandihirivi haru Jerusalem hati, Judia hati nanĝa pirivisa kuku Jordan ariűi kirasimu haűinűi Jon kirasimiyi parasimu. ⁶ Kamatindi űamba vanavana andindu haűinűi ambavarahuhu nuriű Jon, Jordan kukuyi miűanĝirundi. ⁷ Kamatihihi Farisi nanĝa Sadyusi muvira, utiriű ariű kukuyi miűanĝirum vata payimu. Kamatihi nuriű űgata nimavami, Tau űambandu űiűi nari. Nariű nin ambahi Got nariűirim kitiri kita űamba hivi űgurimandi niűandihinirim tarahirimindaű vata andira.
⁸ Nari maviűgimiruriű nzikwi vataűgata, muhimimuhim vana anditira kru muűinűi űgamu. Kamata ambirimandiyu, Nuri maviűgimiruyu, vamba ambirimandiyu. ⁹ Nariűandi indarimitiyi, Abraham ariűandi aűiűgitak vamba maűindariramamara. Nariű yinda ambin, Got ambiti timba muűgimunĝi niűinűi nariűandi upi miűata Abraham niűuűiűiűa yivurahahu. ¹⁰ Kahiri ha ahu tahiratahirarim kimita kiyi. Harim ahu sihananĝa kandi mandamandu haűinűi tahirandahira ahumirayi kavariűandiyu. ¹¹ Yi nariű maviűgimirumarana vata kukuyi miűanĝirundin. Hara kru sihindivu payimandi hama nariű Gotindu Maviűiűi nanĝa ahumirayi miűanĝirumandi. Nuűandi tikatika ha aru sikwi, yandi tikatika taratvirandi. Yi avi miűanzikwi ma, harim nuűandi tandambisa ha maűavuhin. ¹² Nu wit taratara timba ha miűata payimandi. Kamata wit ha tarandara tihuyahititi pipirimipiri ha muvu miűgaramiti avi haűinűi muvu miűgaramiti miűata nuűandi huyimandaviyi tamimandiyu. Kamata űambaűamba haűinűi ahutuvarandiyi kiririűandi, vami.

*Jon Jisasiű kukuyi miűanĝirumi
(Mak 1.9-11 nanĝa, Luk 3.21-22)*

¹³ Kanditiwimi haűi Jisas pirivisa Galili mitata, Jon yaű kukuyi miűanĝirumandi vata kuku Jordan umi. ¹⁴ Hara Jon nuű karirahiriman vata nimavami, Na yaű kukuyi miűanĝirunanda avindihi. Mumindihi kimbinzinzi yi kini niűi pana, vami. ¹⁵ Kamavahira Jisas kimbi nuű ambami, Kindam, tihu yi ambin maűandaya andi. Nananĝa kanimata vana anditanda, Got avi vana sihananĝa andimara vata piri kindi haűinűi andimindaű, vami. Kamavahi Jon, Jisas ambami maűa andimi. ¹⁶ Kamavahi Jon, Jisasiű kukuyi miűanĝiruta mituhi yahami. Kamatihi ihunzihi haűinűi taruviűirihi, Jisas tihirata yahuta Gotindu Maviűiűi haűandihin űgahi kava umari maűa nu kiyimiyi miűgami. ¹⁷ Kamatihi Gotindu pihu nimbu kuyu samur muűandi nimavami, űiűi niűandihin yandi mavindamandin miűa. Yandi mavinimbu nuűirim kinziűinziti, vami.

* ^{3:4} Kru Gotindu kuyu miűata ambavarava hama Elaija mikwiri tamandama, űaűa űarasimi. Jon ndahara mikwiri siwimaűa tamandama űaűa siwimaűa űarasimi. Kuyu kaniűandihin 2 King 1.8 nanĝa, Malakai 4.5 nanĝa, Matyu 11.14 nanĝa, 17.10-13yi űgamara. ^{3:7} Mt 12.34 nanĝa, 23.33 nanĝa, Lu 3.7 nanĝa, Ro 5.9 nanĝa, 1 Te 1.10 ^{3:9} Jo 8.33 nanĝa, Si 13.26 nanĝa, Ro 2.28-29 nanĝa, 4.1 nanĝa, 4.11-12 nanĝa, 4.16 ^{3:10} Mt 7.19 nanĝa, Lu 13.6-9 nanĝa, Jo 15.6 ^{3:11} Ais 4.4 nanĝa, Mal 3.2 nanĝa, Jo 1.26-27 nanĝa, 1.33 nanĝa, Si 1.5 nanĝa, 2.3-4 nanĝa, 1 Ko 12.13 ^{3:12} Mal 3.3 nanĝa, 4.1 nanĝa, Mt 13.30 ^{3:16} Ais 11.2 nanĝa, Mk 1.10 nanĝa, Lu 3.22 nanĝa, Jo 1.32-33 ^{3:17} Stt 22.2 nanĝa, Sng 2.7 nanĝa, Ais 42.1 nanĝa, Mt 12.18 nanĝa, 17.5 nanĝa, Mk 1.11 nanĝa, Lu 9.35 nanĝa, Jo 12.28 nanĝa, 2 Pi 1.17

4

*Satan Jisasij miŋamingiriman vata andimi
(Mak 1.12-13 naŋga, Luk 4.1-13)*

¹ Kandidiwimi hañi Gotindu Maviñinji Jisasij, pirivisa kru maniman upivu nuŋ Satan miŋamingirimandi vata timbuta umi. ² Kamatihi Jisas 40 hivi itihañata inayi kiviŋi mañimat aviharim kiyimi. ³ Kamatihi Satan pata Jisasirim nimavami, Kandi na Gotindu Ñiŋitingata timba muŋgimungji niŋinij ambina mavatimba yivurahamu, vami. ⁴ Kamavahira Jisas nuŋ nimavami, Gotindu aŋgwimikiŋi kuyu nimata kiŋi, krunavundi ñañayi taya mangindu. Hara Gotindu kuyu miŋata maviñi tamata miŋa tikatikatihana handa siha kiyihana, vami. ⁵ Kamavahi Satan Jisasij timbuta Gotindu pihu aru Jerusalem uta, Gotiŋ kirañinguhu tavi hañindu upiyindu tapa kimbandikatikayi tamami. ⁶ Kamata Satan yahata Jisasij nimavami, Gotindu aŋgwimikiŋi ambami, Got nuŋandi kutikara hañinij simbiti pata kumandamata naŋ miŋahandata kavuta urimandiyu. Kamatu timba muyiputak ndahara nandi tanda ha mandarandirimandi, vamba ambami. Harim na Gotindu Ñiŋitingata, kumbitihuta miŋgu, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nimavami, Hara Gotindu aŋgwimikiŋi kuyu nimata ndahara kiŋi. Got nandi Aru nimandu tikatikarim mañiŋa miŋga, vami. ⁸ Jisas kamavahi, sihinda Satan nuŋ timbuta apu kimbandikatikayi yahumi. Kamata nuŋ piri niñindu pirivisa sihananga tikatika hañinij, naŋga nuriŋandi muhimimuhim avivi kiyimi hañinij isihuramami. ⁹ Kamata Jisasij nimavami, Tanda mikwimikwinita yandi ñimbi tihuyaha. Kamatina naŋ muhimimuhim kaniŋinij iŋguriman, vami. ¹⁰ Satan kamavahi Jisas nuŋ nimavami, Satan, mikitamata uhu. Gotindu aŋgwimikiŋi nimavami, Got nandi Aru nimandu tiwiŋi taya kiñi. Kamata nuŋandi ñimbi tihuyahata, nuŋandi simbira taya miŋa, vami. ¹¹ Jisas kamavahi Satan mitata uhihi Gotindu kutikara hañinij pata nuŋ ŋguramamu.

*Jisas nuŋandi kimangima simbira Galili miŋami
(Mak 1.14-15 naŋga, Luk 4.14-15)*

¹² Jisas, Joniŋ miŋata kru ñamba vana andihu tamandu upiŋi tamasiyu vahu, kuyuhinzi indarita pirivisa Galili umi. ¹³ Kamata pihu Nasaret mitata pihu Kaperneam umi. Pihu Kaperneam kandiha indu Galilindu tiwiŋi kiyimi. Krunzapa Sebulun naŋga krunzapa Naptalindu pirivisiŋi kiyimi.* ¹⁴⁻¹⁶ Kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Aisaia ambami, Krunzapa Sebulunindu pirivisa naŋga krunzapa Naptalindu pirivisa kandiha kwimbivat aru aŋkingukuyirim uhuhu tiwiŋi kindi. Pirivisa kandiha kuku Jordan timukari pirivisa Galili kindi. Pirivisa Galili kandihañi krunavundi sambu muvundumuvundu niŋinij kindu. Krunavundi kiviŋingwiŋi kuyu hañinij siña ngayu. Nanga krunavundi kimuhimurim piŋjituta kiviŋingwiŋi kuyu hañinij, nuriŋirim

4:1 Mk 1.12-13 naŋga, Lu 4.1-13 naŋga, Hi 2.18 naŋga, 4.15   4:2 Kis 34.28 naŋga, 1 Kin 19.8
4:3 Jo 6.30-31   4:4 Lo 8.3   4:6 Sng 91.11-12 naŋga, Jo 7.3-4   4:7 Lo 6.16   4:10 Lo 6.13
naŋga, 10.20 naŋga, Jos 24.14   4:11 Hi 1.6 naŋga, 1.14   4:12 Mt 14.3 naŋga, Mk 1.14 naŋga,
6.17 naŋga, Lu 3.19-20 naŋga, Jo 4.43   4:13 Jo 2.12   * 4:13 Kuha Israel hatindu krunzapa
arikita, krunzapa Sebulun naŋga krunzapa Naptali, indu Galili ariñi minzimu. Hara Jisas kiyimi
hiriviyi nuriŋandi pirivisa hanandihin pirivisa Galili kiyimi.   4:14-16 Ais 9.1-2 naŋga, 42.7
naŋga, Lu 2.32

siña yivurahi, vamba Aisaia ambami. Jisas uta kandihambu kindanginda kuyu nguhi, Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahami.

Jisas kuyu avi ambavarata kandi miñavindamami

(Sapta 4.17—9.34)

Jisas asa miñandu ñiniñ arikita arikita vatij uraramami

(Mak 1.16-20 nanğa, Luk 5.1-11)

¹⁷ Kandihirivi hañu nda kita Jisas kimangjima simbira miñata krunavundiñ nimavamba ambavarami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariñi payi. Harim ñamba vanavana andindara hañiniñ mitata maviñgimirumara, vami. ¹⁸ Jisas indu Galili tiviñindiviñi ndaya umi. Uta kru niñusi niñurañ ngahi nuriñandi kamahayi ha indu hañi kavarata kiyimu. Niñusi Saimon, mu ñimbi hambu Pita, niñura Andru. Arikimbat asa simbira timbahirisirim miñandu ñiniñ. ¹⁹ Kamata arikimbatirim Jisas uraramata nimavami, Avayimara, pata yi nanğa kinditira asa miñandara maña nariñ krunavundiñ miñamiñarim ambaramitiñ ngamara, vami. ²⁰ Kamavahi arikimbat sariwayiñandi nuriñandi kamahayi hañiniñ mitata Jisas nanğa umu. ²¹ Kamata Jisas uhandata, niñusi niñura, Sebedindu ñiñisim, Jems nanğa Joniñ ngami. Nuriñandi kamahayi hañiniñ kundirahu sivirita kupik himba hañi, niñuva Sebedi nin kiyimu. Kamatihuhu Jisas pata arikimbatij uraramami. ²² Kamatihi sikwi nda nuriñandi kupik ha nanğa niñuvañ mitata arikimbat Jisas nanğa umu.

Jisas kuyu ambavarata kandi miñavindamami

(Luk 6.17-19)

²³ Jisas pirivisa Galilindu muvumuvu kindami. Kamatiñdi nuriñandi Got nanğa kuyundavaravara taviyi indihundiñ krunavundiñ ambaramandi. Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi ambavarambara, muhimimuhim kandi nanğa muhimimuhim andihi krunavundiñdu kwirandi ñambatimi hañiniñ miñavindamami. ²⁴ Kamatihi nuñambirim pirivisa Siriandu sihananğa ambavarata mitumu. Kamataharim krunavundiñ kru sihananğa muhimimuhim kandi nuriñ pisingarahi kañinda aru kavumu hañiniñ, sundi ñamba nanğa hañiniñ, kru kandi andihi miñgata yivuta nananğarahu kuma tanda tikatikatiñdi hañiniñ, nanğa punzi kimuhimu hañiniñ Jisas kiyimiyi timbuta payimu. Kamatiñ sundi ñamba hañiniñ piñguvarambara, kandi nanğa hañiniñ miñavindamami. ²⁵ Kamatihi krunavundiñ sambu pirivisa Galili hati, pirivisa Dekapolis hati, pihu Jerusalem hati, pirivisa Judia hati, nanğa pirivisa kuku Jordan timukari hati ndahara nu nanğa kindandu.

5

Jisas apuyi kita kuyu ngumi

¹ Jisas ngahi krunavundiñ sambu payihu, apuvu yahumi. Kamata miñzihi, nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi payimu.*

Jisas krunavundiñ kinziñzitiñi vanarim ambami

(Luk 6.20-23)

4:17 Mt 3.2 nanğa, 10.7 nanğa, Mk 1.14-15   4:19 Mt 13.47 nanğa, Lu 5.1-11   4:20 Mt 19.27 nanğa, Mk 10.28 nanğa, Lu 18.28   4:23 Mt 9.35 nanğa, Mk 1.39 nanğa, Lu 4.15 nanğa, 4.44 nanğa, Si 10.38   4:24 Mk 6.55   4:25 Mk 3.7-8   * 5:1 Juda hatindu vanayi, kru mirimba nanğa hama krunavundiñ ambaramirim minizita kuyu ngundi. Matyu 13.2, 24.3 nanğa Luk 4.20yi ndahara ngamara.

² Jisas nuḡandi simbirasaraḡ ambaramata ambami,* ³ Krunavundindu maviñiḡi tikatika mandihī Gotiḡ ndaya tihiraramandu haḡiniḡ kinzihinzitimu. Nuri Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ⁴ Krunavundi irihingukuyi kuyu haḡiniḡ kinzihinzitimu. Nuriḡ Got miḡaḡiḡariti maviñamifiḡi kiyimandiyu. ⁵ Krunavundi nuriḡandi ñimbi tanguhu miḡgundi haḡiniḡ kinzihinzitimu. Nuriḡ Got piriḡvisa niḡandihin sihanaḡa ḡgurimandi. ⁶ Krunavundi avihatihi naḡa kukumitandihī andindu maña avi vana anditirim piritamandu haḡiniḡ kinzihinzitimu. Nuriḡ Got ḡguramiti avi vana taya andirimandiyu. ⁷ Krunavundi muḡiniḡ ḡgata sihisihitita ḡguramandu haḡiniḡ kinzihinzitimu. Nuriḡ ndahara Got sihisihitita ḡguramirimandi. ⁸ Krunavundi Gotindu avi vanarimindaya indarimitandu haḡiniḡ kinzihinzitimu. Nuri Gotiḡ ḡḡimandiyu. ⁹ Krunavundi kuyumiḡguta kurihahu, timu miḡa tamu miḡata miḡasirivandu haḡiniḡ kinzihinzitimu. Kandihaniḡiḡirim Got yandi ḡniḡsim, virimandi. ¹⁰ Krunavundi avi vana anditu, muḡiniḡ nuriḡ kañinda ḡgutu kinzihinzitimu. Nuri Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ¹¹ Kamata nariḡ ḡgitu yandi ḡḡiḡiḡi kitira, nariḡ kuyu ñamba ḡguta, nariḡ ñamba taḡguta kuyusiḡiringuyu ihivaritu ndahara kinzihinzitimara. ¹² Kandihamata musa anditu ndahara aru kinzihinzitimara. Muhimimuhim avihimiḡḡim nariḡambirim Gotindu pihuyi kiyi. Kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara Gotindu haḡiniḡ kasiramata umu haḡiniḡirim ndahara sihwimaña musa nda andimu, vami.

*Nari aḡak naḡa siña maña
(Mak 9.50 naḡa, Luk 14.34-35)*

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari piri niñindu aḡak maña, hara aḡak kandiha sinza yiwariti pamatiriḡ sihinda sinzandirimandi. Kandihamata aḡak haḡandihinindu simbira maḡindi. Harim kru taḡḡusiḡgiti taḡḡuyiyiyiwitihu. ¹⁴ Siwimañanzihī nari piri niñindu siña maña. Harim nimata nimbu indarimara, pihu aru muḡandihin apuhitiyi kindi haḡandihin manzipiruhi. ¹⁵ Naḡa umbiḡḡiḡi simuviramata siḡḡiyi mandariḡḡaḡahu. Siḡwitaya pina himbañi tamahu siñandihī sihanaḡa kru tavi humbañi kindu haḡiniḡ siñayi kindu. ¹⁶ Kamataharim siña maña kita, krunavundindu tamiḡḡaḡi avi vana andimara. Kamatira avi vanavana andirimandira haḡiniḡ ḡḡimandiyu. Kamata nariḡandi nava nuḡandi pihuyi kiyi hamandu ñimbi tihuyahirimandiyu, vami.

* 5:2 Matyu 4.23-25yi naḡa, 9.35yi Jisas arikinzimbira miḡami. Krunavundiḡ ambaramarama simbira, naḡa muha muhimimuhim kandi miḡavindamatama simbira. Matyu 5yi kita uta 7yi Jisas kuyu sambī Gotindu tiwiyi kiyihiyirim krunavundiḡ ambavarami. Matyu 8yi kita uta 9yi krunavundi kandi naḡa haḡiniḡ Jisas miḡavindamami. Matyundu aḡḡwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tiḡḡiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kuta kimangima ha Matyu 5yi kita uta 7yi kiyi. Jisas kuyu kaniḡandihin apuyi kita ambavarami. 5:3 Sḡ 51.17 naḡa, Ais 57.15 naḡa, Lu 6.20 5:4 Ais 61.2 naḡa, Lu 6.21 naḡa, Sk 7.17 5:5 Sḡ 37.11 naḡa, Ais 29.19 5:6 Ais 55.1-2 naḡa, 65.13 5:7 Je 2.13 5:8 Sḡ 15.2 naḡa, 24.3-4 naḡa, 51.10 naḡa, 73.1 naḡa, 1 Ko 13.12 naḡa, Hi 12.14 naḡa, 1 Jo 3.2-3 5:9 Mt 5.45 naḡa, Lu 6.35 naḡa, Ro 14.19 5:10 2 Ko 4.17 naḡa, 2 Ti 2.12 naḡa, Hi 12.4 naḡa, 1 Pi 3.14 5:11 Lu 6.22 naḡa, Je 1.2 naḡa, 1 Pi 4.14 5:12 2 Sto 36.16 naḡa, Lu 6.23 naḡa, Si 5.41 naḡa, 7.52 naḡa, 1 Te 2.15 naḡa, Hi 11.32-38 naḡa, Je 5.10 naḡa, 1 Pi 4.13 5:13 Mk 9.50 naḡa, Lu 14.34-35 5:14 Snd 4.18 naḡa, Jo 8.12 naḡa, 9.5 naḡa, Fl 2.15 5:15 Mk 4.21 naḡa, Lu 8.16 naḡa, 11.33 5:16 Jo 15.8 naḡa, 1 Ko 14.25 naḡa, Ef 5.8-9 naḡa, 1 Pi 2.12

Gotindu tikatika kuyurim Jisas ambavarami

¹⁷ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim tikatika kuyu nannga kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara hanjiniñindu kuyu minasingundirim payimi vamba manjandarimitamara. Yi nuriñandi kuyu ha anditin kandisikwisikwi yivuraham vata payimin. ¹⁸ Yi nariñ kandi ambin, ihumbisa nannga pirivisa ni singundirimandi. Hara kuyu musimbiri Gotindu tikatika kuyuyi kindi ndahara manzingundirimandi. Yihisuksirambi nannga munzi suksimbiri, Gotindu tikatika kuyuyi yihimbiviramu hanjiniñ ndahara sihanannga kiyimandiyu. Kituhifu taya ihumbisa nannga pirivisa singundirimandi hivi ha yivurahimandi. Gotindu tikatika kuyu kanimata taya kitihiti muhimimuhim yivurahata mitirimandi. ¹⁹ Kru mumingga Gotindu tikatika kuyu mu simbiririm nda tamahubirata, munjiniñirim yi andin maña andimara viti andirimandiyu. Kandiamata hama Gotindu tiwiyi kiyimandi. Hara ñimbi maniman mingga kiyimandi. Kru mumingga Gotindu tikatika kuyu mu simbiririm nda indarimitata andirimandi. Kamata yi andin maña andimara vata ambaramiti munjiniñ andirimandiyu. Kru kandiamata hama Gotindu tiwiyi ñimbi aru nannga mingga kiyimandi. ²⁰ Yi nariñ ambin, Gotindu tikatika kuyundu mirimba nannga hanjiniñ nannga, Farisi Got piritamandi vana andindu. Narindahara Got piritamandi vana andimara. Kamatira nariñandi vana ha, Gotindu tikatika kuyundu mirimba nannga hanjiniñ nannga, Farisindu vana hanjiniñ tarativiram. Kandiamata vana manjandirimandira ha, Gotindu tiwiyi manjguyimandira, vami.

Jisas ngatingirutingiru vanarim ambami (Luk 12.57-59)

²¹ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesiñ ambahi, nariñandi nañingitakiñan ambami. Krunavundiñ mayivutatamamara. Krunavundiñ yivutatamirimandi hama ngatingirutingiru hamandu taminggañi tanguramirimandi, vamba ambami. ²² Hara yi nariñ nimavin, kru mumingga niñusi vaha mana niñura nannga kuyu minggurimandi hama, ngatingirutingiru hamandu taminggañi tanguramirimandi. Ara kru mumingga niñusi vaha mana niñurañ mikatihirimandi hama, kru Juda hatindu kuyu minasirivandu hanjiniñindu taminggañi tanguramirimandi. Siwimaña ndaya kru mumingga yahata kru muminggarim na kwiniñkwinini mingga virimandi hama ahutuvarandi heliyi urimandi. ²³⁻²⁴ Na Gotiñ kirañingurim, kirañinguhu pinayirim uta, indarimitina nasi vaha mana nara nannga vaha nandi pimi vana kitingata, kirañinguhu him ha kirañinguhu pina arihañi tama. Kamata anga pata pimi ha minasirivina avinditi, uta Gotiñ kirañingu. ²⁵ Sihwimaña nda, kru mumingga nan ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirim timbuta urimandi. Kamati kwimbisi uhuu nu nannga kuyu minasiriva. Kamata mandimana ha, nan kru kandihama kru ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirimandi. Kamati nan kandihama ahutambundu kuma himbañi tamirimandi. Kamati nan ahutambu kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamirimandi. ²⁶ Yi nan kandi ambin, kru ñamba vana andihu tamandu upi hafi kiñingifiñ timbahiris ambirimandiyu mañamaña mut maminjata, tapirañi mambindihirimana, vami.

Jisas kru nannga navundi minjavingirivigiri vanarim ambami

5:17 Ro 3.31 nannga, 10.4 nannga, Ga 3.24   5:18 Lu 16.17 nannga, 21.33   5:19 Je 2.10   5:20 Ro 9.31 nannga, 10.3   5:21 Kis 20.13 nannga, 21.12 nannga, Wkp 24.17 nannga, Lo 5.17   5:22 Je 1.19 nannga, 1 Jo 3.15   5:23-24 Mt 8.4 nannga, 18.15-20 nannga, 23.19 nannga, Mk 11.25 nannga, 1 Ti 2.8 nannga, 1 Pi 3.8   5:25 Mt 6.14-15 nannga, 18.34-35

²⁷ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narijandi nañingitakiñan ambami, Kru navundi nanğa nari navundi miñavingirivirimirara. Navundi kru nanğa nari kru miñavingirivirimirara, vamba ambami. ²⁸ Hara yi nariñ nimaviriman, kru muminga navundi muñambin ngata niñambirim ñamba hinzihi indarita mavindamandi hama, navundi miñavingirivirigiri vana andindi. ²⁹ Nandi tamiñga kuma kandi samba hambundu piñgiringiriramiti ñamba vana anditañgata, ivita kavara. Kamata tamiñgangirisi tamu nanğandaya kiñi. Kamata ñamba vana mañandirimana. Kamatina nandi kwirandimbat ha sihananğa Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara tamiñgangirisi timu mañivita kavara ñamba vana andirimana ha nandi kwirandimbat ha, sihananğa Got ahutuvarandi heliyi kavaramandi. ³⁰ Siwimañanda, nandi kuma kandiha piñgiringiriramiti ñamba vana anditañgata pitita kavara. Kamata kuma tamu nanğandaya kiñi. Kamata ñamba vana mañandirimana. Kamatina nandi kwirandimbat ha sihananğa Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara kuma timu mambitita kavara ñamba vana andirimana ha, nandi kwirandimbat ha sihananğa Got ahutuvarandi heliyi kavaramandi, vami.

*Jisas kru navundin piñguvaravara vanarim ambavarami
(Matyu 19.9 nanğa, Mak 10.11-12 nanğa, Luk 16.18)*

³¹ Jisas sihinda nimavami, Got Mosesin ambahi, narijandi nañingitakiñan ambami, Kru muminga nimburiñ piñguvarim angwimiki yihimbivirata nimburiñ nguta nuñ piñguvarimandi, vamba ambami. ³² Hara yi nariñ ambin, kru muminga, nimburiñ sañinanğa piñguvarimandi. Kru mamiñavingirindi. Kamati uta kru mumingañ yawirimandi. Kandihamata vana andita, Gotindu tamiñgañi navundi kru miñavingirivirigiri ñambi andindi maña andirimandi. Kamati kru uta yawirimandi hama ndahara Gotindu tamiñgañi, kru navundin miñavingirivirigiri miñga andindi maña andirimandi, vami.

Kuyusihirata kandisikwisikwi kuma yawi vata mañambamara

³³ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narijandi nañingitakiñan ambami, Muhim vana andirim kuyusihirata narijandi kuyu ha tikatikatiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata mañambamara. Kandisikwisikwi kuma yawi vatañgata, Aru nimandu tamiñgañi ambirimandira maña andimara, vamba ambami. ³⁴ Hara yi nariñ nimaviriman, kuyu munda tikatikatiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata mañambamara. Narijandi kuyu tikatikatiramata ihumbisa vata ndahara mañambamara. Ihumbisa ha Gotindu minziminzi maka tihi. ³⁵ Narijandi kuyu tikatikatiramata piri vata ndahara mañambamara. Piri niñandihin Gotindu tanda tamatama upi tihi. Narijandi kuyu tikatikatiramata Jerusalem vata mañambamara. Jerusalem pihu aru Got aru miku tikatika nanğa nimandu tihi. ³⁶ Narijandi miku mini ha nariñambi anditira kitiri yivurahata suñi yivurahata mandihi. Harim narijandi kuyu tikatikatiramata miku vata mañambamara. ³⁷ Nari

5:27 Kis 20.14 nanğa, Lo 5.18   5:28 2 Sml 11.2 nanğa, Snd 6.25 nanğa, 2 Pi 2.14   5:29 Mt 18.9 nanğa, Mk 9.47 nanğa, 1 Ko 9.27 nanğa, Kl 3.5   5:30 Mt 18.8 nanğa, Mk 9.43   5:31 Lo 24.1-4 nanğa, Jer 3.1 nanğa, Mt 19.7 nanğa, Mk 10.4   5:32 Mt 19.9 nanğa, Mk 10.11-12 nanğa, Lu 16.18 nanğa, Ro 7.3 nanğa, 1 Ko 7.10-11   5:33 Kis 20.7 nanğa, Wkp 19.12 nanğa, Nam 30.2 nanğa, Lo 23.21   5:34 Ais 66.1 nanğa, Mt 23.22 nanğa, Si 7.49 nanğa, Je 5.12   5:35 Sng 48.2 nanğa, Ais 66.1   5:37 Kl 4.6 nanğa, Je 5.12

kandi nannga maningga ndaya vamaru. Kuyu muvira narinandi kuyu tikatikatiramata ambirimandira hanjini, kanjini Satanindu kuyu, vami.

Kimbiŋgimbi vana manjandimara

(Luk 6.29-30)

³⁸ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narinandi nanngitakiŋan ambami, Kru mumingga, mumingandu tamingga minasipiriti ngata kimbi ndahara nuŋandi tamingga handahara minasipiram. Siwimaŋanzihini kru mumingga, mumingandu mikahiris ha yivukuviti ngata, kimbi ndahara nuŋandi mikahiris ha yivukuvim, vamba ambami. ³⁹ Hara yi narin nimaviriman, kru nan namba vana anditi ndahara, kimbi manjandi. Kru mumingga nunggi nandi ha timu yivuvanditi ngata kimiruramina tamu ndahara yivum. ⁴⁰ Sihwimaŋa nda kru mumingga nan kru ngatingirutingiru hanjiniŋindu kumanngimbaŋi tamata nandi mikwiri ha minjiti ngata, nandi mikwiri kuta ha nannga ngu. ⁴¹ Sihinda kru mumingga yandi maku ni kavuta uta ambirimandi mikwi hanju itivata siwimaŋangirivi utara tama. ⁴² Kru mumingga nambirim muhimirim kitihuta yan ngu vitingata sikwitaya ngu. Nannga kru mumingga nandi muhim nda minjata muhivira kimbi ngutin viti ndahara mirimiri mandu. Kimbi muvira ngu vata manamba. Sikwitaya ngu, vami.

Narinandi miku hanjini maviŋi tamamara

(Luk 6.27-28 nannga, 6.32-36)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narinandi nanngitakiŋan ambami. Nari krunavundi narinandi pihuyindu minjata maviŋi tamamara. Kamata narinandi miku hanjini tikitikitimara, vamba ambami. ⁴⁴ Hara yi narin nimavin, Kru miku tamandara hanjini minjata maviŋi tamamara. Kamata Got nannga kuyundavaritira, kru narin namba vana andindu hanjini Got avindamam. ⁴⁵ Kamatirimandira handa narinandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hamandu nini kiyimandira. Nu ina nuŋandi andihini kru namba njini nannga avinjinjirim nannga yahandi. Nannga andihini kuku kru tititaya kiyihiyi, nannga titi mangiyihiyi njininjirim nannga minjandi. ⁴⁶ Kru gavaman ndamarim timbahiris minjamina hanjini, kru nuri minjata maviŋi tamandu hanjini ndaya maviŋi tamandu. Harim nari, nuri andindu maŋa kru narin minjata maviŋi tamandu hanjini ndaya minjata maviŋi tamirimandira ha, narin Got muhim mangurimandi. ⁴⁷ Kru Gotin manjandu hanjini nuriŋandi njusi njurani ndaya avingivi ngundu. Harim nari, nuri andindu maŋa manjandimara. Kru mujini ndahara avingivi ngumara. Kamata nuri tarativirata avi vana sikwi andirimandira. ⁴⁸ Narinandi Nava nuŋandi pihuyi avinziŋi kindi. Harim narindahara nu maŋa avinziŋi kiyimara, vami.

6

Jisas kru mujini nguramarama vanarim ambavarami

¹ Jisas sihinda nimavami, Tamingga nannga kindamara. Narinandi

---

5:38 Kis 21.24 nannga, Wkp 24.20 nannga, Lo 19.21 5:39 Wkp 19.18 nannga, Ais 50.6 nannga, Lu 6.29 nannga, Jo 18.22-23 nannga, Ro 12.17-19 nannga, 1 Ko 6.7 nannga, 1 Pi 3.9 5:40 1 Ko 6.7 5:42 Lo 15.8-10 nannga, Lu 6.30 nannga, 6.35 5:43 Lo 23.6 nannga, Sng 41.10 5:44 Kis 23.4-5 nannga, Lu 23.34 nannga, Si 7.60 nannga, Ro 12.14 nannga, 12.20 nannga, 1 Ko 4.12-13 nannga, 1 Pi 2.23 5:45 Jop 25.3 nannga, Ef 5.1 5:48 Wkp 11.44 nannga, 19.2 nannga, Lo 18.13 nannga, Lu 6.36 nannga, Kl 1.28 nannga, 1 Pi 1.15-16 6:1 Mt 6.5 nannga, 6.16 nannga, 23.5

avi vana ha krunavundindu taminggangimbañi anditira manggamu. Kandihamatirimandira ha nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hamandu muhimimuhim mamiñmandira. ² Kru muvira krunavundiñ kuyusihiritiriñ ariñandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata kru mumingganj simbihu Got nanga kuyundavaravara taviyi nanga kindimbatiyi kaur timihiruta kasiramata undi. Kamatihihikru kuyusihirandu hañiniñ sihindi undu. Kamata kru kandihaniñ krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ timbahiris ngundu. Harim nuri andindu maña nari mañandimara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihaniñindundu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ³ Krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ timbahiris nguta, kru muñiniñ mañamba. ⁴ Kamataharim sihisihisimbira andirimandira hañandihin sipiruta kiyimandi. Kamatira, Nava muhimimuhim sipirusipiru him ngandi hama, nu taya nariñ muhimimuhim ngurimandi, vami.

Jisas Got nanga kuyundavaravara vanarim ambami
(Luk 11.2-4)

⁵ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiñ kuyusihiritiriñ ariñandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata Got nanga kuyundavaravara taviyi nanga kindi hingiriñi tanguramandu. Kamata krunavundi ngimandiyu vata Got nanga kuyundavarambara kuyu pingirivipingiririm piritamandu. Harim nuri andindu maña nari mañandimara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihaniñindundu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ⁶ Nandi Nava nu sipirusipiru upiyi kindi. Harim nu nanga kuyundavarim nandi karilahariha upiyi indihuta kindinariha yihita nu nanga kuyundavara. Kamatina ndahara nandi kuyu ha indarita nari muhimimuhim ngurimandi. ⁷ Krunavundi muovundumuvundu ñiniñ, Got ariñandi kuyu indarimandi vata Got nanga kuyundavarata kuyu pingirindu. Harim nariñandi Nava Got nanga kuyundavarim, krunavundi muovundumuvundu kuyundavarata kuyu pingirindu maña kuyu mambingirimara. ⁸ Nariñandi Nava Gotiñ muhimirim nda ambirim kwisi mikatikumbirahara ndahara ngandi. Kamataharim nuri andindu maña mañandimara. ⁹ Indarimara, nimavamba kuyundavaramara, Ariñandi yavandak nandi pihuyi kina, nandi ñimbi avinzikwisikwi. ¹⁰ Krunavundi tihu nanga muyivindahara nandi tiwiyi kiyimu. Nandi pihuyi kindu hañiniñ na piritamandana vana taya miñahandandu. Krunavundi piri niñi ndahara na piritamandana vana taya miñahandamu. ¹¹ Kamata musi hivirim ariñ ñaña ngu. ¹² Ariñ kru muñiniñ ñamba vana andihu nuriñ kuñgi kuyivandariñ maña, ara nañ ñamba vana andindariñ hañandihinindu kuñgi kuyiva. ¹³ Na mitina ariñ Satan ñamba vana anditirim miñamingitima. Ara ñamba vana andirimitiriñ ariñ nguramina ñamba vana mañandim, vamba ambamara, vami. ¹⁴⁻¹⁵ Kamavata nuriñ ambami, Krunavundi muñiniñ ñamba vana anditu nuriñ kuñgi manguyivirimandira ha, nariñandi Nava

6:3 Mt 25.37-40   6:4 Mt 6.6 nanga, 6.18   6:5 Mt 23.5 nanga, Mk 11.25 nanga, Lu 18.10-14

6:6 2 Kin 4.33 nanga, Mt 6.4 nanga, 6.18   6:7 1 Kin 18.26-29 nanga, Ais 1.15   6:8 Mt 6.32

6:9 Lu 11.2-4   6:10 Sng 103.19-21 nanga, Mt 7.21 nanga, 26.39 nanga, 26.42 nanga, Lu 11.2 nanga, 22.42 nanga, Si 21.14   6:12 Mt 6.14-15 nanga, 18.21-35   6:13 Mt 26.41 nanga, Lu 22.40 nanga, 22.46 nanga, Jo 17.15 nanga, 1 Ko 10.13 nanga, 2 Te 3.3 nanga, 2 Ti 4.18 nanga, Je 1.13 nanga, 2 Pi 2.9

6:14-15 Mt 18.35 nanga, Mk 11.25-26 nanga, Ef 4.32 nanga, Kl 3.13 nanga, Je 2.13

nuṅandi pihuyi kiyi hama ndahara nariṅ kuṅgi maṅguyivirimandi. Hara krunavundiṅ kuṅgi kuyivirimandira ha, nariṅandi Nava nuṅandi pihuyi kiyi hama ndahara nariṅ kuṅgi kuyivirimandi, vami.

Jisas ṅaṅa itihaṅaṅa vanarim ambami

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiṅ kuyusihiritiriṅ ariṅandi ṅimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata krunavundirim niṅiniṅ ṅaṅa itihaṅata kindayu virimandiyu vata kru kandihariṅiṅ kipumika ṅambayi tihirandu. Hara nari ṅaṅa itihaṅata ṅgata kru niṅiniṅ andindu maṅa kipumika ṅambayi mandiharamara. Nariṅ yi kandi ambin, kru kandihariṅiṅindu ṅimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ¹⁷ Hara nari ṅaṅa itihaṅata ṅgata, nariṅandi kipumika ha ṅimburimara. Kamata kwirandiyi taṅgusiharahu kinza avi yivurahandi him mikuvu taṅgusiharata ṅaṅa maṅjitihaṅata kindimaṅandimara. ¹⁸ Kandihamatira krunavundi nariṅambirim niṅiniṅ ṅaṅa maṅjitihaṅayu, vamba ambirimandiyu. Hara ṅaṅa itihaṅandara ha, nariṅandi Nava ṅgandi. Nu maṅgiyamaṅgiya muhimimuhim sipiruta kiyihyi him ṅgandi. Kamatira Nava nariṅ muhimimuhim kimbi ṅgurimandi, vami.

Avihimṅim yivutihiruramarama vana

(Luk 12.33-34)

¹⁹ Jisas sihinda ambami, Nariṅandi muhimimuhim avihimṅim miṅamaṅa piri niṅi mayivumṅgumara. Piri niṅi akativatati tavihandu. Kamatihu ṅaṅwi yivuta muhimimuhim ṅambatindu. Kru kipa naṅga hariṅiṅ ndahara tapa yivuvirihuta kipa miṅandu. ²⁰ Hara nariṅandi muhimimuhim avivi hariṅiṅ Gotindu pihuyi yivumṅgumara. Gotindu pihuyi akativatati mandavihandi. Kamatihu ṅaṅwi mayivundi. Kru kipa naṅga hariṅiṅ ndahara tapa yivuvirihuta kipa mamiṅandu. ²¹ Nariṅandi muhimimuhim avivi kiyimandi upi haṅi, nariṅandi indarimit handahara upi kandihafi ndaya kiyimandi, vami.

Tamiṅa niṅandihin kwirandimbatindu siṅa

(Luk 11.34-36)

²² Jisas sihinda ambami, Tamiṅa niṅandihin kwirandimbat niṅandihinindu siṅa, tamiṅa nandi avindaya kiyimandi ha nandi kwirandi hambu ndahara sihananṅa siṅanzaṅinzaṅ ndirimandi. ²³ Hara tamiṅa nandi ha ṅambatirimandi ha, nandi kwirandi ha sihananṅa kivimṅgwtirimandi. Kamataharim siṅa nandi kwirandi humba hambu kiyimandi ha kivimṅgwti, kivimṅgwi kandiha arutirimandi, vami.

Miṅgiya miṅandaya arikimbatindu tiwiyi maṅgiyih

(Luk 16.13)

²⁴ Jisas sihinda ambami, Simbirakara miṅgiya miṅandaya, aru miku arikimbatindu tiwiyi maṅgiyih. Muhamaṅ miṅata mavifi tamata, muhamaṅ kutivu mandamahi. Naṅga arikimbatindu kuyu maṅindarihi. Kamataharim nari Gotindu tiwiyi, naṅga timbahirisindu tiwiyi maṅgiyihara, vami.

Jisas muhimimuhimirim indarihithititi vanarim ambami

(Luk 12.22-31)

²⁵ Jisas sihinda nimavami, Kamataharim yi nariŋ ambin, nariŋandi kwirandi ha ŋaŋa naŋga mikwiriŋ taratvirandi. Harim indarihithita mum ŋata, mum kuvirimindaŋ. Kamata mikwiri paŋundu kwirandi yivupihavimindaŋ vamba maŋandarimara. ²⁶ Nari kava niŋiniŋ ŋgamara. Nuri ŋaŋa maŋgurindu. Naŋga nuri ŋaŋa kayivata taviyi mandamandu. Hara nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kandi hama ŋguhihi ŋandu. Harim nari kavaŋi taratvirandara. ²⁷ Kru kira haŋindu muvat miŋga piri niŋi sihinda muhivivi simbiri avinzirisirivi kiyihiyi vanarim indarimitandi. Hara nuŋandi indarimit kandiha anditi arumari hirivi kiyihi vaha. Maniŋga nzikwisikwi. ²⁸ Kamataharim mumirim mikwiririm indarihithitindara. Sumi niŋiniŋ ŋgamara, nuri simbira tikatika mamindaŋ. Naŋga nuri mikwiri manzivirindu. ²⁹ Hara yi nariŋ ambin, kuha aru miku Solomon mikwiri avivi tamandi. Hara sumi niŋiniŋ Solomonindu mikwiri avivi kandihanjiniŋ taratvirandu. ³⁰ Musi tipanzimasima niŋiniŋ kuyu. Hara amu kru tavihavarata ahumira aruyi kavari mandiyu. Tipa kanimata niŋiniŋ Got nuriŋ kanzi miŋyahuramandi. Kamataharim nimata nambu ŋgamara. Got nariŋ ndahara kanzi miŋyahuramirimandi. Nari kru indarimaŋgaramaŋgara vana sukisimbiri naŋga ŋiniŋ. ³¹ Kamataharim indarihithita nimavata maŋambamara. Mum ŋata mum kuvirimindaŋ. Naŋga muhiŋiyi kwirandi yivupihavimindaŋ vata maŋambamara. ³² Gotiŋ maŋgandu haŋiniŋ muhiŋimuhim kaniŋiniŋ sihananŋga ŋgimindaŋ vata puhirandu. Hara nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hama, muhiŋimuhimirim kirivitindara haŋiniŋ ŋgandi. ³³ Hara kimaŋgima him andirimandira ha nimata. Nari Gotindu tiwiyi taya kiyihiyirim indarimara. Kamata avi vana taya miŋahandamara. Kamatira nariŋ muhiŋimuhim kandihanjiniŋ ndahara ŋgurimandi. ³⁴ Kamataharim muhiŋimuhim vana amu yivurahirimandirim maŋindarimitamara. Pimi amundu haŋandihin amu hivindu. Pimi musindu haŋandihin musu hivindu, vami.

7

Kru muŋiniŋindu vanarim maŋgatiŋgirumara (Luk 6:37-38 naŋga, 6:41-42)

¹ Jisas sihinda ambami, Nari kru muŋiniŋindu vana ŋgata ŋgatiŋgiruta ndaŋiniŋ ŋamba ŋiniŋ vata maŋambamara. Kamavitira nariŋ Got sihwimaŋa musa andirimandi. ² Nari kru muŋiniŋ ŋgatiŋgirundara maŋa, Got ndahara nariŋ ŋgatiŋgurimandi. Kamata nuriŋ muhiŋimuhim musa andara maŋa, nariŋ ndahara kimbis andirimandi. ³ Mumindihini nasindu tamiŋga haŋi ayiwirsi sukuyipu ha ŋgata ambandana. Hara nandi tamiŋga haŋi ahusiŋga aru haŋandihinirim maŋindarindana. ⁴ Nandi tamiŋga haŋi ahusiŋga ha kithiti, mumirim yasi nandi tamiŋga haŋi ayiwirsi ha tihuyikiritini vamba ambirimana. ⁵ Na kuyusihirimbihipiha miŋga. Ati ahusiŋga nandi tamiŋgaŋi ha wisa miŋata kavara. Kamata tihiramaŋgarata sihinda nasindu tamiŋga haŋi ayiwirisuyipu kiyimandi haŋandihin ŋgamaŋgarata tihuyikira. ⁶ Muhiŋimuhim Gotirim yihiramandu haŋiniŋ miŋgata upiriŋ maŋgumara. Nariŋ

6:25 Sng 55.22 naŋga, Fl 4.6 naŋga, 1 Ti 6.6-8 naŋga, Hi 13.5 naŋga, 1 Pi 5.7 6:26 Jop 38.41 naŋga, Sng 147.9 naŋga, Mt 10.29-31 naŋga, Lu 12.6-7 naŋga, 12.24 6:29 1 Kin 10.4-7 naŋga, 2 Sto 9.3-6 6:32 Mt 6.8 6:33 1 Kin 3.13-14 naŋga, Sng 37.4 naŋga, 37.25 naŋga, Ro 14.17 6:34 Kis 16.4 naŋga, 16.19 naŋga, Mt 6.11 7:1 Lu 6.37 naŋga, Ro 2.1 naŋga, 1 Ko 4.3-5 naŋga, Je 4.11-12 7:2 Mk 4.24 7:3 Lu 6.41-42 7:6 Mt 10.14

anğa kimiruramata situmandihi. Nanğa narijandi minza avivi hañiniñ sambarim manğavaramara. Kamatiranda tandayi taya tanğumınğutumandihi, vami.

Kitihuta miñimana
(Luk 11.9-13)

⁷ Jisas sihinda ambami, Got nanğa kuyundavarata nuñ kitiwitira nariñ muhimimuhim nğurimandi. Kamata muhimimuhim puhiravuhiraramata nğimandira. Kamata tavi kindiñari yivuyivuramıtira nariñambirim Got kindiñari pihirimandi. ⁸ Harim kru Gotiñ kitiħundu hañiniñ muhimimuhim miñandu. Kamata muhimimuhirim puhiravuhiraramandu hañiniñ nğandu. Nanğa tavi kindiñari yivuyivuramandu hañiniñirim Got kindiñariha pihirindi. ⁹ Kira niñindu muvat miñğandu ñiñi, niñuvañ mavatimbarim kitiwiti niñuva nuñ timba nğuhi vaha. Maniñğanzikwi. ¹⁰ Nanğa nuñandi ñiñi niñuvañ asarim kitiwiti tau nğuhi vaha. Maniñğanzikwi. ¹¹ Niñuvanin nari ñamba vana sambı andara. Hara nariñandi ñiñisimih avihimıñgim nğurim mavindamandara. Kamataharim nğamara. Nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama nanğa kuyundavarıtira, muhimimuhim avihimıñgim nğurim kinziħinizitirimandi. ¹² Muhimimuhim vana nariñ kru muñiniñ andimu vata piri tamirimandira ha, siħwımaña musa kru muñiniñ ndahara andimara. Kanımata vana niñandihın Gotindu tıkatıka kuyundu kuyu sapa. Nanğa kru Gotıdu kuyu miñata ambavaravara hañiniñıdu kuyuyıdu kuyu sapa, vami.

Nari kindiñari kiñginayi indihumara
(Luk 13.24)

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari kwimbisiki suksimbiri hañi umara. Pihu yiwarayiwara hañi uhuhundu kwimbi ha aru. Nanğa pihu kandihañi uhuhu kwimbi ha pati. Harim krunavundi sambı kwimbi kandihañi undu. ¹⁴ Hara pihu siħanğiyihiyıdu kwimbisiki hañandihın suksimbiri sıkwı. Nanğa kwimbisiki kandihañi uhuhurım aviri tamahana. Kamataharım krunavundi miñgiyativat taya kwimbisiki kandiha nğata kandihañi undu, vami.

Kuyusihiri nanğa niñiniñirim tamınga nanğa kindamara
(Luk 6.43-44 nanğa, 13.25-27)

¹⁵ Jisas sihinda nimavami, Kru muvira kuyusihirata ara kru Gotıdu kuyu miñata ambavaravara niñiñ vamba ambirimandiyu. Harım tamınga nanğa kindamara. Nuri kuyusihiranzira nariñ kuyu avivi ambavarımandiyu. Hara nariñandi indarımıt hambu miñawınikwınitirim andirimandiyu. Kandihamata hañiniñ upiri sañara maña sipsip visa tariñguramata ariñi uta sipsip mu miñahandımıdan vata andıdu. ¹⁶ Nuri andirimandiyu musa ha nğata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotıdu kuyu miñata ambavaravara niñiñ vamba ambandu, vamba ambirimandira. Kru wain kiris miñirim siki punzi nanğañi uta mamıñandu, nanğa kru ahu fik kiris miñirim tipa siħivi nanğañi uta

7:7 Jer 29.13-14 nanğa, Mk 11.24 nanğa, Lu 11.9-10 nanğa, Jo 14.13-14 nanğa, 15.7 nanğa, 15.16 nanğa, 16.23-24 nanğa, Je 1.5 nanğa, 1 Jo 3.22 7:8 Snd 8.17 nanğa, Jer 29.12-13 nanğa, Lu 11.10 nanğa, Je 1.5 nanğa, 1 Jo 3.22-23 nanğa, 5.14-15 7:9 Lu 11.11 7:11 Lu 11.13 nanğa, Je 1.17 7:12 Mt 22.39-40 nanğa, Lu 6.31 nanğa, Ro 13.8-10 nanğa, Ga 5.14 nanğa, 1 Ti 1.5 7:13 Lu 13.24 nanğa, Jo 10.7-9 nanğa, Si 14.22 7:15 Ese 22.27 nanğa, Mt 24.4 nanğa, 24.24 nanğa, Mk 13.22 nanğa, Lu 6.26 nanğa, Si 20.29 nanğa, 2 Pi 2.1 nanğa, 1 Jo 4.1 7:16 Mt 7.20 nanğa, 12.33 nanğa, Lu 6.43-44 nanğa, Ga 5.19-22 nanğa, Je 3.12

mamiñandu. ¹⁷ Kamata maña sihanañga ahu avivi hañiniñ kandi avivi tamandu. Ahu ñamba hañiniñ kandi ñamba tamandu. ¹⁸ Ahu avi hañiniñ kandi ñamba mandamandu. Ahu ñamba hañiniñ kandi avi mandamandu. ¹⁹ Sihanañga ahu kandi avi mandamandu hañiniñ tahiravarandu. Kamata ahumirayi kavarahu tumbirundu. ²⁰ Kamataharim nuri andirimandiyu vana hambu taya ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara ñiniñ vamba ambandu, vamba ambirimandira. ²¹ Krunavundi sambi sañinañga yan ambandu, Aru miñga, Aru miñga, vamba ambandu. Hara krunavundi kandihañiniñ Gotindu tiwiyi mañgiyimandiyu. Kru Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamandu kuyu taya miñahandirimandi hama, Yavandakindu tiwiyi kiyimandi. ²² Got kuyu miñasirivirimandi hivi hañi, krunavundi sambi yambirim nimavamba ambirimandiyu. Aru miñga nandi ñimbiyi ara Gotindu kuyu miñata ambavarandariñ. Nañga nandi ñimbiyi taya ara sudi ñamba piñguvarata muhimimuhim nzihi sihirandariñ, vamba ambirimandiyu. ²³ Kamavitu kandihi hivi hañi nurin yi kuyu kimbañi ambiriman. Yi nariñ mañgahandandin. Nari ñamba vana andindara. Harim yi kin niñi mikitamamara, vamba ambiriman, vami.

*Tavi arikita tihutihundu vana
(Luk 6.47-49)*

²⁴ Jisas sihinda ambami, Kru yandi kuyu indarita miñahandandi hama, kru indarimit avi nañga miñga nuñandi tavi timba himbañi tihundi maña miñga. ²⁵ Kumba kayivata miñguta timba parapara aru ha ngandi. Kamata timba himba hañi tavi tipi hañiniñ tararamandi. Kamataharim, kuku miñgata kukuwiri tañgundi, nañga wini tikatika pandi. Kamata miñañangirahi ndahara tavi kandiha mamiñgata yivundi. ²⁶ Hara kru yandi kuyu indarita mamiñahandandi hama, kru indarimit avi maniman miñga nuñandi tavi kasiyi tihundi maña miñga. ²⁷ Kamatihi wini pandi. Nañga kuku miñgandi. Kamata kukuwiri tañguta tavi ha miñañangirahi sikwitaya miñgata yivundi, vami. ²⁸⁻²⁹ Jisas kandi kuyu niñiniñ, tikatika kuyundu mirimba nañga hañiniñ kuyu ngundu maña mangumi. Maniñga. Nurin kru ñimbi nañga hama kuyu ngumañandimi. Kamatihi krunavundiñ maviyahavarami.

8

*Jisas kru kandi lepra nañga miñgan miñavindamami
(Mak 1.40-44 nañga, Luk 5.12-14)*

¹ Jisas apu ha mitata miñguhi krunavundi sambi nu nañga umu.*
² Kamatihi kru kandi lepra nañga miñga Jisas kiyimiyi payimi. Kamata tanda mikwimikwinita ambami, Aru miñga. Nañ piriti nda

---

7:17 Jer 11.19   7:18 Lu 6.43   7:19 Mt 3.10 nañga, Lu 3.9 nañga, Jo 15.2 nañga, 15.6   7:20 Mt 12.33   7:21 Hos 8.2 nañga, Mt 21.31 nañga, Lu 6.46 nañga, Si 19.13 nañga, Ro 2.13 nañga, Je 1.22 nañga, 1.25   7:22 1 Ko 13.2   7:23 Sng 6.8 nañga, Mt 10.33 nañga, 13.41-42 nañga, 25.12 nañga, 25.41 nañga, Lu 13.25-27 nañga, 2 Ti 2.19   7:24 Lu 6.47-48   7:28-29 Mk 1.22 nañga, Lu 4.32 nañga, Jo 7.46   * 8:1 Kuyu Matyu 5.2yi kiyiha ngamara.   8:2 Mt 9.18 nañga, Mk 1.40-44 nañga, Lu 5.12-14 nañga, Si 10.25

yaŋ miŋavindamina Gotindu tamiŋgagimibaŋi ŋaŋjirandihin, vami.*
³ Kamavahi Jisas kumandamata kru kandihamaŋ ambami, Yi pirikini. Harim na Gotindu tamiŋgaŋi himbaŋi ŋaŋjirandi, vami. Kamavahi sarirwayi ŋandi kandi lepra ha yiwarahi kru hama ŋaŋjirandimi.*
⁴ Kamata Jisas nuŋ karikarita ambami, Uta kru mumuŋgaŋ naŋ yivurahi vana nirim maŋambavarahanda. Uta kwirandimbisa nandi ha Gotiŋ kiraŋiŋguhu hamaŋ isihurama. Kamata Mosesindu tikatika kuyu miŋahandata, Gotiŋ kiraŋiŋguhu him ŋgu. Kamatina Gotiŋ kiraŋiŋguhu hama kiraŋiŋgum. Kamatina kru muŋiŋiŋ ŋgata ambirimandiyu, Kandi lepra ha yiwari, vamba ambirimandiyu, vami.

Saŋganzarandu arumiku miŋga Jisasirim indarimaŋgarami
(Luk 7.1-10)

⁵ Jisas piŋu aru Kaperneam indihuhi Romindu 100 saŋganzarandu arumiku muhama pata Jisasin ambasihisihita nimavami, ⁶ Aru miŋga, yandi simbirakara hama kandikimuhi kuma tanda kimuramata uhi kaŋinda aru kavuta taviyi karihata kiyi, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Uta miŋavindamitin avindirimandi, vami.* ⁸ Jisas kamavahi, saŋganzarandu arumiku hama ambami, Aru miŋga, yi avi miŋganziŋkwi ma, harim yandi taviyi maŋu. Hara, kuyu taya ambina simbirakara yandi hama avindimi. ⁹ Yi kanimavin ha nimata, yindahara kru ŋimbi nanga haŋiŋiŋ karatamahu nurinandi tiwiyi kindin. Yandi saŋganzara haŋiŋiŋ yandi tiwiyi kindu. Kamataharim muhamarim uhu vamba ambahin, undi. Paŋi vamba ambahin, pandi. Ara yandi simbirakaraiŋ uta kaŋgim simbira miŋa vamba ambahin, uta miŋandi, vami. ¹⁰ Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarihi mavimbindirami. Kamata kru nu nanga kindamu haŋiŋiŋim ambami, Nariŋ yi kandi ambin, Israel hatindu kru muvatiniŋ ŋgahin kru nimandu indarimaŋgaramaŋgara vana maŋa maŋgindi. ¹¹ Nariŋ yinda ambin, krunavundi sambi pirivisa ina yahayaha nanga ina miŋgumiŋguvu mitata pata, Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. Kamata Abraham, Aisak, Jepok nanga minzita ŋirimandiyu. ¹² Hara krunavundi kuha nuŋandi tiwiyi kiyihiyi haŋirim kiyimandiyu vata yihiramami haŋiŋiŋ, Got kavariŋi tapira kivimiŋgwi humba ndambu indihuta kiyimandiyu. Piŋu kivimiŋgwi kandihaŋi irihariha miŋa satipirimandiyu, vami. ¹³ Kamata Jisas saŋganzarandu arumiku hamaŋ ambami, Tihunda uhu. Unana indarimitana vana ha yivuraham, vami. Kamatihi kandihirivi haŋindaya saŋganzarandu aru miku hamandu simbirasara hama avindimi.

* **8:2** Juda hatindu tikatika kuyu ambami, Krunavundi kandi lepra nanga haŋiŋiŋ Gotindu tamiŋgagimibaŋi ŋiŋi nanga ŋiniŋ kindu. Ara ŋgahi kandi lepra ha yiwarahi uta kiraŋiŋguhu haŋiŋiŋ ŋgandu. Kamatihi kiraŋiŋguhu haŋiŋiŋ ŋgahu kandi lepra ha siŋgundihi ambandu, Krunavundi niŋiŋiŋ Gotindu tamiŋgagimibaŋi ŋaŋjira yivurahayu, vamba ambandu, vami. Wok Pris 13 nanga 14yi ŋgamara. * **8:3** Juda hatindu tikatika kuyu muha ambami, Kandi lepra nanga miŋgandu kwirandimbisayi timbusarata ndahara Gotindu tamiŋgagimibaŋi ŋiŋindirimana, vami. Jisas kru kandihamandu kwirandi haŋi kuma tamami. Hara Jisas ŋiŋi mandimi. Kru hamaŋ miŋavindamami. Kamatihi kandi lepra ha yiwarahi avindimi. **8:4** Wkp 14.1-32 nanga, Mt 9.30 nanga, Mk 5.43 nanga, 7.36 nanga, Lu 5.14 nanga, 17.14 **8:5** Jo 4.47 * **8:7** Juda hati Gotindu tamiŋgagimibaŋi ŋiŋjintiriŋiŋma vata krunzapa muŋiŋiŋiŋdu taviyi maŋundu. Kandi kuyu niŋjandihin Simbirasara 10.28yi kiyiha ŋgimandira. Hara Jisas kuyu kandihanandihin miŋata maviŋi mandamami. Yi Romindu kru hamandu taviyi urimani vata umi. **8:10** Mt 15.28 **8:11** Sng 107.3 nanga, Lu 13.29 **8:12** Mt 13.42 nanga, 21.43 nanga, 22.13 nanga, 25.30 nanga, Lu 13.28 nanga, 2 Pi 2.17 nanga, Ju 1.13

Jisas Pita nimburi niñumindakij miñavindamami
(Mak 1.29-31 naŋga, Luk 4.38-39)

¹⁴ Jisas Pitandu taviyi indihuta ngahi Pita nimburi niñumindaki kandikimuhu nuñandi kwirandi ha ahupimbi maña kiyihi, karihata kiyimi.

¹⁵ Kamatihi, Jisas kandihanjambindu kumañi miñasarahi sikwitaya avindimi. Kamata yahata Jisasirim ñaña siwitamami.

Jisas krunavundi sambi miñavindamami
(Mak 1.32-34 naŋga, Luk 4.40-41)

¹⁶ Kamata ina miñgurim andihitihi, krunavundi sambi sundi ñamba aringgumu hañiniñ timbuhavuta Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi, sundi ñamba hañiniñ ambahi krunavundi kandihanjiniñ tihimitata umu. Kamata krunavundi sambi kandi naŋga hañiniñ miñavindamami.

¹⁷ Kanimata musa niñandihinirim, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami, Muhimimuhim kandi arinjanini, nuñambi miñata piñguvarimandi, vami. Kamataharim Got ambahi kuyu hañandihin Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahami.

Jisas nuñandi vana miñahandahanda vanarim ambami
(Luk 9.57-60)

¹⁸ Jisas ngahi krunavundi sambi kiyimi hañi tihiruhu nuñandi simbirasarañ ambami, Nari naŋga indu timukari ndambu indiwimi, vami.

¹⁹ Kamavahi tikatika kuyundu mirimba naŋga muhama pata Jisasin nimavamba ambami, Ahusiki, na mupihu mupihuyi unandahara, yi nanaŋga urimani, vami. ²⁰ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Upiri sajarandu upi ha piñhumbañi kindi. Naŋga kava ndahara ñiñgi naŋga ñiniñ. Hara Krundu Niñi hamandu karihahariha upi nañgindi, vami. ²¹ Kamavahi simbirasara muhama Jisasin ambami, Aru miñga. Mitina uta yavandakiñ tunjiñi tamitin wisa, vami. ²² Kamavahi nuñ Jisas ambami, Kru kimuhimu hañiniñ nuriñambira tunjiñi tamamu. Pata yi naŋga kindi, vami.

Jisas ambahi winiŋgasa aru siñgundimi
(Mak 4.36-41 naŋga, Luk 8.22-25)

²³ Kamata Jisas kupik hañi minzihi, nuñandi simbirasara hañiniñ ndahara minzita, umu. ²⁴ Uta indu piñiñbirin kiyihuhu, wini aru pata ihimbirahi kuku kupik hañi indihuramata miña siñgirim andimi.

Kamatihira Jisas akwarihata kiyimi. ²⁵ Kamatihi Jisasin miñahimiruta ambamu, Aru miñga, kwimitirinmandihi arin ngurama, vamu. ²⁶ Kamavahu Jisas ambami, Nari kru indarimanğaramaŋgara vana sukisimbiri naŋga ñiniñ. Mumirim piñitura, vami. Kamavata yahata wini ha ambahimuhu wini ha siñgundihi, kuku sakiri handara mitami.

²⁷ Kamatihi indarihitihitita ambamu, Kru kanima pamata miñga. Harim wini nuñandi kuyu indarihi, kuku aviñam kiyi, vamu.

Sundi ñamba piñguvarami
(Mak 5.1-17 naŋga, Luk 8.26-37)

²⁸ Jisas uta indu Galili timukari, piñivisa piñu Gadara hati nduvu yivurahami. Kamatihi kru arikimbat sundi ñamba sambi aringgumu hañiniñ, kru kimuhuhu tamandu upi virañi kita pata nuñ ngamu. Arikimbat kandihanjiniñ krunavundiñ yivuvandu. Harim kwimbi

kandihafi manjindandu. ²⁹ Arikimbat nimavamba avangaramu, Na Gotindu Niji, ariji mumindirimana. Got ariji pisingarimandi hivi ha kwisi. Hara ariji pisingarim pana, vamu. ³⁰ Sambanzivi sambi kutañimari kifijigiñi, ñata kiyimu. ³¹ Harim sundi ñamba hañiniñ Jisasij añangarata nimavamu, Ariji pingvarata ngata, mitina uta sambanzivi ndaniñindu kwirandi humbañi minguramim, vamu. ³² Kamavahu Jisas ambami, Umara, vami. Kamavahi sundi ñamba hañiniñ kru arikimbatij mitata uta sambanzivi hañiniñindu kwirandiñi indihuramamu. Kamatihi sambanzivi kandihaniñiñ sihananga tivaramata ñamba humba muyi mingumu. Minguta kuku ñata kimumbiramu. ³³ Kamatihi kru samba karatamandu hañiniñ ngata tivaramamu. Kamata pihu aru hañi yivurahata, krunavundiñ muhimimuhim yivurahamirim ambavaramu. Nanja, kru arikimbat sundi ñamba arijiñgumu hañiniñ, Jisas sundi ñamba hañiniñ pingvarahi ngamurim ndahara ambavaramu. ³⁴ Kamatihi sihananga krunavundi pihu kandihafi ngati Jisas kiyimiñi payimu. Pata Jisasij, añangaragara ariñandi pirivisa niñandihin mitata uhu vamba ambamu.

9

Jisas kru kuma tanda kimumi minjan minjavindamami (Mak 2.1-12 nanja, Luk 5.17-26)

¹ Kamata Jisas kupik muhafi minzita indu timukari anja indihuta, nuñandi pihuyi yivurahami. ² Kamatihi kru muminga kuma tanda atinda kimumi minjan, pinayi kavuta pata Jisas kiyimi arihafi tamahu karihata kiyimi. Kamatihi Jisas ngahi kru hañiniñ nuñirim indarimangarahu ngata kandi nanja hamañ ambami, Yandi ñiji tikatika kifi. Ñamba vanavana andindana hañiniñ kuñji kuyivin, vami. ³ Kamavahi kru tikatika kuyundu mirimba nanja muvira yahata nuriñambi masamasa kuyundavarambara Jisasirim nimavamu, Kru nima Gotindu upi minjata kuyu kanimata ni ambi, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriñandi indarimit hambu ngata nimavami, Mumindihi indarimit ñamba hañiniñ nariñandi mavifi kiyi. ⁵ Yi kru nimarim nandi ñamba vanavana hañiniñ kuñji kuyivin virim avirimandamahin. Nanja yahamirata kindavara virim ndahara avirimandamahin. ⁶ Nimata nimbu indarimara. Krundu Niji hama piri nifi nu ñimbi nanja minja. Kamataharim ñamba vanavanandu kuñji kuyivahi, vami. Kamavata Jisas kru kuma tanda kimuhimu hamañ tiharatuta ngata ambami, Yahamirata nandi pina ha minjata nandi taviyi uhu, vami. ⁷ Kamavahi kru hama yahamirata nuñandi taviyi umi. ⁸ Kamatihi, kruñ Got tikatika nanja ñimbi ngumihaha ngata pinjitu. Kamata krunavundi Gotindu ñimbi tihuyahamu.

Jisas Matyuñ uraramami (Mak 2.13-17 nanja, Luk 5.27-32)

⁹ Jisas uta kru muminga ngami. Nuñandi ñimbi Matyu. Gavaman ndamarim timbahiris minjandu taviyi minzita kiyimi. Kamatihi Jisas nuñ ambami, Na yi nanja pañi, vami. Kamavahi Matyu yahamirata nu nanja umi. ¹⁰ Kamata muhiviyi, Jisas nanja nuñandi simbirasara

8:29 Mk 1.24 nanja, Lu 4.34 nanja, 4.41 * **9:1** Kandihirivi hañi Jisasindu pihu ha, pihu aru Kaperneam. Matyu 4.13yi ngamara. **9:2** Mt 8.10 nanja, Mk 2.3-5 nanja, Lu 5.18-20 **9:4** Sng 94.11 nanja, Mt 12.25 nanja, Lu 6.8 nanja, 9.47 nanja, Jo 2.25 **9:5** Mk 2.5 nanja, 2.9 nanja, Lu 5.20 nanja, 7.48 **9:6** Jo 5.8 nanja, 17.2 **9:10** Lu 15.1-2

hanjiniŋ, Matyundu taviyi kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa hanjiniŋ nanŋa, kru muvira ŋamba vanavana andindu hanjiniŋ nanŋa kihiri minzita ŋamu.* ¹¹ Kamatihu Farisi hanjiniŋ ŋgata, Jisasindu simbirasaraŋ kitihuta nimavamu, Mumindihi kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa ndaŋiniŋ, nanŋa kru muvira ŋamba vanavana andindu ndaŋiniŋ, siwimaŋamasa ndamata nariŋandi ahusiki ndama nanŋa kihiri ŋandu, vamu.* ¹² Kamavahu Jisas indarita ambami, Kru kandi maniman hanjiniŋ uki kahahaha miŋga kindiyi maŋundu. Kru kandi nanŋa hanjiniŋ ndaya uki kahahaha miŋga kindiyi undu. ¹³ Got ambami, Nari yaŋ saŋinaŋga kiraŋiŋgundararim pirimandamandin. Hara muŋiniŋ sihingamara vata piritamamaŋgarandin, vamba ambami, vami. Kamavata Jisas sihinda ambami, Harim nari uta kuyu kaniŋandihiniŋim indarimitata ŋgamara. Yi tititaya kiyihiyi hanjiniŋ uraramirim mam-bayimin. Yi ŋamba vanavana andindu hanjiniŋ uraramirim payimin, vami.

*Jisas ŋaŋa itihaŋaŋa vanarim ambavarami
(Mak 2.18-22 nanŋa, Luk 5.33-39)*

¹⁴ Kandiŋiwimi haŋi Jonindu simbirasara hanjiniŋ pata Jisasiŋ kitihuta nimavamu, Mumindihi ara nanŋa Farisi ŋaŋa itihaŋahariŋ nandi simbirasara hanjiniŋ ŋaŋa maŋitihaŋandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas ambami, Kru mumiŋga navundi uririm andindi. Kamata nuŋandi kru mindu hanjiniŋ nanŋa kiyihihini nuŋambirim indarihu mavindihi maŋirihandu. Kiyihandata kru muŋiniŋ kru kandihaman timbuta muvu undu. Kamatihu nuŋandi kru mindu hanjiniŋ niŋambirim indarihu mavindihi ŋaŋa itihaŋandu. ¹⁶ Siwimaŋanda, kru mumiŋga miŋwiri kiji siŋga miŋata, kwirandi yivupihavihavi atindu sihirasihira hum-baŋi yivuvihita manzivirindi. Kandihamata musa andita, kwirandi yivupihavihavi atindu ha ŋimburiŋdi. Kamatihu miŋwiri kiji siŋga kumba yivuvihita siviŋdi haŋandihin uta sukuyiputindi. Kamata miŋwiri kiji siŋga ha andihi kwirandi yivupihavihavi atindu ha sihirata kumba ha sihinda arutimaŋgarandi. ¹⁷ Kru mumiŋga wain kiji ŋandi meme visa atinduyi maŋgapirandi. Kamatihu meme visa ha pirihihi wain ha piriŋi maŋgaramandi. Kamatihu meme visa handahara ŋambatindi. Kamataharim wain kiji, meme visa kiyihiyi kapirandi. Kamatihu arikiŋgim avindaya kindu.*

*ŋiŋi miŋahimiruta muŋambiŋ miŋavindamami
(Mak 5.22-43 nanŋa, Luk 8.41-56)*

* **9:10** Anŋwimiŋiyi niŋandihin ninimbahandu taviyi sikwi ŋata kiyimuvu avindamata maŋambami. Kru sambu Matyundu taviyi vaha vamba indarimitamu. Kaniŋandihin Mak 2.15yi ŋgamara. Hara kru muvira Jisasiŋdu taviyi vamba indarimitamu. **9:11** Mt 11.19 nanŋa, Mk 2.16 nanŋa, Lu 5.30 nanŋa, 19.7 **9:11** Farisi tikatika kuyu sambu miŋahandandu. Kamataharim nimata indarindu. Kru tikatika kuyu kaniŋiniŋ maŋiŋahandandu hanjiniŋ ŋamba vana andindu. Kamataharim nuri Gotindu tamiŋgaŋgimbaŋi ŋiŋi nanŋa kindu. Juda hati kru Rom hati nanŋa kindu hanjiniŋ Gotindu tamiŋgaŋgimbaŋi ŋiŋi nanŋa kindu. Nanŋa Juda hati kru Romindu gavaman ndamarim timbahiris miŋandu hanjiniŋ ndahara Gotindu tamiŋgaŋgimbaŋi ŋiŋi nanŋa kindu. **9:12** Mk 2.17 nanŋa, Lu 5.31 **9:13** Hos 6.6 nanŋa, Mt 12.7 nanŋa, Mk 2.17 nanŋa, Lu 5.32 nanŋa, 1 Ti 1.15 **9:14** Lu 18.12 **9:15** Jo 3.29 * **9:17** Juda meme yivuta nuŋandi pisa ha miŋata siviŋihu meme visa ha uta kuku tihitihi vuŋgi aru maŋa yivurahaŋi wain kapirandi. Wain kiji meme visa kandihaŋi tamata mitahu kutamari kita uta wain avindita akindiŋdi. Kandiŋirivi haŋi wain ha kihata meme visa atindu paŋa haŋandihin anditi kundiraŋi.

18 Jisas Jonindu simbirasara haḡiniḡ ambavarahihi, aru miku mumuḡa pata Jisasindu tandanzapayi tanda mikwimikwinita ambami, Yandi navundi ha tihura kwimi. Hara pata uta miḡasarina anḡa yahamiram, vami. 19 Kamavahi Jisas yahamirata kru kandihama naḡa uhi, nuḡandi simbirasara haḡiniḡ ndahara nu naḡa kihiri umu. 20-21 Kamatihi navundi 12 simbi sikwi ḡaḡwi yivukuvita kindi ḡambi nuḡambi ambami, Nuḡandi mikwiri kuta niḡi ḡapiruvu kumandamata timbusarata ndahara avindiriman, vami. Kamavata Jisasindu kutivu arihaḡi pata kumandamata nuḡandi mikwiri kuta haḡi timbusarami. 22 Kamatihi Jisas kumiruramata ḡata nimavami, Yandi ḡiḡi tikatikata kiḡi. Na yanḡim indarimaḡarana harim avindi, vami. Kamavahi navundi haḡambi kandihirivi haḡi sikwitaya avindimi. 23 Kamatihi Jisas uta aru miku hamandu taviyi yivurahata ḡahi krunavundi kambirihata kiyimu. Kru haḡiniḡ piki timihuruhuhu, krunavundi pirindim aru tamata kiyimu. 24 Kamatihi Jisas nuriḡ ambami, Mikitamata umara. Navundiḡipu ni maḡgwimi. Saḡ karihata kiyi, vami. Kamavahi nuḡ irimindiḡimu. 25 Kamatihura nuriḡ piḡguvarahi tapiraḡi pindiḡamu. Kamata Jisas indihuta navundi ḡaḡira haḡambindu kuma haḡi miḡahandahi yahamirami. 26 Kandihamatimi haḡindu vana ha pirivisa kandihaiḡindu pihu mumumuvu panzaḡarami.

Tamiḡa ḡumi arikimbatin miḡavindamami

27 Kamata Jisas kandi pihu ha mitata umi. Kamatihi tamiḡa ḡumi arikimbat Jisas uhihi siḡindi uta nimavamu, Devit niḡuḡiḡi, avinda vaha ariḡ siḡiḡahana, vamu.* 28 Kamavahu Jisas taviyi indihuhi, kru arikimbat tamiḡa ḡumi haḡiniḡ Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi nuriḡ kitihuta nimavami, Yi andiriman vana niḡandiḡinirim nari indarimaḡarara vaha, vami. Kamavahi arikimbat ambamu, Kandi Aru miḡa, ara indarimaḡararin, vamu. 29 Kamavahu Jisas nuriḡandi tamiḡa haḡi miḡasarata ambami, Nari yambirim indarimaḡarara, harim ambara maḡa nariḡ yivuraham, vami. 30 Kamatihi arikimbatindu tamiḡa ha taruvihirimi. Kamatihi Jisas arikimbatin tikatika kuyu ḡata nimavami, Nimata musa andihin ḡara nirim uta muḡiniḡ maḡambavaramara, vami. 31 Hara arikimbat uta krunavundi pirivisa kandihaiḡi hatin Jisas avi vana andimi haḡandiḡinirim ambavaramu.

Maḡuyundavaravara miḡaḡ miḡavindamami

32 Kamata kru arikimbat uhuhu, krunavundi kru sundi ḡamba ariḡguhi mika pimitihi maḡuyundavarandi hamaḡ, Jisas kiyimiyi timbuta payimu. 33 Kamatihi Jisas sundi ḡamba ha piḡguvarahi kuyundavarami. Kamatihi ḡata krunavundi sihananḡa indarihitiḡita ambamu, Kuha Israel pirivisayi mayivurahandi vana yivurahi, vamu. 34 Kamavahura Farisi ambamu, Nuḡ sundi ḡambandu aru miku hama tikatika ḡuhi sundi ḡamba haḡiniḡ piḡguvarandi, vamu.

Jisas nuḡandi simbirasaraḡ simbira ḡumi

9:18 Mk 5.22 naḡa, Lu 8.41-42   9:20-21 Mt 14.36 naḡa, Mk 5.25 naḡa, Lu 8.43   9:24 Jo 11.11

9:27 Mt 15.22 naḡa, 20.29-34   * 9:27 Juda hati ḡandu, Kru Got krunavundi nuḡandiḡ anḡa miḡimandi vata yihiramami hama, Aru miku Devitindu krunzapayindu miḡa yivurahimandi, vandu. Tamiḡa ḡumi arikimbat Jisasirin nimata indarimaḡaramu, Kru kanimarim ndihi Israel hati taviram, vamu. Kamataharim arikimbat Jisasin ambamu, Devit niḡuḡiḡi, vamu. 9:29 Mt 8.13   9:30 Mt 8.4   9:32 Mt 12.22   9:33 Mk 2.12   9:34 Mt 10.25 naḡa, 12.24 naḡa, Mk 3.22 naḡa, Lu 11.15

(*Sapta 9.35—10.42*)

Jisas krunavundiŋ ŋgahi mavindimi

³⁵ Jisas pihu aruru naŋga pihu suksirambi sihanangayi kindami. Kamata krunavundiŋ Got naŋga kuyundavaravara tavihumba nurinandiŋ nuriŋ ambaramami. Kamatindi kuyu avivi Gotindu tiwiŋi kiyihiyirim ambavarami. Kamatindi kru muhimimuhim kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamami. ³⁶ Kamata krunavundi sambu ŋgahi indarihu timindimindihi ŋamba sikwi kita sipsip kara manimani haŋiniŋ kindu maŋa kiyimu. Kamatihi nuŋ mavinzaŋinzaŋinidimi. ³⁷ Kamatihi Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ ambami, Kivayi ŋaŋa sambu minditi. Hara krunavundi ŋaŋa yivutihuramarama haŋiniŋ maŋgiyu. ³⁸ Kamataharim kiva niŋuva hama naŋga kuyundavarata kitihumara. Kamatira simbirasaraŋ simbiti uta nuŋandi ŋaŋa haŋiniŋ yivutihurumu, vami.

10

12 simbirasara haŋiniŋindu ŋimbi
(*Mak 3.13-19 naŋga, Luk 6.12-16*)

¹ Jisas nuŋandi 12 simbirasara haŋiniŋ ambahi payihu ambami, Yi nariŋ yihiramamin. Harim uta sundi ŋamba haŋiniŋ piŋguvarata, krunavundi muhimimuhim kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamamara. ² Simbirasara kandihaniŋindu ŋimbi haŋiniŋ nimata, kimangima hama Saimon, mu ŋimbi nuŋandi Pita, muhama niŋura Andru. Naŋga Jems Sebedi ŋaniŋ naŋga niŋura Jon. ³ Muhama Filip, muhama Bartolomy, muhama Tomas, muhama Matyu. Kandihama nu gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa miŋga. Muhama Jems, Alfius ŋaniŋ. Muhama Tadius. ⁴ Muhama Saimon, Selot vat miŋga, imbi hama Judas Iskariot. Kandihama Jisasiŋ kru ŋamba niŋiniŋindu kumaŋi tamirimandi. Kamati nuŋ ŋamba tanjurimandiyu.

Jisas 12 simbirasaraŋ simbira ŋgumi
(*Mak 6.7-13 naŋga, Luk 9.1-5*)

⁵ Jisas kru 12 vat kandihaniŋ simbita nimavami, Krunavundi muvundumuvundu kinduyi maŋumara. Samariandu pihu aruruyi ndahara maŋindihumara. ^{*} ⁶ Nari sipsip Israel hatindu atinda yiwaramu haŋiniŋ ndaya kinduyi umara. ⁷ Uta nimavamba ambavaramara, Gotindu tiwiŋi kiyihiyiha ariŋindi ha, vamba ambamara. ⁸ Uta kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamata, kru kimumu haŋiniŋ anditira anŋa yahamiramu. Kamata kru kandi lepra naŋga haŋiniŋ anditira ŋaŋaraŋgiyimu. Kamata sundi ŋamba haŋiniŋ piŋguvaramara. Nariŋ simbira miŋamiŋarim yihiramamin vana niŋandihin mut miŋata mamijara. Nari saŋ miŋara. Harim nari uta krunavundiŋ ŋguramata, mut miŋamiŋarim maŋambamara. ⁹ Nariŋandi paŋaŋgarayi gol, timbahiris silva, naŋga

9:35 Mt 4.23 naŋga, Mk 1.39 naŋga, Lu 4.44 9:36 Nam 27.17 naŋga, 1 Kin 22.17 naŋga, 2 Sto 18.16 naŋga, Ese 34.5 naŋga, Sek 10.2 naŋga, Mt 14.14 naŋga, Mk 6.34 9:37 Jo 4.35 9:37 Lu 10.2 10:1 Mt 9.35 naŋga, Mk 3.13-15 naŋga, 6.7 naŋga, Lu 9.1 10:5 Si 13.46 * 10:5 Matyundu aŋgwimikiŋi kuyu kutanguta kumanzipi timu tiŋgiruramata ambavarami haŋindu muhanda ni. Kuyu kaniŋandihin Matyu 10.5-42yi kiŋi. Jisasiŋdu simbirasara krunavundiŋ Gotindu kuyu ambavaririmitu nuriŋ muhimimuhim vana yivurahirimandirim ambami. 10:6 Jer 50.6 naŋga, Mt 15.24 10:7 Mt 3.2 naŋga, 4.17 naŋga, Lu 10.9-11 10:7 Lu 10.4-12 10:9 Lu 10.4

kopa kimbarita mañumara. ¹⁰ Urim, nariñandi paña, kwirandi yivupihavihavi arikita, tandambisa, nanga makirutim mamiñamara. Kru simbira miñandi hamañ nuñandi ñaña ha ngundu. ¹¹ Pihu aru muyi vaha, mana suksimbiri muyi vaha indihuta, pihu kandihañi kru avinzikwisikwi nanga tititaya kiyihiyi miñgan ngamara. Kamata kru kandihama nangandaya kita uta pihu kandih mitamara. ¹² Tavi muyi indihutañgata, krunavundi tavi kandihañindu ninñirim kuyu avivi nguta ambamara. Gotindu maviñam nari nanga kiyim, vamba ambamara. ¹³ Kamatira tavi kandihañindu krunavundi nariñirim kinzikitunğata, nariñandi kuyu avi ha anditi maviñamiñi kiyimandiyu. Ara nariñirim kinzihinzi manditunğata, Gotiñ kitiwitira maviñamiñi kiyihiyi vana ha nuri nanga mañgiyimandi. ¹⁴ Kamata kru mumiñga nariñ tavi nuñandiyi timbuta mañutingata, nanga nariñandi kuyu mañindaritingata, tavi vaha, mana pihu aru kandih mitata urim nariñandi tanda hañi ayiwirsi kiyimandi ha yivuvaramara. Kamatira kru pihu aru kandihañi ngati ngata ambirimandiyu, Ñamba vana andihariñ nimata vana ni andiyu vamba ambirimandiyu.* ¹⁵ Yi nariñ kandi ambin, Got krunavundiñ ngatiñguriman vata yihiramami hiviyi hañi, krunavundi pihu kandihañi hati pimi kavirimandiyu. Kamatu Sodom nanga Gomora hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

*Muhimimuhim pimi vanavana yivurahimandi
(Mak 13.9-13 nanga, Luk 21.12-17)*

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Ngara. Yi nariñ sipsip maña simbihin upiri sañara ñingiñi ura. Harim tau andindi maña andimara. Indarimañgaratara muhimimuhim vana ha andimara. Nanga kava umari andindu maña andimara. Ñamba vanavana anditirim mañindarimara. ¹⁷ Kruñ ngamañgaramara. Nariñ kru Juda hatindu kuyu miñasirivandu hañiniñindu kumañi tamimandiyu. Kamata Got nanga kuyundavaravara tavi nuriñandiyi nariñ piñgirawisirimandiyu. ¹⁸ Nari yandi simbirasara niñiñ. Harim nariñ gavaman ndama nanga aru miku hañiniñ kiyuyi timbuta urimandiyu. Kamatu yandi kuyu avivi kru aruru hañiniñ nanga krunavundi muvundumuvundu hañiniñ ndahara ambavaritira indarimandiyu. ¹⁹ Nariñ kru ngatiñgirutiñguru hama kiyiyi timbuta urimandiyu. Kamatu ariñ ambitunğata mumvamba ambavarimindañ, vata mañindarihithitimara. Kanditiwimi hañi nariñandi indarimit hambu, Got nuñambi ambavarititi ambavarimandira. ²⁰ Kuyu ambavarimandira ha nariñambi mañambavarimandira. Nariñandi Navandu Maviñiñi nariñ indarimit nguti ambavarimandira. ²¹ Kru niñurañ vaha mana niñusiñ vaha ngatiñgiruta ambi tavi yivutatamirimandiyu. Siwimañanzihini nda niñuvanin yahata nuriñandi niñiñ andirimandiyu. Nuriñandi niñi hañiniñ ndahara niñum niñuvañ miku tamata, kru muñiniñ simbitu niñum niñuvañ yivutatamirimandiyu. ²² Nari yandi niñiñ. Harim nariñambirim sihananga krunavundi kitiri niñimandiyu. Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahiti, Got nuriñ anga

10:10 Nam 18.31 nanga, Lu 10.7 nanga, 1 Ko 9.14 nanga, 1 Ti 5.18   **10:12** Lu 10.5-6   **10:14** Si 18.6   * **10:14** Kuyu siwimaña Mak 6.11yi nanga Simbirasara 13.51yi ngimandira.   **10:15** Stt 19.24-28 nanga, Mt 11.24 nanga, Ju 1.7   **10:16** Lu 10.3 nanga, Jo 10.12 nanga, Si 20.29 nanga, Ro 16.19 nanga, 1 Ko 14.20 nanga, Ef 5.15   **10:17** Mt 24.9   **10:17** Mk 13.9-11 nanga, Lu 12.11-12 nanga, 21.12-15   **10:18** Si 25.23 nanga, 27.24   **10:19** Jo 14.26 nanga, 1 Ko 2.4   **10:21** Mai 7.6 nanga, Mt 10.35 nanga, Lu 21.16   **10:22** Mt 24.9 nanga, 24.13 nanga, Mk 13.13 nanga, Lu 21.17 nanga, Jo 15.18-21

miñimandi. ²³ Krunavundi pihu muyindu hañiniñ nariñ ñamba vana anditunğata, tivaramata pihu muyi umara. Yi nariñ kandi ambin, simbira nariñandi Israelindu pihu makamaka mamituramitiratira, Krundu Ñiñi hama payimandi. ²⁴ Ñiñi nuñandi ahusikiñ mandarativirandi, nanga simbirakara hama nuñandi aru miku hamañ tarativirata kimbañi mañgindi. ²⁵ Ñiñi nuñandi ahusiki maña yivurahimandi hama, kamatanda kiyim. Nanga simbirasara, nuñandi aru miku hama maña kiyimandi hama, kamatanda kiyim. Tavi niñuvarim Belsebul vamba ambandu. Harim ñiñisim tavi kandihañi kindu hañiniñ ñimbi ñamba sikwi ngumandiyu, vami.*

Kru Gotirimindaya piñitumu

(Luk 12.2-7)

²⁶ Jisas sihinda ambami, Nariñ kru kandihañiniñ ñamba vana andirimitu ndahara mambiñitumara. Muhimimuhim tariñguramata kindi hañiniñ mamañi yivurahimandi. Kamati kuyu tariñguramata kindi hañiniñ ndahara sihananga kru indarimandiyu. ²⁷ Nariñ kuyu kiviñi ambavaradin hañiniñ, inahimur ambavaramara. Ara kuyu siwiña indarimandira hañiniñ, uta tihirutihiru upiyi kuyu kimbañi ambavaritira krunavundi indarimu. ²⁸ Kru piri niñindurim mambiñitumara. Nariñandi kwirandimbatu ha yivutatamirimandiyu, hara nariñandi maviñiñi ha mayivutatamirimandiyu. Gotirimindaya piñitumara. Nu taya nariñandi kwirandi nanga maviñiñi ha pisingarata, ahutuvarandi heliyi kavaramandi. ²⁹ Nari ngandara, kava arikita sukisirambi kru tuki tamingañi mut miñandu. Hara nariñandi Nava kava suksirambi kandihañiniñ karatamañgarandi. Harim, kava kandihañindu muvat piriñi mamingata yivum vitiñgata, mamingata yivirimandi. ³⁰ Nanga, Got nariñandi miku mini niñiniñ minza minimini ngatigiruta mitundi. ³¹ Nari Gotindu tamingañi aruñiniñ nzikwi kindara, kava sukisirambiñ tarativiramañgarandara. Kamataharim mambiñitumara, vami.

Ara Jisasindu ñiñgiñindu ñiñiñ vavarim siwimanziwima mandimi

(Luk 12.8-9)

³² Jisas sihinda ambami, Kru mumingga krunavundiñ nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñiñgiñindu miñga vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandi vamba ambiriman. ³³ Ara kru mumingga krunavundiñ, nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñiñgiñindu miñga ma vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandima vamba ambiriman, vami.

Krunavundi Jisasirimindaya mavi ndamamañgaramu

(Luk 12.51-53 nanga, 14.26-27)

³⁴ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim nimata mañindarimitamara. Nu piri niñi sañga kirahirim payimi vamba mañindarimitamara. Yi sañga kirahirim mambayimin. Yi tuki kuta miñgata payimin. ³⁵ Yi sañga piruramirim payimin. Kru ñiñi hama niñuvarim miku

10:23 Mt 16.28   10:24 Lu 6.40 nanga, Jo 13.16 nanga, 15.20   10:25 Mt 9.34 nanga, Mk 3.22 nanga, Lu 11.15   * 10:25 Belsebul ñimbi ni, Satanindu mu ñimbi. Matyu 12.22-28yi ndahara kiyi.   10:26 Mk 4.22 nanga, Lu 8.17   10:28 Ais 8.12-13 nanga, Lu 12.4 nanga, Je 4.12 nanga, 1 Pi 3.14   10:30 Lu 21.18 nanga, Si 27.34   10:31 Mt 6.26 nanga, 12.12   10:32 Lu 12.8 nanga, Ro 10.9-10 nanga, Sk 3.5   10:33 Mk 8.38 nanga, Lu 9.26 nanga, 2 Ti 2.12   10:34 Lu 12.49-53   10:35 Mai 7.6

tamirimandi, navundi ñinji hañambi niñumirim miku tamirimandi, nimbas nipahij miku tamirimandi. ³⁶ Nuñandi kru ñinji, navundi ñinji, nimburi, nimbas, nuriñambi masamasa miku tamimandiyu. ³⁷ Kru niñum navañ mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. Kru nuñandi kru ñinji nanğa navundi ñinji mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. ³⁸ Nanğa kru, nuñandi ahuandi maña pimi kavuta yi nanğa mañgindirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman.* ³⁹ Kru yambira muhimimuhim vana anditin avindirimandi vamba ambirimandi hama, siñgudirimandi. Ara yambirim indarita kwimirimandi hama, kimuta ndahara sihañgiyimandi, vami.

Kru nguramirimandi hama muhimimuhim miñimandi
(Mak 9.41)

⁴⁰ Jisas sihinda ambami, Kru nariñirim kinzihinzitirimandi hama, yañirim kinzihinzitirimandi. Ara kru yañirim kinzihinzitirimandi hama, Gotirim kinzihinzitirimandi. Got yañ simbihi payimin. ⁴¹ Hara, kru muminga ambirimandi. Yi kru Gotindu kuyu miñata ambavarandi miñgañ nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamañ nuñandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ miñandu maña muhimimuhim avivi miñimandi. Nanğa, kru muminga ambirimandi. Yi kru tititaya kiyihiyi miñgañ nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamañ nuñandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru tititaya kiyihiyi miñga muhimimuhim avivi miñandi maña, miñimandi. ⁴² Kru muminga ambirimandi. Yi kukumini Jisasindu simbirasara ñinginiñdu ñimbi maniman muvatij nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata nuñ nguramirimandi. Harim yi nariñ kandi ambin, kru kandihamandu avihimiñgim ha manziñgudirimandi, miñimandi, vami.

Jisas nin ndimbanzikwi

11

(Sapta 11.1—16.20)

Jon nuñandi simbirasarañ simbihi Jisas kiyimiyi umu
(Luk 7.18-35)

¹ Jisas nuñandi simbirasara 12 vatij ambaramata mituta, kandi pihu ha mitata pihu makamaka kandihaju kindanginda krunavundiñ ambaramarama, nuriñ Gotindu kuyu ambavarami. ² Kamatihi Jon kru ñamba vana andihi tamandu upiyi kita, Krai muhimimuhim simbira miñamindu kuyuhinzi indarimi. Kamata nuñandi simbirasarañ ambami, Uta Jisasij nimavamba kitihumara, ³ Jon ambi, Nanjinda vaha

10:36 Sng 41.9 nanğa, 55.13 10:37 Lo 33.9 nanğa, Lu 14.26 10:38 Mt 16.24 nanğa, Mk 8.34 nanğa, Lu 9.23 * 10:38 Krunavundi movundumuvundu nanğa simbirasara sañjiniñ ñamba vana andihu Rom hati ahuandiñi tañgiraramarasimu. Kamata kru kwimirimandi varasimu hama, nuñambi nda ahuhirivi ha kavuta tañgiraramarama upiyi urasimi. Jisas ahuandi kavuhavundu tihi kuyu nguta ambami kaniñandihin krunavundiñ pimi kavuta kimuhimurim mambiñitumara vata ambami. 10:39 Mt 16.25 nanğa, Mk 8.35 nanğa, Lu 9.24 nanğa, 17.33 nanğa, Jo 12.25 10:40 Mk 9.37 nanğa, Lu 9.48 nanğa, 10.16 nanğa, Jo 13.20 10:41 1 Kin 17.10 nanğa, 2 Kin 4.8 10:42 Mt 18.5-6 nanğa, 25.40 nanğa, Mk 9.41 nanğa, Hi 6.10 11:2 Mt 14.3 11:3 Mal 3.1

Got simbihi piri niñi payimana, mana muminganj vaha tavorimandan, vamba ambi, vamba ambamara, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriñ kimbini nimavami, Uta Joniñ muhimimuhim vana indarira, nanga ngara niñiniñ ambavamarara. ⁵ Krunavundi tamiñga ñumi hañiniñ tihirañayu. Tanda ñamba hañiniñ kindavarayu. Kandi lepra nanga hañiniñ ñañira yivurahayu. Kinzihi ñamba hañiniñ kuyu indariyu. Nanga kru kimuhimu hañiniñ anga yahamirayu. Kamatihuhu krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ ndahara kuyu avi indariyu.* ⁶ Nanga kru yañ ngitu nuriñandi indarimañgaramañgara vana ha mamiñgata yivirimandi hañiniñ, kinzihiñzitim, vami. ⁷ Kamavahi Jonindu simbirasara hañiniñ indarita umu. Uhuhu Jisas krunavundiñ Jonirim ambami, Nari kru maniman upivu undara ha, wini pata kukimaka miña ñiñuñiñu ndihi ngirim mañundara. ⁸ Nanga, nu kwirandi yivupihavihavi kuta avivi hañiniñ tamata kiyihi ngirim mañundara. Kru kwirandi yivupihavihavi kuta avivi niñiniñ tamata kindu hañiniñ aru miku ndu taviyi kindu. ⁹ Hara nari undara ha, muhimimuhim kandihaniñiñ ngirim mañundara. Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara muminganj ngirim undara. Nariñ yi kandi ambin, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara kandihama, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara sihananjan tarativiramañgarahi. ¹⁰ Gotindu angwimikiyi Jonirim ambami, Got ñiñi nuñandiñ ambi, Ngana. Yi kru muminganj simbitin kasiramata yandi kuyu ni miñata ambavarata, nambirim kwimbi miñasirivirimandi. Kamati na sihindi payimana, vamba ambi, vamba ambami. ¹¹ Nariñ yi kandi ambin, Jon kukuyi miñanjiruhiru hama kru pirivisiyi yivurahamu hañiniñ tarativirandi. Hara kru ñimbi manimani nzikwi Gotindu tiwiyi kiyimandi hama, Joniñ tarativirimañgarimandi. ¹² Jon kukuyi miñanjiruhiru hama Gotindu kuyu ambavarami hiriviyi nda kita, patavata tihu ndahara, kru sanjandu tikatika nanga hañiniñ, Gotindu tiwiyi kiyimandan vata tikatikatindu. Kamatindi muvitamuvita sanja kurihandu. Kamata krunavundi Gotindu tiwiyi kindu hañiniñ pimi aru ngundu.* ¹³ Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ, nanga tikatika kuyundu angwimiki niñandiñhin, Gotindu kuyu ambavarahuhu Jon kuhirami. ¹⁴ Harim nari kuyu kaniñandiñhin indarimandan vatanjata indarimara. Gotindu angwimikiyi ambami, Elaija payimandi, vamba ambami. Kanandiñhin Jonirim ambami. ¹⁵ Kru kinzihi nanga hama, kuyu niñandiñhin miñatamamañgarata indarim. ¹⁶ Krunavundi tihundu niñiniñindu vana hañiniñirim ambavaririm, tihi kuyu pamatavu ambiriman. Nuri ñiñi maña tihirutihuru upiyi minzita kindu. Kamata ñiñi muvirarim nimavamba ambandu, ¹⁷ Ara piki timihiruhariñ nari manduramara. Mavimavi sihipuri yivurinj, hara nariñ mavindihi mañirihara, vamba ambandu, vami. ¹⁸ Kamavata Jisas sihinda ambami, Jon pata kandiñgandi mañata wain mañguvirandi, nanga ambandu, Sundi ñamba nu nanga kiyi, vamba ambandu. ¹⁹ Hara Krundu Niñi hama pata, ñata kuvirandi. Kamatihi ambandu, Niñgamara,

* 11:5 Kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami. Got Israel hatin nguramirimandi, vami. Kuyu kaniñandiñhin, Aisaia 35.1-7yi nanga, 61.1-4yi kiyi. 11:6 Mt 13.57 nanga, 26.31 11:7 Mt 3.5 11:9 Lu 1.76 11:10 Mal 3.1 nanga, Mk 1.2 nanga, Jo 3.28 11:12 Lu 16.16 * 11:12 Grik kuyuyi kaniñiniñirim mañambamañgarami. Kru muvira nuriñandi indarimitiyi, tihu ambandu. Jisas ambami. Kru yañirim indarimañgarandu hañiniñ ambin, Rom hati nanga kurihata nuriñ piñguvarimandi. Kamata Gotindu kwimbi miñasirivitu muhimimuhim nuñandi tiwiyi kiyihiyi hañiniñ piri niñi yivurahimandi, vamba ambami, vandu. 11:14 Mal 4.5 nanga, Mt 17.10-13 nanga, Mk 9.11-13 11:18 Mt 3.4 11:19 Mt 9.10-14 nanga, Lu 7.35

kru nima ñaña sambi ñata wain sambi kuvirandi. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miñandu, nannga kru ñamba vanavana andindu muvirandu nimbiha, vamba ambandu. Hara krunavundi Gotindu indarimit avi kaniñiniñ miñahandata simbira miñandu. Kamatiñu krunavundi muvira nurinñandi simbiravu taya ngandu. Kamatiñu Gotindu indarimit avi ha mamañindindi, vami.

*Krunavundi mavi manñimiruyu hañiniñ pimi kavirimandiyu
(Luk 10.13-15)*

²⁰ Pihu aruru muvirañi, Jisas muhimimuhim nzihi sambi sihirahira mavi manñimirumu. Kamatiñu kandidiwimi hañi krunavundi pihu aruru kandihanju hatin Jisas ambahimubirami. ²¹ Kamata ambami, Pihu aruru Korasin nannga Betsaida hati nari pimi aru kavirimandira. Kru muminga uta pihu Tair nannga Saidon muhimimuhim nzihi yi sihirahin ngandara maña nu ndahara sihirahi. Kamati ngata, nuri atinda ñamba vanavana andindu hañiniñirim indarimata maviñgimiruhu. Kamata mikwiri kavita ahuyipuyi minzita kiyihu. ²² Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundin ngatinguriman vata yihiramami hiviñi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Tair nannga Saidon hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi. ²³ Kaperneam hati nari ambandara, Ariñ Got tihuyahiti nuñandi pihuyi yawimindañ, vamba ambandara, manñanzikwi. Hara nari kimuhimu niniñindu upiyi miñgurimandira. Yi nari nannga kita muhimimuhim nzihi sihirahin ngandara maña kru muminga uta Sodom ndahara sihiriti, Sodom kiyihi wisa. ²⁴ Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundin ngatinguriman vata yihiramami hivi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Sodom hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

*Nari yi kiyiman niñi pata avirikimumara
(Luk 10.21-22)*

²⁵ Kandihirivi hañu Jisas nimavami, Yava. Na ihumbisa nannga piri niñindu Aru minga. Yi nan kuyu avi ngwin, na muhimimuhim kandihanñiniñ indarimit avi nannga mirimba nannga hañiniñirim sipiruramamana. Kamata kru nurinñambi tanguhu miñguhi ñiñi maña kindu hañiniñ isihuramamana. ²⁶ Kandi yava, nambi piritamata kandihamatimana, vami. ²⁷ Kamavata Jisas sihinda ambami, Muhimimuhim Yavandak yandi kumañi tamam. Kru muminga ndahara Ñiñi hamañ mangandi. Niñuva nuñambi ngandi. Nannga, kru muminga Niñuvañ mangandi. Ñiñi hama nuñambi ngandi. Nannga kru Niñuvañ isihuramahi ngandu hañiniñ ndaya Niñuvañ ngandu. ²⁸ Kru simbira tikatika miñata pimi aru kavundara nari, sihanannga yi kiyiman niñi pata avirikimumara. ²⁹ Nari yan ngandara. Yi yambi tanguhin miñguhi, maviñamiñi kindin. Kamataharim pata avirikimumara. Nari yandi vana ngata, yandi kuyundu tiwiñi kiyimara. Ahuhirivi bulmakau arikitandu piñgwiñi piñgirimandiyu vata tamandu maña yandi tiwiñi kiyimara. ³⁰ Ahuhirivi nariñandi piñgwiñi tamin hañandihin, kavuhavurim aviri mandamirimandira. Nannga nariñ kavuhavu him ngundin ha pimi ma, vami.

11:21 Ais 23.1-18 nannga, Ese 26.1—28.26 nannga, Jol 3.4-8 nannga, Amo 1.9-10 nannga, Jna 3.6 nannga, Sek 9.2-4 11:23 Stt 19.24-28 nannga, Ais 14.13-15 11:24 Mt 10.15 nannga, Lu 10.12 11:25 1 Ko 1.26-29 11:27 Mt 28.18 nannga, Jo 1.18 nannga, 3.35 nannga, 10.15 nannga, 17.2 nannga, Fl 2.9 11:28 Jer 31.25 11:29 Jer 6.16 nannga, Sek 9.9 nannga, Jo 13.15 nannga, Fl 2.5 nannga, 1 Jo 2.6 11:30 1 Jo 5.3

12

*Avirikimuhimu Hiviyi simbirarim karikaritindu vanarim ambami
(Mak 2.23-28 nanga, Luk 6.1-5)*

¹ Kamata Avirikimuhimu Hivi mui, Jisas wit kiva itifiitiifi umi. Kamata nuṅandi simbirasara haṅiniṅ aviṅatihi, wit kiris haṅiniṅ miṅamiṅa ṅamu. ² Kamatiṅhu Farisi haṅiniṅ ṅgata Jisasiṅ nimavamu. Niṅga, nimata vana nandi simbirasara niṅiniṅ andiṅyū niṅandihin, Avirikimuhimu Hiviṅi andiṅhu avimandi, vamu.* ³ Kamavahu Jisas nuriṅ kimbiniṅ nimavami, Kuha Devit nuṅandi hati naṅga aviṅarim ṅgata andimi vana ha nari ṅgatiṅgiruta mambaha ṅgandara. ⁴ Devit Gotindu taviṅi indihuta, mavatiṅba amuti ndu tak Gotindu tamiṅgamiṅbaṅi kiyiṅi, Gotiṅ kiraṅiṅguṅu haṅiniṅ tamahu mambiraṅi kindi. Kandiṅhaṅandihin miṅata nuṅandi hati naṅga ṅamu. Mavatiṅba kandiṅa kru saṅiṅiniṅ maṅarasimu, Gotiṅ kiraṅiṅguṅu haṅiniṅ ndaya ṅarasimu. Hara Devit naṅga nuṅandi hati ṅamu. ⁵ Naṅga, tikatika kuyundu aṅgwimikiṅi kindi haṅandihin ṅgatiṅgiruta mambaha ṅgandara. Avirikimuhimu Hiviṅi ndahara Gotiṅ kiraṅiṅguṅu taviṅi Gotiṅ kiraṅiṅguṅu haṅiniṅ simbira miṅandu. Hara nuriṅ kuṅgi maṅahandi. ⁶ Harim nariṅ yi ambin, kru niṅi kiyiṅ miṅga Gotiṅ kiraṅiṅguṅu tavi ha tarativiri. ⁷ Got ambami, nari yaṅ saṅinaṅga kiraṅiṅgundararim pirimandamandin. Hara muṅiniṅ siṅgamara vata piritamaṅgarandin, vamba ambami. Harim kuyu kaniṅandihindu kuyu sapa ha ṅgamaṅgarandaranditi, kru piṅi maṅimani niṅiniṅirim piṅi maṅuhara. ⁸ Harim Krundu Niṅi hama nuṅambi Avirikimuhimu Hivi karatamandi, vami.

*Jisas kru kuma kimuhimu miṅgaṅ miṅavindamami
(Mak 3.1-6 nanga, Luk 6.6-11)*

⁹ Jisas kandi upi haṅu mitata uta piṅu muiṅ yivurahami. Kamata Got naṅga kuyundavaravara tavi nuriṅandiṅi indihumi. ¹⁰ Kandiṅhaṅi kru mumiṅga kiyimi, kru kandiṅhama kumamaka timu kimuhimu miṅga. Kru muvira kuyusihirata Jisasiṅ nuṅandi miku ṅiniṅ ndu kumaṅgamiṅbaṅi tamimindaṅ vata kitihuta ambamu, Kru kandi naṅga haṅiniṅ Avirikimuhimu Hiviṅi miṅavindamahariṅ vaha, mana mambaha miṅavindamahariṅ, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas nuriṅ ambami, Nariṅandi kru mumiṅga nuṅandi sipsip minzaminza ṅandi Avirikimuhimu Hiviṅi kumbaṅi miṅguti piṅgiriti, yahahi. ¹² Hara kru sipsip maṅa him ma, sipsipiṅ kru tarativiramaṅgarandi. Harim Avirikimuhimu Hiviṅi kru kandi naṅga haṅiniṅ miṅavindamahariṅ, vami. ¹³ Kamavata kru kuma kimuhimu hamaṅ ambami, Kuma nandi ha titi tama, vahi, kuma nuṅandiṅa titi tamahi avindaṅa kuma tamu maṅa kiyimi. ¹⁴ Kandiṅhamatiṅi ṅgata, Farisi haṅiniṅ Got naṅga kuyundavaravara tavi ha mitata uta

12:1 Lo 23.25 nanga, Mk 2.23-28 nanga, Lu 6.1-5   12:2 Kis 20.10 nanga, Mt 12.10 nanga, Lu 13.14 nanga, Jo 5.10 nanga, 7.23   * 12:2 Juda hatindu tikatika kuyuyi Avirikimuhimu Hiviṅi simbira miṅamiṅarim karikaritiṅi. Simbira miṅamiṅarim tikatika kuyu nuriṅ karikaritiṅi muha, ṅaṅa minditiṅiniṅ yivutihiruramarama simbira. Aṅga Miṅamiṅa, 34.21yi ṅgamara. Farisi ambamu, Simbirasara nandi niṅiniṅ tamahubirata tikatika kuyu kaniṅandihin miṅata kavaraṅyū, vamu.   12:3 Wkp 24.9 nanga, 1 Sml 21.1-6   12:5 Nam 28.9-10   12:6 Mt 12.41-42 nanga, Lu 11.31-32   12:7 Hos 6.6 nanga, Mt 9.13   12:10 Lu 14.3   12:11 Kis 23.4-5 nanga, Lo 22.4 nanga, Lu 14.5   12:14 Mt 26.4 nanga, 27.1 nanga, Mk 3.6 nanga, Lu 6.11 nanga, Jo 7.1 nanga, 7.19 nanga, 11.53

tihirumu. Kamata kuyundavarata Jisasin yivutatamitirin kwimirimandi vata kindimbuhiramu.*

Jisas Gotindu simbirakara sikwi minga

¹⁵ Farisi hañinij Jisasirim mindahirahu ngami. Harim kandi pihu ha mitata umi. Uhihi krunavundi sambu kandi nanja hañinij sihindi umu. Kamatihu krunavundi kandi nanja hañinij sihananja minjavindamami. ¹⁶ Kamata Jisas krunavundin karikarita ambami, Uta yambirim kru muñinij manjambavaramara, vami. ¹⁷ Jisas kandihama vana andihi, Got ambahi kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Aisaia ambami kuyu hañandihin kandisikwisikwi yivurahami. Aisaia ambami, Got ambi, ¹⁸ Niñandihin yandi simbirakara minga. Yi nuñ yambi yihiramamin. Yi nuñ mavindamamanjarandin, nanja yandi mavinimbu nuñambirim kinzihinzitimanjari. Yandi Maviñinij nu nanja tamiman. Kamatin titi vanarimindaya krunavundi pirivisa muvundumuvundu hañinij ambavarimandi. ¹⁹ Nu krunavundin ukari sanjanzangandini mambihuravirimandi. Nanja kindimakamakayi tanjuramata ambavarititi krunavundi manjarimandiyu. ²⁰ Kuki tikatikama hañandihin nu manjaravirimandi. Nanja umbi mandumanjarimandi ha manjawimirimandi. Nu simbira minjata anditi tititaya kiyihiyi vana ha ñamba vanavana hañinij tarativirimandi. ²¹ Kamati krunavundi pirivisa muvundumuvundu hañinij, nuñirim indarimanjarata arinij nguramirimandi vata tavirimandiyu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

Jisas Belsebul nanja simbira minjandi vamu
(Mak 3.20-30 nanja, Luk 11.14-23 nanja, 12.10)

²² Kandihirivi hañi kru sundi ñamba arinijgumi minjan nanja kiyimiyi minjata payimu. Kru kandihama taminga ñumi nanja kuyu manjuyundavarandi minja. Kamatihu Jisas nuñ minjavindamahi, kandihama kuyundavarata tihirañami. ²³ Kamatihu krunavundi sihananja pindirata yahata ambamu, Kru nima Devit niñuñinji vaha, vamu. ²⁴ Hara, Farisi hañinij kuyu kandihama indarita yahata ambamu, Kru nima, sundi ñambandu aru miku Belsebulindu tikatikayi sundi ñamba pinjavarandi, vamu.* ²⁵ Hara Jisas nurinandi indarimit hambu ngami. Harim nurinij nimavami, Pirivisa minzayindu ninij sihirata arikinzipa kita kurihata, krunavundi kandihanjinij ñambatihu. Pihu aru muyi hati vaha mana tavi minzayindu ninij tamarahata arikinzipa kita kurihata, krunavundi kandihanjinij tikatika mandihu. ²⁶ Kamata maña, Satan yahata Sataninij pinjavarandij tamarahata arikinzipa kita kurihatu, Satanindu tikatikata nurinij karatamatamandu manjuyimandi. ²⁷ Harim yan Belsebul nguramahi sundi ñamba hañinij pinjavarandintinjata, narinandi hatinij ninindaya nguramahi sundi ñamba hañinij pinjavarandu. Harim nari ambara kuyu hañinirim

* **12:14** Farisi, kru kandi nanja hañinij minjavindamatama vanarim simbira maña vamba indarimarasimu. Harim Avirikimuhimu Hiviyi kru kandi nanja ninij manjavindamatama simbira manjarasimu. Hara Jisas kru kandi nanja hañinij Avirikimuhimu Hiviyi minjavindamarasimi. Kamatihu Farisindu mavimbu niñambirim ñambatirasimi. Harim nuñ yivutatamimindan vata kindimbuhiramu. Luk 13.14yi, nanja Jon 5.16yi kita uta 18yi ngamara. **12:15** Mk 3.7-10
12:16 Mt 8.4 nanja, Mk 3.12 **12:18** Ais 42.1-4 nanja, Mt 3.17 nanja, 17.5 **12:22** Mt 9.32-33 **12:24** Mt 9.34 nanja, 10.25 nanja, Mk 3.22 nanja, Lu 11.15 * **12:24** Belsebul ñimbi ni Satanindu mu ñimbi. **12:25** Mt 9.4 nanja, Jo 2.25 nanja, Sk 2.23

narijandi hati narij ngatinggurimandiyu. ²⁸ Hara, yan Gotindu Maviñinj nguramahi sundi ñamba hañinj pinguvarandintingata, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha pata ara nanja kiyiha, vamba indarimara. ²⁹ Kru muminga kru tikatika minganda taviyi pamata indihuta nuñandi muhimimuhim miñahi. Kamatirim kru tikatika hamañ siki nanja simahahi wisa. Kamatanda kru kandihamandu taviyi muhimimuhim miñahi. ³⁰ Kru yan mindu mandamandi hama, yan miku tamandi. Ara kru yan nguramata krunavundiñ mayivutihuramandi hama, pinguvarahi sinunziñgu undu. ³¹ Kamataharim narij yi ambin, krunavundi muhimimuhim ñamba vanavana andirimandiyu, nanja Gotinj ambasuvirimandiyu hañinj, Got kunji kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñinj ambasuvirimandi hamandu kunji, Got manguyivirimandi. ³² Kru muminga Krundu Ñinj kuyu ñamba ambirimandi. Hara ñamba vana kandihanjinj Got kunji kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñinj kuyu ñamba ambirimandi hamandu ñamba vana hañandihin, tihu nanja mutihu ndahara Got kunji manguyivirimandi, vami.

*Ahu ñamba hañandihin kandi ñamba tamandi
(Luk 6.43-45)*

³³ Kamata Jisas ambami, Ahu avi hañandihin nuñandi kandi handahara avindirimandi. Ara ahu ñamba ha kandi nuñandi handahara avi mandirimandi. Kamataharim kru ndahara ñaña kandihambu ngangaramata ambandu, Ahu nda avi, nda ñamba, vamba ambandu. ³⁴ Nari kru ñamba, tau ñamba njinj maña. Pamata kuyu avi ambavarimandira. Kru nuñandi maviñgukuyi muhimimuhim indarimit kindi hañinj ambavarandi. ³⁵ Kru avi hamandu indarimit avivi sambi nuñandi mavi humbavu kindi. Harim avi vana taya andindi. Ara kru ñamba hamandu indarimit ñamba sambi nuñandi mavi humbavu kindi. Harim ñamba vana taya andindi. ³⁶ Hara yi narij ambin, Got krunavundiñ ngatinggurimandi hivi hañi, krunavundi muhimimuhim kuyuhuyu kuyundavarandu hañinjirim indariramarama ngatinggurimandi. ³⁷ Harim nandi kuyuyu taya ngangaramata Got ambirimandi, Kru na ñamba miñga, na avi miñga vamba ambirimandi, vami.

*Kru muvira Jisasinj muhim nzih sihirasiharim kitihumu
(Mak 8.11-12 nanja, Luk 11.29-32)*

³⁸ Kru tikatika kuyundu mirimba nanja hañinj nanja Farisi muvira Jisasinj nimavamu, Ahusiki, muhim nzih sihirinana ngim vata piri kirinj, vamu. ³⁹ Kamavahu Jisas nuriñ kimbim ambami, Nimati hiriviyindu krunavundi ñamba njinj. Harim Gotinj ndaya maviñ mandamandu. Imutamut muhimimuhim nzih ngimindanj vata añangarandu hara mangimandiyu, maningga. Muhim nzih sihirahi ngimaña ha, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Jona sihirami handaya ngimandiyu. ⁴⁰ Jona asa arundu maviñgumbañi arikikwiri hivi kiyimi. Siwimañanda Krundu Ñinj hama ndahara arikikwiri hivi sava humbañi kiyimandi.

12:28 Dan 2.44 nanja, 7.14 nanja, Lu 1.33 nanja, 17.20-21 nanja, Si 10.38 nanja, 1 Jo 3.8
12:29 Ais 49.24 nanja, Lu 11.21-23 nanja, 1 Jo 4.4 12:30 Mk 9.40 nanja, Lu 9.50 nanja, 11.23
12:31 Mk 3.28-29 nanja, Lu 12.10 nanja, Si 7.51 nanja, 1 Ti 1.13 nanja, Hi 6.4-6 nanja, 10.26
nanja, 1 Jo 5.16 12:32 Mt 11.19 nanja, Lu 12.10 nanja, Jo 7.12 nanja, 7.52 nanja, 1 Ti 1.13
12:33 Mt 7.16-20 nanja, Lu 6.44 12:34 Mt 3.7 nanja, 15.18 nanja, 23.22 nanja, Lu 3.7 nanja, 6.45
12:38 Mt 16.1 nanja, Mk 8.11 nanja, Lu 11.16 nanja, Jo 6.30 nanja, 1 Ko 1.22 12:39
Mt 16.4 nanja, Mk 8.12 nanja, Lu 11.29-32

* ⁴¹ Krunavundiŋ Got ngatinguriman vata yihiramami hiviyi, Ninive hati krunavundi sihananga Gotindu tamiŋgaŋi űamba vana andindurim taŋguramirimandiyu. Kamata nariŋandi tiwimiyi krunavundi űamba vanavana andindurim kuyu kimbaŋi ambavarimandiyu. Ninive hati Jona ambavaraŋi nganga maviŋgimirumu. Hara kru mumiŋga nari űiŋgiŋi kiyi miŋga, Jonaŋ tarativiri. ⁴² Krunavundiŋ Got ngatingurimandi tiwimiyi, Navundi aru miku Sebandu haŋambi ndahara Gotindu tamiŋgaŋi taŋguramirimandi. Kamata krunavundi tihundu niŋiniŋindu űamba vanavanarim kuyu kimbaŋi ambavarimandi. Navundi aru miku kandihamba, pirivisa niŋindu mandambuyi kindi. Hara Solomon indarimit avivi nuŋandi ambavariti indaritin vata payimi. Hara kru mumiŋga niŋi kiyi miŋga Solomonŋ tarativiramaŋgari, vami.

Sundi űamba aŋga payimi
(Luk 11.24-26)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Sundi űamba kru mumiŋgaŋ mitata urimandi. Kamata kuku maniman upivu avirikimuhimu upi puhirata kindirimandi. Hara avirikimuhimu upi maŋgimandi. ⁴⁴ Kamata ambirimandi, Yi tavi kiyimin haŋi aŋga uta kiyiman, vamba ambirimandi. Kamavata uta kiyimi tavi ha ngiti ikiraŋata kanzi miŋyahuramintu saŋgiyimandi. ⁴⁵ Kamati uta sundi űamba kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgipuramata vat űamba vanandu supirisupiri haŋiniŋ timbuta pata indihuta tavi kandihani kiyimandiyu. Kru kandihama kuha űamba kiyimi, hara tihu űambatimaŋgarimandi. Krunavundi tihundu niŋiniŋ siwimaŋanzihii yivurahimandi, vami.

Nininin Jisas niŋum naŋga niŋuranava
(Mak 3.31-35 naŋga, Luk 8.19-21)

⁴⁶ Jisas krunavundiŋ kuyu nguhihi niŋum naŋga niŋuratakiŋa pata Jisas naŋga kuyundavarimindaŋ vata tapiraŋi kiyimu. ⁴⁷ Kuyundavaraŋihii, kru mumiŋga pata ambami, Namaka naŋga naratakiŋa nanaŋga kuyundavarimindaŋ vata pata tapiravu nda kuyu, vami.* ⁴⁸ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Yamaka naŋga yaratakiŋa kandihaniŋinin nininin, vami. ⁴⁹ Kamavata nuŋandi simbirasaraŋ isihuramata ambami, Ngamara, niŋiniŋ ndihi yandi yamaka naŋga yaratakiŋa. ⁵⁰ Krunavundi Yavandak nuŋandi pihuyi kindi hamandu vana taya miŋahandahandarim pirikindu haŋiniŋ ndaya, yandi yamaka, yarimandakiŋa naŋga yaratakiŋa, vami.

13

Wit kiris ndu tihii kuyu
(Mak 4.1-9 naŋga, Luk 8.4-8)

* **12:40** Jona 1.17yi ngamara. Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Jonandu aŋgwimikiyi Jona uta pihu aru Ninive hati krunavundiŋ Gotindu kuyu ambavaraŋi, nuŋandi kuyu indarita maviŋgimirumurim ambavarami. Jona 3.5yi ngamara. **12:41** Jna 3.5 **12:42** 1 Kin 10.1-10 naŋga, 2 Sto 9.1-12 naŋga, Mt 12.6 **12:43** Jop 1.7 naŋga, Lu 11.24 naŋga, 1 Pi 5.8 **12:45** Hi 6.4 naŋga, 2 Pi 2.20-22 **12:46** Mt 13.55 naŋga, Mk 3.31 naŋga, Jo 2.12 naŋga, Si 1.14 * **12:47** Kru mirimba naŋga muvira ambandu. Kuyu Matyu 12.47yi kiyi niŋandihin Matyu nuŋambi mayihimbivirami. Kru mumiŋga kuyu Mak 3.32yi naŋga Luk 8.20yi kiyi haŋiniŋ ngata, kuyu siwimaŋara kiyim vata, kuyu Matyu 12.47yi kiyi niŋandihin sihindivura yihimbivirami, vandu. **12:50** Jo 15.14 naŋga, Ro 8.29 naŋga, Ga 5.6 naŋga, 6.15 naŋga, Kl 3.11 naŋga, Hi 2.11

¹ Kandihivi hañindaya Jisas tavihumba hambu mitata tapirañi pindihata uta indu aru hañindu tiviyi minzita kiyimi. ² Kamatihi krunavundi sambu nu kiyimi hañi payihu, kupik hañi yahuta minzimi. Kamatihi krunavundi sihananga indu tivi hambu tanguvatamu. ³ Kamatihi Jisas nuriñ tih kuyu sambu ambavata, nimavami, Indarimara. Kru muminga wit kiris kivayi sisiviriman vata umi.* ⁴ Kamata kiva hañi sisivata uhihi muvira kindimbatiyi mingaramahu kava pata ñamu. ⁵ Muvira piri timba nanga virañi mingaramamu. Piri kandihanu simbiyi simbiyi kiri hambu timba nanga. Kamataharim wit kiris kandihanin piri kandihanu mingaramata sariwayi timiravaramu. ⁶ Hara kundur ha kavarahi piri humbañi mamingumi. Harim ina kirahimuh sahata kimumbaramu. ⁷ Ara wit kiris muvira siki punzimbunzi ñingifi mingaramamu. Kamatihi siki punzi nanga hanin timirata wit hanin taringumu. ⁸ Hara wit kiris muvira piri aviyi mingaramata timirata kandi tamamu. Muvira 100, muvira 60, muvira 30 tindi tamamu. ⁹ Kru kinzihi nanga hama, kuyu niñandihin miñatamamangarata indarim, vami.

Jisas tih kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.10-12 nanga, Luk 8.9-10)

¹⁰ Kiyihandata Jisasindu simbirasara pata nuñ nimavamba kitihumu, Mumindihi krunavundin tih kuyuyi taya ambavarandana, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Nariñ Got anditi muhimimuhim nuñandi tiwiyi kiyihiyi hañindu kuyu sapa sipiruta kindi ha ngimandira. Hara krunavundi mangimandiyu. ¹² Kru mumingandu kandihamata him muhimimuhim kiyimandi hañi nuñ Got sihinda muvira ngurimandi. Kamati nuñandi muhimimuhim sambu kiyimandi. Hara kru mumingandu muhimimuhim mangiyimandi ha, muhimimuhim miñahandata kiyimandiyu ha Got pinguarata mitirimandi. ¹³ Kanimata sapayirim nuriñ tih kuyu ngundin. Nuriñandi tamingangiris ha tihirañandi, hara muhim mangimandiyu. Miñatamandu hara, kuyu mu mañindarimandiyu, kamatu nuriñandi mirimba vu mandaruvihirimandi. ¹⁴⁻¹⁵ Krunavundi kanimata niñinñirim ndihi Gotindu kuyu miñata ambavarara Aisaia ambami, Got ambi, Kuyu sambu ñimbiri indarimandira. Hara kuyu sapavu mangimandira. Muhiminda ngimindan vata sambu ñimbiri tihiraramirimandira, hara mangiyimandira. Krunavundi kandañinñindu mavi humba hambu tikatikatimi. Kamatihi nuriñandi kinizih hanin kuyu avi indaritarim yakwirivarandu. Nuriñandi tamingangirisi ha miñayihindu. Kamataharim nuriñandi taminga ha muhim mangimandi. Kamati nuriñandi kinzihi ha muhim kuyu mañindariti, nuriñandi mavi humbavu kuyu sapa ha mangimandi. Kandihamata vana mañandita, mavingimiruta yi kiniyi patu nuriñ miñavindamahin, vamba ambi, vamba ambami. Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahi. ¹⁶ Nari kuyu indarindara, nanga muhimimuhim ngandara. Harim nari kinzihinzitimara. ¹⁷ Yi nariñ kandi ambin, kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarara nanga kru tititaya kiyihiyi hanin sambu muhimimuhim tihu ngara niñinñirim ngimindan vata piritamamangaramu,

13:2 Lu 5.1-3 * **13:3** Matyundu angwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tingiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniñandihin 13.3yi kita uta 52yi tih kuyu sambu Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambami. **13:12** Mt 25.29 nanga, Mk 4.25 nanga, Lu 8.18 nanga, 19.26 **13:13** Lo 29.4 **13:14-15** Ais 6.9-10 nanga, Mk 4.12 nanga, Jo 12.40 nanga, Si 28.26-27 nanga, Hi 5.11 **13:16** Lu 10.23-24 nanga, Jo 8.56 nanga, Hi 11.13 nanga, 1 Pi 1.10-12

hara mangamu. Nannga kuyu indarindara ninjinin indarimindan vata piritamanganaramu, hara manjindarimu, vami.

*Wit kirisindu tih kuyundu kuyu sapa
(Mak 4.13-20 nannga, Luk 8.11-15)*

¹⁸ Jisas sihinda ambami, Kru muminga kivayi wit kiris kavaramindu tih kuyu hanindu kuyu sapa ambitin indarimara. ¹⁹ Wit kiris kwimbiyi mingaramamu maña handa, kru Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi indarindi. Hara nuñandi sapavu mangandi. Kamatihi Satan nu kindiyi pata sariwayinandi kuyu Got nuñandi mavingukuyi kurindi hanjinin pingvarandi. ²⁰⁻²¹ Ara wit kiris piri simbiyi simbiyi kirivu timba nannga virañi mingaramata sariwayinandi timiravarami maña handa, kru Gotindu kuyu avivi sariwayinandi indarita kinzihinziñtindi. Hara nuñandi indarimananganaramanagara vana ha wit kiris kundur maniman maña, harim nuñandi indarimananganaramanagara vana ha pakanda kindi. Gotindu kuyu avivi indarita kinzihinziñtindi. Hara kru nuñandi indarimananganaramanagara vana hanandihinirim pimi nguhu, nuñandi indarimananganaramanagara vana ha mingata yivundi. ²² Ara wit kiris muvira siki punzimbunzi ñingini mingaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarindu. Hara piri niñindu himirim timutimutindi, nannga timbahiris sambi minatihiruramaramarim indarindi. Kamatihi kandi vana hanjinin Gotindu kuyu hanjinin yivutarinnguhi kandimandamandi. ²³ Hara wit kiris piri aviyi mingaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarita sapavu ngamanagarandi. Kamata 30 kiris, 60 kiris, 100 kiris tindi kandi tamandi, vami.

Tipa ñamba kivayi timiravaramindu tih kuyu

²⁴ Jisas nuriñ tih kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru muminga nuñandi kivayi wit kiris avi hanjinin kavarami maña. ²⁵ Hara krunavundi karihahuhu kru hamandu miku minga pata tipa ñambandu kiris wit avi ñingi hañi kavarata umi. ²⁶ Kamatihi kiyihandata wit hanjinin aruta kandi tamirim andihi ngahura tipa ñamba hanjinin ndahara kandi tamirim kiyimi. ²⁷ Kamatihi simbirasara hanjinin uta kiva niñuva haman nimavamba ambamu, Aru minga, ara wit kiris taya vaha nandi kiva niñi kavaramana vamba indarindarin. Hara mumindihi tipa ñamba nda nannga timiri, vamba ambamu. ²⁸ Kamavahu nuriñ ambami, Miku hiru muminga kandi musa ha andisimi, vamba ambami. Kamavahi ambamu, Nginanngata uta tipa ñamba ha kumbiravarim, vamba ambamu. ²⁹ Kamavahura nuriñ ambami, Kitiranngitiranngwisa. Tipa ñamba hanjinin kumbiravarambara wit avi hanjinin nannga kumbiravaritiramandihi. ³⁰ Kamata mandita mitira arikita kihirihiri arutimu. Kamatu tahiratahira tiwimi kru simbira minjandiyu hanjininirim ambiraman, Tipa ñamba hanjinin wisa tahirandahira kiti kahanngaha ahuyi kirahirarim tamamara. Kamata wit avi hanjinin yivutihiruramata huyimandavi yandiyi tamamamara, vamba ambami, vami.

Mastet kirisindu tih kuyu

(Mak 4.30-32 nannga, Luk 13.18-19)

³¹ Jisas nuriñ tih kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha sahi mastetindu kiris maña. Kru muminga mastet kiris ha minjata nuñandi kivayi sisivami. ³² Mastetindu kiris ha sahi muvirandu

maña ma. Sukihiris sirambi, hara timirata arutindi ha sahi muviran taratvirata ahu maña arutindi. Kamatihi kava pata nuñandi maka hañi ñiñgi tihundu, vami.

Yisindu tih kuyu

(Luk 13.20-21)

³³ Jisas nuriñ sihinda tih kuyu muñandi nimavamba ambami. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha yis maña. Navundi muñambi wit sambi miñata yis nanğa tarayıwarata tamahi kihata siñgi ha nanğa kihirihiritindi, vami.

Jisas tih kuyuyi taya ambavarami

(Mak 4.33-34)

³⁴ Jisas sihananğa kuyu krunavundiñ ambavarami niñiniñ, tih kuyuyi taya ambavarami. Miñamamañi ndamata mañambavarami. ³⁵ Kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara mumiñgandu mikatimbayi Got nimavamba ambami, Muhimimuhim piri niñi yivurahami hirivi hañinda kita patavata tihundu takuk niñi, muhimimuhim sipiruta kindi ha yi tih kuyuyi taya ambavariman, vamba ambami. Kamavami kuyu ha Jisas andih kandisekwisikwi yivurahami.

Tipa ñambandu tih kuyundu kuyu sapa

³⁶ Jisas krunavundiñ mitata tavi humbañi indihuhi nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi pata nimavamba kitihumu, Tipa ñamba kivayi yaharamami hañindu kuyu sapa ha ambina ngahariñ vaha, vamu.

³⁷ Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Kru wit kiris avi kavarami hama Krundu Niñi. ³⁸ Ara kiva ha piri niñandihin. Ara wit kiris avi hañiniñ krunavundi Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañiniñ. Ara tipa ñamba hañiniñ, kañiniñ krunavundi Satanindu. ³⁹ Kru miku miñga tipa ñamba kavarami hama Satan. Ara wit tahiratahira tiwimi hañandihin piri niñandihindu imbihivi. Ara simbirasara wit tahiratahira hañiniñ Gotindu kutikara.

⁴⁰ Kru tipa ñamba kumbirata kiramu maña ha, piri niñindu imbihiviyi andirimandiyu. ⁴¹ Krundu Niñi hama nuñandi kutikara hañiniñ simbiti payimandiyu. Kamati muhimimuhim andih krunavundindu indarimanğaramanğara vana ñambatindi hañiniñ nanğa, kru sihananğa ñamba vana andindu hañiniñ, pingvarimandiyu. ⁴² Kamata kavarihu ahumira aruyi urimandiyu. Ahutunğı kandihani irihariha mika satipirimandiyu.

⁴³ Kandidiwimi hañi krunavundi tititaya kiyihiyi hañiniñ, nuriñandi Niñuvandu tiwiyi kiyihiyi hañi ina timirata siñandindi maña siñandirimandiyu. Kru kinzihi nanğa hama, kuyu niñandihin miñatamamanğarata indarim, vami.

Timbahiris tupi piri humbañi sipiruta kindindu tih kuyu

⁴⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha timbahiris tupi kiva itifi piri kayivata sipirumu maña ñandi. Kamatihi kru mumiñga ngata sihinda sipirumi. Kamata kinzihiñzita uta nuñandi muhimimuhim ambahi mut miñahu timbahiris ha miñata uta kiva kandih mut miñami, vami.

Wiriri avinzikwi ñandindu tih kuyu

⁴⁵ Jisas sihinda tih kuyu muñandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, kru timbahirisindu ariku miñga wiriri avirim puhirata

kindimañandimi. ⁴⁶ Kamata wiriri muñandi ngahi avinzikwisikwi tih, uta ambahi muhimimuhim nuñandiha mut miñahu timbahiris ha miñata uta wiriri avinzikwi kandiha mut miñami, vami.

Kamahayindu tih kuyu

⁴⁷ Jisas sihinda tih kuyu muñandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kamahayi indu muyi kavarahu miñguhi muhimimuhim asa miñandu maña. ⁴⁸ Kamahayi ha yavurihi piñgirita pata tiñgivu tamamu. Kamata minizita itihata asa avivi hañiniñ maki isi muyi tamata, asa ñamba hañiniñ kahuvaramu. ⁴⁹ Piri niñindu imbihiviyi ndahara siwimañanda andirimandiyu. Gotindu kutikara pata, kru ñamba ñiniñ kru tititaya kiyihiyi ñiñgi hañi kiyimandiyu hañiniñ miñimandiyu. ⁵⁰ Kamata kavarithu ahumira aruyi urimandiyu. Kamata ahutungji aruyi kavarithu irihariha mika satipirimandiyu, vami. ⁵¹ Kamavata Jisas simbirasara hañiniñ kitihuta nimavami, Kuyu sihananga kaniñiniñindu kuyu sapa ngandara vaha, vami. Kamavahi ambamu, Ngandariñ, vamu. ⁵² Kamavahu nuriñ ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniñ tikatika kuyu ngandu. Kamataharim Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu sapa handahara ngandu. Nuri tavi aru muñandihiniñdu niñuva maña. Tavihumba hañindu muhambu indihuta muhimimuhim nuñandi avivi kuhandu nanga kih yavurita kindi hañiniñ, sihananga miñaramahi tapirañi pindihami, vami.

Nasaret hati Jisasin kutivu tamamu

(Mak 6.1-6 nanga, Luk 4.16-30)

⁵³⁻⁵⁴ Jisas tih kuyu kaniñiniñ ambavarata mituta pihu kandiha mitata nuñandi pihuyi umi. Uta Got nanga kuyundavaravara tavi nuriñandiyi indihuta, krunavundiñ Gotindu kuyu ambavarami. Kamatihi krunavundi sihananga nuñandi kuyu ha indarihu mavi yahavarahi nimavamu, Kru kanima indarimit avi nanga muhim nzihi sihirandi vana niñandihin pañundu miñami. ⁵⁵ Ara ngandariñ, kru nima niñuva tavi tihutihu miñga. Niñum Maria, niñuranava, Jems, Josep, Saimon nanga Judas. ⁵⁶ Nanga niñurimañgati sihananga kihiri kirin. Kru kanima tikatika nanga indarimit avi niñandihin pañundu miñata kandi vana niñiniñ andi, vamu. ⁵⁷ Kamavata nuñirim kipuhiputimu. Kamatihura Jisas nuriñ nimavami, Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga mupihu mupihu nu ñimbi nanga miñga kindi. Hara nuñandi pihu timbanzikwiyi nanga nuñandi taviyi nu ñimbi maniman miñga kindi, vami. ⁵⁸ Kamataharim niñambirim mañindariñgagarahu, pihu kandihañi muhimimuhim nzihi kandiñgandi nzikwi manzihirami.

14

Herot Jisasirim Jon kukuyi miñangiruhiru hama vaha vami

(Mak 6.14-29 nanga, Luk 3.19-20 nanga, 9.7-9)

¹ Kandihirivi hañi Herot pirivisa Galilindu gavamandu aru miku kiyimi. Kamata Jisas muhimimuhim nzihisihini andimi vana ha indarimi.* ² Jisasindu kuyuhinzi Herot indarita nuñandi simbirasara

13:46 Snd 2.4 nanga, 3.14-15 nanga, 8.10 nanga, 8.19 **13:47** Mt 22.9-10 **13:49** Mt 13.42 nanga, 25.32 nanga, Lu 13.28 **13:53-54** Mt 2.23 nanga, 7.28 nanga, Mk 6.1 nanga, Lu 4.16 nanga, 4.22 nanga, Jo 7.15 **13:55** Jo 6.42 **13:57** Mt 11.6 nanga, Mk 6.3-4 nanga, Lu 4.24 nanga, Jo 4.44 **13:58** Mk 6.5-6 * **14:1** Herot kanima, mu ñimbi nuñandi Antipas, pirivisa Galili karatamandi. Herot kandihami niñuvandu ñimbi Herot. Niñuva Herot Aru miku kiyimi hiriviyi, Maria Jisasin kavumi. Matyu 2yi ngimandira.

hanjiniŋ nimavami, Kru kandihama Jon kukuyi miŋaŋgiruhiru hama ndimbanzikwi. Nu savayi kita aŋga yahamirami. Harim muhimimuhim nzihi sihrasihirandu tikatika nuŋandi kiyi, vami. ³⁻⁴ Kuha Herodiasin Herot urami, nu niŋura Filip nimburi. Kamatihi Jon Herotiŋ nimavami, Navundi kaŋambiŋ urahana avimandi, vami. Kamavahi Joniŋ Herot miŋahandata siki takiri maña tikatika himiñi kahañata ñamba vana andihu tamandu upiyi tamami. ⁵ Kamata Herot Joniŋ yivutatamiriman vata andimi. Hara krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piŋitumi. ⁶ Kamata muhiviyi kru muvira pata Herot naŋga niŋum nuŋ kavumi hivi haŋandihinirim indaramata ñamu. Kamatihi kandihivi hañi Herodiasindu navundi ñiŋi haŋambi pata nuri kiyimu itihañi tutaramami. Kamatihi Herot tuturamami haŋandihinirim mavindamaŋgarami. ⁷ Kamata Herot tikatika kuyu kahañata nimavami, Kandisikwisikwi, yaŋ muhimirim nda kitwina ŋguriman, vami. ⁸ Kamavahi Herodias, navundi ñiŋi haŋambi niŋum, nuŋandi navundiŋ ambami. Kamatihi nuŋandi navundi haŋambi Herotiŋ ambami, Jon kukuyi miŋaŋgiruhiru hamandu mikumuŋgi ha maki muyi tamata kavuta pata yaŋ ŋgu, vami. ⁹ Kamavahi aru miku hama kuyu kandiha indarihi nuŋandi mavimbu pimitimi. Hara tikatika kuyu kahañami haŋandihinirim indarimi. Harim kihiri minzita ñamu haŋiniŋindu tamiŋgaŋimbañi sihumi ŋgavitinima vata, saŋganzarar ambahi navundi ñiŋi haŋambi ambami maña andimu. ¹⁰ Kru mumiŋgaŋ simbihi kru ñamba vana andihu tamandu upiyi umi. Uta saŋganzara muhamar ambahi Joniŋ piŋgwi pitimi. ¹¹ Kamata maki muyi miku ha tamata miŋata uta navundi ñiŋi haŋambiŋ ŋgumi. Kamatihi niŋum kiyimiyi miŋata umi. ¹² Kamatihi Jonindu simbirasara haŋiniŋ pata Jonindu pati ha kavuta uta, sava humbañi tamamamu. Kamata uta Jisasin ambavaramu.

Jisas 5,000 kruŋ ñaña ŋgumi

(Mak 6.31-44 naŋga, Luk 9.10-17 naŋga, Jon 6.1-13)

¹³ Jisas Joniŋ yivutatamatama kuyu indarimi, harim kandi pihu ha mitata nuŋandi simbirasara haŋiniŋ naŋga kupik miŋata kru maniman upivu umu. Kamatihura krunavundi sambi Jisas uyi vava kuyu indarita, pihu aru haŋiniŋ mitata, nuŋ puhirata piriyi umu. ¹⁴ Uta yivurahata ŋgahi krunavundi sambi kiyimu. Kamatihi ŋgahi mavindihi, nuriŋandi krunavundi kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamami. ¹⁵ Kamata kivititihi simbirasara haŋiniŋ pata Jisasin nimavamu, Niŋu kru maniman upivu, naŋga ina miŋguta kivitirim andi. Harim avinda krunavundiŋ simbina pihu makamaka uhuhu nuriŋambirim ñaña mut miŋamu, vami. ¹⁶ Kamavahu Jisas nuŋandi simbirasarar ambami, Mumirim urimandiyu. Nariŋambinda ñaña ŋgutira ñamu, vami. ¹⁷ Kamavahi nuŋ ambamu, Ariŋandi ñaña niñi sambi maŋgiyi. Mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita taya kiyi, vamu.* ¹⁸ Kamavahu ambami, Ara mavatimba naŋga asa kandiha yi kini niñi miŋata payimara, vami. ¹⁹ Kamatihi Jisas krunavundiŋ ambahi tipa hañi minzimu. Kamatihi mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita haŋiniŋ miŋata, kimba nimbu

14:3-4 Wkp 18.16 naŋga, 20.21 naŋga, Mt 11.2 naŋga, 21.26 naŋga, Lu 3.19-20 naŋga, 20.6

14:10 Mt 17.12 naŋga, Mk 6.27 naŋga, Lu 9.9 14:14 Mt 9.36 naŋga, Mk 6.34 * 14:17

Mavatimba Juda hati musa miŋandu haŋiniŋ aru sikwi ma. Mavatimba ariŋandi skon vandu haŋim maña. Mavatimba kumanziŋpi tiŋgiruramata haŋiniŋ arikimbat taya ñahu. 14:19 Mt 15.35-39 naŋga, Mk 8.6-10

kuta yahuta Gotiŋ kuyu avivi ŋgumi. Kamata miŋasihiraramata nuŋandi simbirasaran ŋguhi krunavundiŋ tiŋgirumu. ²⁰ Kamatihi sihananŋa ŋahu kipitimi. Kamata mitamu haŋiniŋ kiyihi, yivutihiruramata tiwatiwa kuma timutamumu, tanda arikinzipi tiŋgiruramatayi kundamu. ²¹ Kru ŋamu haŋiniŋ 5,000 vat krundaya. Hara navundi nanŋa ŋiŋisimiŋ mayihitiŋgirumu.

Jisas indu himbaŋi kindavarami
(Mak 6.45-52 nanŋa, Jon 6.16-21)

²² Jisas nuŋambi kita krunavundiŋ simbitin urimandiyu vata andimi. Harim nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kupik haŋi yahuta kasiramata indu timukari hambu indihumu vata ambami. ²³ Kamata krunavundiŋ simbihi uhuhu nu nuŋambi apuvu Aru nima nanŋa kuyundavaririm yahumi. Kamata ina miŋgumi hiriviyi nu nuŋambi apu hambu kiyimi. ²⁴ Kupik ha tivi hambu mitata uhi kutandimi. Kamatihi wini kupik ŋapiru hambu pata kuku ha nanŋa kupik ha tarayikirahi minza haŋu ndaya kiyimi. ²⁵ Kamata kwisi pihirita siŋandihi Jisas kuku himba haŋi tanŋuramata uta nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kiyimuyi yivurahami. ²⁶ Kamatihi nuŋ ŋgahu indu himba haŋi payihi piŋituta nananŋarata ambamu. Ni sundi ŋamba muŋandi, vamu. Kamavata piŋituta pati avanŋaramu. ²⁷ Kamatihura sariwayiŋandi Jisas nuriŋ nimavami, Tikatikatita kiyimara. Nimbu yitih piŋimandumara, vami. ²⁸ Kamavahi Pita yahata nuŋ kimbi nimavami, Aru miŋga, na tiŋgata, ambina yindahara kuku himbaniŋi na kina haŋi tanŋuramata utini, vami. ²⁹ Kamavahi Jisas ambami, Ara paŋi, vami. Kamavahi Pita kupik ha mitata kuku himba haŋi tanŋutanŋuramata Jisas kiyimiyi umi. ³⁰ Hara ŋgahi wini ha tikatika sikwitih piŋitumi. Kamata kuku haŋi tihita miŋguhandomi. Harim yahata kuyu kimbaŋi nimavami, Aru miŋga, yaŋ ŋgurama, vami. ³¹ Kamavahi sariwayiŋandi Jisas kumandamata Pitaŋ miŋahandata nimavami, Yaŋirim indarimtanŋaramanŋara vana nandi ha sukisimbiri. Mumindihi nandi indarimit arikita kiyi, vami. ³² Kamavata arikimbat kupik haŋi yahuhu wini ha tihimitami. ³³ Kamatihi kru kupik himba haŋi kiyimu haŋiniŋ Jisasindu ŋimbi tihuyahata nimavamu, Kandisikwisikwi na Gotindu Niŋi, vamu.

Kandi nanŋa haŋiniŋ Genesaret miŋavindamami
(Mak 6.53-56)

³⁴ Jisas nanŋa nuŋandi simbirasara indu timukari hambu indihuta, pihi Genesaret ariŋi yivurahamu. ³⁵ Kamatihi kru kandihanu hati Jisasin ŋgata, nuŋ ŋgandu, harim sihananŋa pihi kandihanu ariŋi kindu haŋiniŋirim kuyu tamahu umi. Kamatihi krunavundi sihananŋa kandi nanŋa haŋiniŋ timbuta nu kiyimiyi payimu. ³⁶ Kamata Jisasirim, mitina krunavundi kandi nanŋa niŋiniŋ nandi mikwiri ŋapiru haŋi miŋasarata avindimu vata aŋanŋaramu. Kamata krunavundi sihananŋa kandihamatimu haŋiniŋ, avindimu.

15

*Gotindu tikatika kuyu aññgitakiñandu kuyu tarativirahi
(Mak 7.1-13)*

¹ Kandihirivi hanju Farisi nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa hanjiniñ Jerusalem mitata Jisas kiyimiyi umu. Kamata nuñ nimavamba kitihumu, ² Mumindihi nandi simbirasara niñiniñ ariñandi aññgitakiñandu tikatika kuyu ariñ ngumu niñiniñ miñata kavaranu. Ñirim, kuma ñimburitara mañandu, vamu.* ³ Kamavahu Jisas nuriñ kimbi nimavami, Mumindihi nariñandi vana taya miñahandata, Gotindu tikatika kuyu miñata kavaranara. ⁴ Got ambami, Naminavandu tiwiyi taya kita nuriñandi kuyu taya miñahanda. Nanğa, kru niñum niñuvañ mikatihirimandi hama kwimirimandi, vamba ambami. ⁵ Hara nari nimavamba ambandara, Kru mumingga niñum niñuvañ nguramaramandu timbahiris hañandihin ndaya kiti, yahata niñum niñuvañ ambirimandi. Yi timbahiris ni Gotiñ ngurim yihiramin ndaya kiyi, vamba ambirimandi. ⁶ Kru kandihama niñum niñuvandu tiwiyi manñiyimandi. Hara nari ambandara, Kru niñum niñuvañ timbahiris manğuta avi vana andirimandi, vamba ambandara. Kandihamata vanayi nari Gotindu kuyu hañandihin tanğuhara miñgundi. Kamata nariñandi naññgitakiñandu vana taya tihuyahandara. ⁷ Nari kuyusihirimbihipiha niñiñ. Gotindu kuyu miñata ambavarara Aisaia nariñandi vanarim ambami, Got ambi, ⁸ Krunavundi yandi ñimbi nuriñandi mikatimbayi tihuyahandu. Hara nuriñandi maviñguku nanğa indarimit hanjiniñ yambirim kutañi nzikwi kindi. ⁹ Krundu tikatika kuyu ambavarata, Niñandihin Gotindu kuyu, vamba ambandu. Harim yandi ñimbi sañ nanğa tihuyahandu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

*Gotindu tamiñgañi ñiñindindirim ambami
(Mak 7.14-23)*

¹⁰ Jisas krunavundiñ uraramahi payihu nimavamba ambami, Kuyu ni ambitin indarimanğarata mirimbañi tamamara. ¹¹ Muhimimuhim miha humbañi indihundi hanjiniñ andihi Gotindu tamiñgañi kru ñiñi mandindi. Muhimimuhim kuyu mikatimba ni ambavarandi hañandihin andihi, Gotindu tamiñgañi kru ñiñindindi, vami. ¹² Kamavahi kiyihandata Jisasindu simbirasara hanjiniñ pata nuñ nimavamu, Farisi ndañiniñ kuyu kandini indarihu nuriñandi mavi ndambu avimandiha nganada, vamu. ¹³ Kamavahu Jisas nuriñ nimavami, Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama kiva nanğa miñga. Harim muhimimuhim nu manğurimi hanjiniñ kundur hanjiniñ nanğa kumbiravarimandi. ¹⁴ Kanjiniñirim kandi vata manjambamara. Nuri tamiñga ñumi niñiniñ maña. Tamiñga ñumi miñga yahata tamiñga ñumi muhamañ kwimbi isihuramiriman vata arikimbat kumbañi miñguhu, vami. ¹⁵ Kamavahi Pita Jisasñi kitihuta nimavami, Krunavundiñ muhimimuhim andihi Gotindu tamiñgañi ñiñindindu vamba tihi kuyu ambavarana hañindu kuyu sapa ariñ ambavarina

^{15:2} Mk 7.5 nanğa, Lu 11.38 * ^{15:2} Simbirasara hanjiniñindu kuma hanjiniñ ñiñindimbanzikwi mandihira ñamu. Niñi nanğa himinda Gotindu tamiñgañi miñata, nuriñambi niñi nangandituma vata Juda hati piñitundu. Kamataharim kuyu tikatika mu, kuma ñimburita Gotindu tamiñgañi sihinda ñañjiranditara ñañandu ñandi kindi. ^{15:4} Kis 20.12 nanğa, 21.17 nanğa, Wkp 20.9 nanğa, Lo 5.16 ^{15:8} Ese 33.31 ^{15:8} Ais 29.13 ^{15:9} Kl 2.18-22 nanğa, Ta 1.14 ^{15:11} Mt 12.34 nanğa, Si 10.15 nanğa, Ro 14.14 nanğa, 14.17 nanğa, 1 Ti 4.4 nanğa, Ta 1.15 ^{15:13} Jo 15.2 nanğa, 1 Ko 3.7 ^{15:14} Ais 9.16 nanğa, Mal 2.8 nanğa, Mt 23.16 nanğa, Lu 6.39 nanğa, Ro 2.19

indarihariŋ vaha, vami. ¹⁶ Kamavahi Jisas ambami, Narindahara kwini kwinitira wisa vaha tihi. ¹⁷ Nari ngandara. Muhimimuhim miika humbaŋi indihundi ha mavi humbaŋi miŋgundi. Kamatihi mavi niŋandihin sihusihu taviyi piŋguvarahi undi. ¹⁸ Hara kuyu miika niŋandihin ambavarandi haŋandihin maviŋguku nimbundu yivurahandi. Kandi vana haŋandihin andihi Gotindu tamiŋgaŋi kru niŋindindi. ¹⁹ Yi krundu maviŋgukuyindu muhimimuhim ŋamba vana nimata niŋiniŋ yivurahandirim ambin. Indarimit ŋamba. Kruŋ yivutatamahi kimuhimu vana. Navundi kru maniman naŋga kru navundi maniman miŋaviŋgiriviŋgiri vana. Navundi kru naŋga haŋiniŋ, naŋga kru navundi naŋga haŋiniŋ piŋgarahara vana. Kipa miŋamiŋa vana. Ngatiŋgirutiŋguru tiwimiŋi kuyusihiŋguyi ambavaravara vana, naŋga muŋiniŋ ŋamba taŋgutaju vana. ²⁰ Kandi vana niŋiniŋ andihi, Gotindu tamiŋgaŋi kru niŋindindi. Hara kru kuma niŋburimati ŋandi haŋandihin andihi Gotindu tamiŋgaŋi kru niŋi mandindi, vami.

*Kenanindu navundi Jisasirim indarimaŋgarami
(Mak 7.24-30)*

²¹ Jisas pihi Genesaret mitata, pihi aru Tair naŋga Saidonindu vu umi. ²² Kamatihi Kenanindu krunzapayindu navundi uta kandambu kindi ŋambi pata kuyu kimbaŋi Jisasiŋ nimavami, Aru miŋga, na Devit Niŋuŋiŋi yaŋ sihiŋga. Yandi navundi niŋi niŋambiŋ sundi ŋamba ariŋguta piŋgarandi, vami. ²³ Kamavahira Jisas nuŋ kuyu kimbi mu ndahara maŋambami. Kamatihira navundi haŋambi tuvira ta sihindi payihi Jisasiŋu simbirasara haŋiniŋ pata Jisasiŋ nimavamu, Navundi niŋambi sihindi nimbu avanarata sirindamata payitihi simbina aŋga umi, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas ambami, Got yaŋ simbihi Israel hatiŋ ndaya, sipsip siŋgundindu maŋa haŋiniŋ nguramirim payimin, vami. ²⁵ Kamavahira navundi haŋambi pata Jisas kiyimi haŋi tandamikwimikwita, naŋgwindarata pirinimbu tihirata nimavami, Aru miŋga, yaŋ ngurama, vami. ²⁶ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Niŋindu ŋaŋa ni miŋata upiririm kaviritiriŋ utima, vami.* ²⁷ Kamavahira navundi haŋambi nimavami, Aru miŋga, kandi ambana. Hara niŋi haŋiniŋ ŋahu, ŋaŋa miŋi niŋuvandu pina tiwivu miŋgaramandi haŋiniŋ upiri ŋandu, vami. ²⁸ Jisas kuyu kandiha indarita navundi haŋambirim nimavami, Navundi na, nandi indarimaŋgaramaŋgara vana ha aru sikwi. Harim indarimitana him ha yivuraham, vami. Kamavahi navundi haŋambindu niŋi haŋambi kandihiŋiŋi haŋi sikwitaya avindimi.

Jisas kandi naŋga haŋiniŋ sambu miŋavindamami

²⁹ Jisas pihi kandiha mitata indu Galili kuku tiviyindiŋiŋi ndaya umi. Kamata apuvu yahuta miŋzimi. ³⁰ Kamatihi krunavundi sambu nu kiyimiŋi payimu. Kamata tanda ŋamba, tamiŋga ŋumi, punzi kimikimi, maŋguyundavaravara haŋiniŋ, naŋga muhimimuhim kandi naŋga haŋiniŋ sambu timbuta pata nuŋandi tandanzapa haŋi tamamu. Kamatihi nuriŋ miŋavindamahi, avindimu. ³¹ Kamatihi krunavundi

15:18 Mt 12.34 naŋga, Je 3.6   15:19 Stt 8.21 naŋga, Snd 6.14 naŋga, Jer 17.9 naŋga, Mt 12.34 naŋga, Mk 7.21   15:24 Mt 10.5-6 naŋga, Si 3.25-26 naŋga, Ro 15.8   * 15:26 Jisas navundi haŋambiŋ taŋgutini miŋjum vata maŋandimi. Maŋiŋga. Hara kuyu avi ni Israel hati kiyuyi wisa umi, kamati sihindivura muŋiniŋ indarimu vata piri tamami. Kamataharim Jisas tihi kuyu kaŋandihin gumi. Niŋisirambi haŋiniŋ Israel hati maŋa, upiri haŋiniŋ krunzapa muŋiniŋ maŋa. Hara Jisas navundi haŋambindu indarimaŋgaramaŋgara vana ha ngata nuŋ nguramami.

15:28 Mt 8.10 naŋga, 8.13   15:31 Mk 7.37

ngahu manguyundavarandu hanjiniŋ kuyundavarahu, punzi kimikimi hanjiniŋ avindiŋu, tanda namba hanjiniŋ kindavarahu, tamiŋga n̄umi hanjiniŋ tihiraŋamu. Kamatihi indarih̄itita Israelindu Gotindu n̄imbi tihuyahamu.

*Jisas 4,000 kruŋ n̄aŋa ngumi
(Mak 8.1-10)*

³² Jisas nuŋandi simbirasaraŋ uraramahi payihu nimavami, Krunavundi niŋiniŋjirim yaŋ mavindi. Ara nanga ariki hivi sikwi kiyihu kwiri hivi niŋi n̄aŋa nuriŋandi maŋgiyi. Harim aviharim kitu simbitin utu avi mandirimandi. Taminganzih̄isih̄itinda kwimbiyi miŋgata yivituma, vami. ³³ Kamavahi nuŋandi simbirasara hanjiniŋ Jisasiniŋ nimavamu, Nimbiraŋi kru maŋgiyi. Harim ara mavatimba sambi paŋundu miŋata krunzivi kaniŋiniŋ ngutiriŋ n̄irimandiyu, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisas nuriŋ kitihuta nimavami, Nariŋandi mavatimba pamata kiyi, vami. Kamavahi ambamu, Ariŋandi mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgiruramata kiyi, nanga asa sambi sikwi maŋgiyi, vamu. ³⁵ Kamavahu Jisas krunavundiŋ ambahi piŋiyi kambaminzimu. ³⁶ Kamatiŋu mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgiruramata hanjiniŋ nanga asa hanjiniŋ miŋami. Kamata Gotiŋ kuyu avivi nguta miŋasih̄iraramata nuŋandi simbirasaraŋ ngumi. Kamatihi nuŋandi simbirasara hanjiniŋ krunavundiŋ ngumu. ³⁷ Kamatiŋu sihanaŋga n̄ahu kipitimi. Kamata n̄ata mitamu hanjiniŋ yivutiŋhiruramata, tiwatiwa aruru kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgiruramatayi kundamu. ³⁸ Kru minzita n̄amu hanjiniŋ kruŋ ndaya yih̄itiŋgiruhu 4,000 ndimi. Hara navundi nanga n̄iŋi sirambiŋ mayih̄itiŋgirumu. ³⁹ Kamata Jisas krunavundiŋ simbihi uhu, kupik miŋata Magadanindu vu umi.

16

*Jisasiniŋ muhim nzihi sihirina ngim vamu
(Mak 8.11-13 nanga, Luk 12.54-56)*

¹ Farisi nanga Sadyusi Jisasirim anditi ngim vata pata nuŋ ambamu, Na Gotindu simbira miŋandanatiŋgata muhim nzihi sihirina nandi kuma munzi ngim, vamu. ² Kamavahura nuriŋ k̄imbi nimavami, Kivititi ambandara, Ihumbisa nimbu n̄angw̄indi. Harim avinḡivi kiyimandi, vamba ambandara. ³ Kivisiŋu ambandara, Kukumuwava ndanguta ihumbisa nimbu kitiriti. Harim musi kuku nanga wini payimandi, vamba ambandara. Kambu kandi, ihumbisa nimbu muhimimuhim nzihi yivurahandi hanjiniŋ ngamaŋgarandara. Hara muhimimuhim nzihi tihungirivi yivurahandi niŋiniŋ maŋamaŋgarandara. ⁴ Krunavundi tihundu niŋiniŋ n̄amba niŋiniŋ nzikwi, harim Gotiŋ ndaya maviŋi mandamandu. Kamatiŋdi imutamut muhim nzihi ngimindaŋ vata tuvirandu, hara muhim nzihi muyipu ndahara maŋgimandiyu. Muhim nzihi miŋgiyamiŋgiya, Gotindu kru kuyu miŋata ambavarava Jonandu handaya ngimandiyu, vami. Kamavata Jisas nuriŋ mitata umi.

*Farisi nanga Sadyusindu yisindu tih̄i kuyu
(Mak 8.14-21)*

⁵ Jisas nanga nuŋandi simbirasara hanjiniŋ uta indu timukari yivurahamu. Hara nuŋandi simbirasara hanjiniŋ kwiniŋkwiniŋta mavatimba miŋata maŋumu. ⁶ Kamatiŋu Jisas nuriŋ ambami, Nari Farisi nanga Sadyusindu yisirim tamiŋga nanga kindamara, vami.

7 Kamavahi nuṅandi simbirasara haṅiniṅ nuriṅambi masamasa kuyu-davarata ambamu, Mavatimba mambaha mamijata payihariṅ yisirim ambi, vamu. 8 Kamavahu indarita Jisas nuriṅ ambami, Kru indarimaṅgaramaṅgara vana suksimbiri naṅga nari. Mumindihi nari ariṅandi mavatimba mangiyi, vamba ambara. 9 Nari indarimitata mambaha ṅgara. Mavatimba kumanzipi timu tiṅgiruramata 5,000 kru ṅahu, pamata tiwatiwayi kundamara. 10 Naṅga nari mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiṅgiruramata 4,000 kru ṅamu. Kamatihi tiwatiwa aruru pamatayi kundamara. 11 Nari mumindihi indarimitata maṅgara. Nariṅ yi mavatimbarim indarimitata kuyu mangwin. Yi ambin, nari Farisi naṅga Sadyusindu yisirim tamiṅga naṅga kindamara vata ambin, vami. 12 Kuyu kandiha indarita ambamu, Yis mavatimba naṅga kirandu haṅandihinirim maṅambavari. Farisi naṅga Sadyusindu kuyurim tamiṅga naṅga kindamara vata ambi, vamu.

Pita Jisasṅ ambami na nuḥaya vami
(Mak 8.27-30 naṅga, Luk 9.18-21)

13 Jisas piḥu aru Sisariafilipai vurim umi. Uta kandiṅiwimi haṅi nuṅandi simbirasaraṅ kitihuta ambami, Krunavundi ninirim Krundu ṅiṅji, vamba ambandu, vami. 14 Kamavahi ambamu, Muvira nambirim Jon kukuyi miṅgaṅguruhuru hama vandu. Muvira nambirim Elaija vandu, muvira nambirim Jeremaia vandu, mana kuhandu kru Gotindu kuyu miṅata ambavarava haṅiniṅindu muvat miṅga vaha, vamba ambandu, vamu. 15 Kamavahu Jisas nuriṅ kitihuta ambami, Hara nariṅambi, yambirim nin ndaya vamba ambandara, vami. 16 Kamavahi Saimon Pita kimbi nimavamba ambami, Na Got krunavundiṅ aṅga miṅimandi vata yihiramami hama. Na Got sihaṅgiyihiyi hamandu ṅiṅji, vami. 17 Kamavahi Jisas kimbi ambami, Saimon, Jon ṅaniṅ, na kinzihinziti. Kandi kuyu niṅandihin naṅ piri niṅindu kru mumiṅga maṅambaramami. Yandi Yavandak nuṅandi piḥuyi kiyi hama naṅ kuyu kandiṅi ambarami. 18 Kamataharim naṅ ambiriman, Na Pita. Yi krunavundi sihananga yaṅirim indarimaṅgarandu haṅiniṅ timba himba kandihaṅi tamiman. Kamatin kimuhimundu tikatika, krunavundi yaṅirim indarimaṅgarandu haṅiniṅ taṅguti mamimamandiyu.* 19 Yi naṅ Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kindiṅari piḥirivihiri siki haṅiniṅ ṅguriman. Kamatin muhimimuhim vana piri niṅi kahaṅirimananaṅ Got ndahara nuṅandi piḥuyi kahaṅirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niṅi kuyivirimananaṅ Got ndahara nuṅandi piḥuyi kuyivirimandi, vami. 20 Kamavata Jisas nuṅandi simbirasara haṅiniṅ karikarita ambami, Nari krunavundiṅ nimavamba maṅambamara, Jisas krunavundiṅ aṅga miṅimandi vata Got yihiramami, vamba maṅambamara, vami.

Jisas ambami andiṅdin maṅa andimara vami

(Sapta 16.21—20.34)

Jisas kimuta aṅga yahamiriman vami
(Mak 8.31—9.1 naṅga, Luk 9.22-27)

16:9 Mt 14.17-21   16:10 Mt 15.34-38   16:14 Mt 14.1-2 naṅga, Mk 6.14-15 naṅga, Lu 9.7-8
16:16 Jo 6.68-69 naṅga, Hi 1.2 naṅga, 1.5 naṅga, 1 Jo 4.15   16:17 Mt 17.5 naṅga, 1 Ko 2.10
naṅga, Ga 1.15-16 naṅga, Ef 2.8   16:18 Jo 1.42 naṅga, Ef 2.20 naṅga, Sk 21.14   * 16:18 Grik
kuyuyi, ṅimbi Pita niṅandihin, timba, vava kuyu maṅa ṅandi.   16:19 Mt 18.18 naṅga, Jo 20.23
16:20 Mt 17.9 naṅga, Mk 9.9

21 Kandihivi hañinda kita Jisas nuñandi simbirasarañ ambami, Yi Jerusalem utini, yañ Israelindu aru miku hañiniñ, nañga Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ, nañga tikatika kuyundu mirimba nañga hañiniñjindu kumañi tamimandiyu. Kamatu kañinda sambu kavitiñ, yañ yivutatamitu kwimiriman. Hara arikingivi kita kwiri hañi aña yahamiriman, vami. 22 Kamavahi Pita kandihamata kuyu indarita Jisasin timbuta tivi hambu uta nuñ ambahimuta ambami, Aru miñga, maninganzikwi. Nañ kandi vana ha mayivurahirimandi, vami. 23 Kamavahi Jisas kimiruramata Pitañ ambami, Satan yandi kutinimbu uhu. Na yandi kwimbi kivihiñ andina. Na Gotindu indarimit miñata mañandina. Na krundu indarimit miñata andinandih, vami. 24 Kamavata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Kru mumiña yi nañga payiman vatangata, nuñambi tanguti miñgum. Kamata yi pimi kaviriman maña nu ndahara kavum. 25 Kru mumiña kandihamata vana mañandita nuñandi kwirandi hañandihinirimindaya timutimutirimandi hama siñgundirimandi. Hara kru mumiña yambirim indariramata kwimirimandi hama sihañgiyimandi. 26 Kru mumiña piri niñindu muhimimuhim miñimandi. Hara nuñambi siñgunditi muhimimuhim kandihaniñ sihananga nuñ mañguramirimandiyu. Nañga nuñandi kwirandi hañandihin muhimimuhim kandihaniñ mut mamimimandi. 27 Krundu Niñi miñga nuñandi kutikara hañiniñ nañga niñuvandu siña aruyi payimandi. Kamata kandihivi hañi krunavundi sihananga muhimimuhim vana andindu hañiniñ ngaharamarama nuriñ muhimimuhim ngurimandi. Avi vana andindu hañiniñ avi him ngurimandi. Namba vana andindu hañiniñ namba him ngurimandi. 28 Yi nariñ kandi ambin, kru tanguramata kuyu niñindu muvira mañgwimitutu, Krundu Niñi miñgan ngitu aru miku miñga maña payimandi, vami.

17

Jisasindu kwirandi muvita yivurahami (Mak 9.2-13 nañga, Luk 9.28-36)

1 Arikikwiri arikikwiri hivi uhi, Pita, Jems, nañga niñura Joniñ Jisas timbuta apu kimbantikakayi yahuta nuriñambi kiyimu. 2 Kamata tihiraramata kiyihuhu Jisasindu kwirandi ha tivirata muvita yivurahi, nuñandi kipumika ha ina timirimañandimi. Kamatihi nuñandi mikwiri hañiniñ suñindita siña maña yivurahami. 3 Kamatihi Jisasindu simbirasara hañiniñ ngahu Moses nañga Elaija yivurahata Jisas nañga kuyundavaramu. 4 Kamatihi Pita kandihamata ngata Jisasin ambami, Aru miñga, niñi kitiriñ avindihi. Aria vina nda savanzava arikikwiri tararamahin. Mu nambirim, mu Mosesirim, nañga mu Elaijarim, vami. 5 Pita kuyundavarahihi kanzirisiri ihumukiri mu, siñanzikwisikwi ñandi nuriñ kaviramami. Kamatihi ihumukiri humba kandihaniñ kuyu samur mañandihin ambami, Niñi niñandihin yandi,

16:24 Mt 10.38 nañga, Lu 14.27 nañga, Si 14.22 nañga, 2 Ti 3.12 16:25 Mt 10.39 nañga, Lu 17.33 nañga, Jo 12.25 16:26 Sng 49.7-8 nañga, Mt 4.8-9 16:27 Sng 62.12 nañga, Snd 24.12 nañga, Sek 14.5 nañga, Mt 25.31 nañga, 26.64 nañga, Mk 8.38 nañga, Lu 9.26 nañga, Ro 2.6 nañga, 1 Pi 1.17 nañga, Sk 22.12 16:28 Mk 9.1 nañga, Lu 9.27 17:1 2 Pi 1.17-18 17:5 Stt 22.2 nañga, Lo 18.15 nañga, Sng 2.7 nañga, Ais 42.1 nañga, Mt 3.17 nañga, 12.18 nañga, Mk 1.11 nañga, Lu 3.22

niñambirim mavindamamangarata, niñambirim kinzihinzitini. Kamataharim nuñandi kuyu indarimara, vami. ⁶ Kamavahi simbirasara arikikwirivat kuyu kandiha indarihu nuriñ piñitih, tandamikwimikwita kipumika piri vu tamahu mingumi. ⁷ Kamatihu Jisas arihañi pata nuriñ miñahandatanda ambami, Piñimanduta yahamiramara, vami. ⁸ Kamavahi tihirata yahuta kru arikimbatin mangamu. Jisasin ndaya ngamu. ⁹ Kamata apu ha mitata mingumingu Jisas nuriñ tikatika kuyu nguta ambami, Ngara vana niñandihin kru mumingang manambavarahandamara, ututa Krundu Ñiñi hama sava humbañi kita anga yahamiram, vami. ¹⁰ Kamavahi nuñandi simbirasara hanjiniñ Jisasin kitihuta ambamu, Mumindihi tikatika kuyundu mirimba nanja hanjiniñ ambandu, Elaija wisa payimandi, vamba ambandu, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas kimbim ambami, Ambandu kuyu hanjandihin kandi. Elaija wisa pata muhimimuhim miñasirivirimandi. ¹² Hara yi nariñ ambin, Elaija payihira kru nuñ magngamangarandu. Kamataharim nuriñandi indarimitiyi Elaijan ñamba vana andindu. Harim siwimaña vanayi Krundu Ñiñi haman ñamba tanjurimandiyu, vami. ¹³ Jisas kamavahi nuñandi simbirasara hanjiniñ ambamu, Jon kukuyi miñanggiruhiru hamarim ambi, vamu.

*Jisas ñiñi nuñandi sundi ñamba piñguvarami
(Mak 9.14-29 nanja, Luk 9.37-42)*

¹⁴ Jisas nanja nuñandi simbirasara arikikwirivat uta krunavundi sambi kiyimu hañi yivurahamu. Kamatihu kru muminga pata Jisas kiyimi arihañi tandamikwimikwita ambami, ¹⁵ Aru minga, ñiñi yandi niñandihin kwiniñkwinitih nuñandi kwirandi ni ñambatindi. Kamata sambi ñimbiri ahutungiyi mingundi, nanja kukuyi ndahara mingundi. Harim ñiñi yandi ni sihinga. ¹⁶ Nandi simbirasara niñiniñ kiyuyi miñata payihin andihura avimandi, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbim ambami, Krunavundi tihundu nari, nariñandi indarimangaramangara ha tikatikama. Nanja nariñandi indarimit nanja andindara vana hanjiniñ avima. Pamata ñimbiri nari nanja kiñingiyi nariñandi pimi kaviriman. Ñiñi kandiha niñi miñata pañi, vami. ¹⁸ Kamatihi Jisas sundi ñamba hanjandihin ambahimuhu sariwayiñandi sundi ñamba ha ñiñi hanjandihin tihimitahi sikwi avindimi. ¹⁹ Kamata muñimbiri nuñandi simbirasara hanjiniñ Jisasin nuñambi kiyihih pata nimavamba kitihumu, Pamatihi ara sundi ñamba kandiñandihin piñguvarimindan vata andihariñ maningandimi, vamu. ²⁰⁻²¹ Kamavahu nuriñ ambami, Nariñandi indarimangaramangara vana ha suksimbiri sikwi, harim mambingubarahara. Nariñ yi kandi ambin, nariñandi indarimangaramangara vana ha sahi mastet kiris maña kitindahara sundi ñamba ha piñguvarahara. Hara nariñandi indarimangaramangara vana ha sahi mastetindu kiris ndahara mandarativirandi. Harim sundi ñamba mambingubarahara. Nari apu niñandihinirim yahamirata ndambu uhu vitira, uhi. Nariñandi indarimangaramangara vana kiti muhimimuhim vana andihara, vami.*

17:9 Mt 8.4 nanja, 9.30 nanja, 12.16 nanja, 16.20 17:10 Mal 4.5 17:12 Mt 11.14 17:13 Lu 1.17 17:17 Lo 32.5 nanja, 32.20 nanja, Jo 14.9 17:19 Mt 10.1 17:20-21 Mt 21.21 nanja, Mk 11.23 nanja, Lu 17.6 nanja, 1 Ko 12.9 nanja, 13.2 * 17:20-21 Kru indarimit avi nanja muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kanifiñ kiyi. Jisas ambami, Got nanja kuyundavaravara vana nanja itihañiña vana andimara. Kandihamata vana andita sundi ñamba kandihamata ha piñguvarahara. Mu kwimbi mangiyi, vamba ambami, vandu.

*Jisas kimuta yahamiriman vamba sihinda muñimbiri ambami
(Mak 9.30-32 naŋga, Luk 9.43-45)*

²²⁻²³ Jisas naŋga nuŋandi simbirasara hañiniŋ pirivisa Galili tihiruta nuriŋ nimavamba ambami, Krundu Ñiŋi miŋgaŋ krundu kumaŋgimbañi tamata, nuŋ yivutatamirimandiyu. Kamatu arikingivi kita kwiri hañi aŋga yahamirimandi, vami. Kamavahi nuŋandi simbirasara hañiniŋ kuyu kandiha indarihu nuriŋandi maviha pimitimaŋgarami.

Kirañiŋguhu taviyirim timbahiris ŋgumi

²⁴ Kamata Jisas naŋga nuŋandi simbirasara hañiniŋ uta pihi aru Kaperneam yivurahata kiyimu. Kamatihu Gotiŋ kirañiŋguhu tavi hañindurim vata kru timbahiris miŋandu hañiniŋ payimu. Pata Pitaŋ nimavamba kitihumu, Nariŋandi ahusiki ndama Gotiŋ kirañiŋguhu tavi niŋandihin miŋasirivasirivarim timbahiris ŋguhi vaha, vamu.

²⁵ Kamavahu Pita ambami, Ara, ŋguhi, vamba ambami. Kamavata Pita taviyi indihuta maŋguyundavarahihi Jisas nuŋ nimavamba kitihumi, Saimon na pamata indarina. Piri niñindu aru miku hañiniŋ muhimimuhim simbirayindu timbahiris miŋandu. Kandihañiniŋ timbahiris ninindu taya miŋandu. Nuriŋandi krunzapandu miŋandu, mana muñiniŋindu taya miŋandu, vami. ²⁶ Kamavahi Pita yahata ambami, Kru muñiniŋindu taya miŋandu, vami. Kamavahi Jisas ambami, Kamataharim nuriŋandi krunzapandu timbahiris mamiŋandu. ²⁷ Hara kamatiriŋ ariŋ ambituma. Kamataharim uta indu ndaŋi aŋiŋgi kavara. Kamata asa kimaŋgima piŋgirimana hañandihin nuŋandi mika ha miŋativata timbahiris muñandihin ŋgina kiyimandi. Timbahiris kandiha miŋata nananŋa ariŋambirim tama, vami.

18

*Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu nindaya aru ñimbi naŋga miŋga
(Mak 9.33-37 naŋga, Luk 9.46-48)*

¹ Kandihirivi hañi Jisasindu simbirasara hañiniŋ pata Jisasin nimavamba kitihumu, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi, kru ninindaya ñimbi aru naŋga miŋga kiyimandi, vamu. ² Kamavahu Jisas ñiŋi muŋandi uraramahi payihi nuri kiyimu piriŋ hañi taŋguramaramata ³ ambami, Yi nariŋ kandi ambin, nari mavi maŋgimiruta ñiŋisirambi kindu maña maŋgiyimandiraŋa, Gotindu tiwiyi maŋgiyimandira.* ⁴ Kru mumiŋga nuŋambi taŋguti miŋguti ñiŋi nima maña yivurahimandi hamanda, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi ñimbi aru sikwi naŋga miŋga kiyimandi. ⁵ Ara kru mumiŋga yaŋirim indarimata ñiŋi sukuyipu nimatarim kinzihintirimandi hama, yaŋirim kinzihintirimandi, vami.

*Ñamba vanavana andihi indarimaŋgaramaŋgara vana ñambatindi
(Mak 9.42-48 naŋga, Luk 17.1-2)*

⁶ Kamata Jisas sihinda ambami, Kru mumiŋga anditi ñiŋi mu yambirim indarimaŋgarandi ŋandi ñamba vanayi miŋgata yiviti, kandihaman avinda timba muŋgi aru miŋata nuŋandi piŋgwi hañi simahata kavariŋu

17:22-23 Mt 16.21 17:24 Kis 30.13 naŋga, 38.26 18:1 Lu 22.24 18:3 Mt 19.14 naŋga, Mk 10.15 naŋga, Lu 18.17 * 18:3 Matyundu aŋgwimikiyi kuyu kutanŋguta kumanziŋpi timu tiŋgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaŋiŋandihin 18.3yi kita uta 35yi kiyi. Kru Jisas naŋga kindandu hañiniŋ muhimimuhim vana nuriŋambi masamasa andimu vata ambavarami. 18:4 Mt 20.27 naŋga, 23.11 18:5 Mt 10.40-42 naŋga, Lu 9.48 naŋga, 10.16 naŋga, Jo 13.20 18:6 Mt 17.27 naŋga, Lu 17.1-2 naŋga, 1 Ko 8.12

añakinguku tunḡñi miḡguta kimum. ⁷ Kandi, kru piri niñindu, krunavundi muviranḡ piḡḡirivḡḡiriramahuhu ñamba vana andindu. Krunavundi ñamba vana andindu hañiniḡ pimi kavirimandiyu. Hara kru piḡḡirivḡḡiriramandu hañiniḡ pimi aru kavirimandiyu. ⁸ Nandi kuma vaha mana tanda vaha piḡḡirivḡḡiriramiti ñamba vana anditaḡata pitita kavarina umi. Kamata avinda kuma timu naḡga tanda tamu naḡḡandaya kita sihaḡḡiyimana. Nandi kuma arikita naḡga tanda arikita kitunda naḡ Got ahu maḡḡimuhimu tuta sihaḡḡindi hañi kavariti unamandihi. ⁹ Nandi tamaḡga timu piḡḡirivḡḡiriramiti ñamba vana anditaḡata, tamaḡga kandiha kumbirata kavarina umi. Kamata tamaḡga timu naḡḡandaya kitanda sihaḡḡiyimana. Nandi tamaḡga arikita kitunda naḡ Got ahutuvarandi heliyi kavariti unamandihi. ¹⁰⁻¹¹ Nari indarimara. Niḡji sukisirambi niñindu munirim nda, ñimbi maniman saḡ vitirama. Nariḡ yinda ambin, Gotindu pihuyi, niḡji kaniḡiniḡindu kutikara hañiniḡ, Yavandak nuḡandi pihuyi kiyi hama naḡga sihaḡḡindu, vami.*

Sipsip yiwaramindu tih kuyu
(Luk 15.3-7)

¹² Jisas sihinda ambami, Nari pamata indarira. Kru mumḡḡandu sipsip 100 kiti, miḡḡiyataya yivariti puhirahi vaha mana mambaha puhirahi. Maniḡga, ⁹⁹ sipsip hañiniḡ mititi apuvu kituhitu, uta sipsip miḡḡiyataya yivarahi hañandihin puhirahi. ¹³ Yi nariḡ kandi ambin, sipsip hañandihin aḡga miḡata kinzihiḡzitihi. ⁹⁹ sipsip manziḡḡundihu hañiniḡirim kinzihiḡzitimangarahi. Hara sipsip miḡḡiyataya siḡḡundimi hañandihin aḡga miḡata, kinzihiḡzitimangarahi. ¹⁴ Kamata maña nariḡandi Nava nuḡandi pihuyi kiyi hama, niḡji suksirambi kaniñindu muḡandihin yivaritima vata yakwirivarandi, vami.

Krunavundi ñamba vana andihu miḡasirivasiriva vana

¹⁵ Jisas sihinda ambami, Krunavundi yandi niḡḡiñindu muvat naḡ ñamba vana anditi, uta nuḡ ḡga. Kamata arikimbat taya kiyimandira hiriviyi ñamba vana nuḡandi hañiniḡirim miḡasirivanziriva ambavara. Kamatina nandi kuyu indaritiḡata nuḡ aḡga miḡimana. ¹⁶ Ara nandi kuyu mañindaritiḡata, sihinda uta miḡḡiyavatiniḡ vaha mana arikimbatiniḡ vaha timbata uhu. Kamatina nandi kuyu ha arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha tikatikatiramandiyu. ¹⁷ Kamatina nuriḡandi kuyu mañindaritiḡata, uta krunavundi Jisasirim indarimangarandu niḡniḡ amba. Kamatina krunavundi Jisasirim indarimangarandu hañiniḡ ndu kuyu ndahara mañindaritiḡata, nuḡ Gotiniḡ mangaha miḡga, naḡga kru gavaman ndamarim timbahiris miḡamiḡa miḡḡaḡ ḡḡimañandi. ¹⁸ Yi nariḡ kandi ambin, muhimimuhim vana piri niñi kahañirimandiraḡa, Got ndahara nuḡandi pihuyi kahañirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niñi kuyivirimandiraḡa, Got ndahara nuḡandi pihuyi kuyivirimandi. ¹⁹ Nariḡ yi sihinda ambin, piri niñi nari arikimbat muhimirim nda mavi

18:7 Lu 17.1 naḡga, 1 Ti 4.1   **18:8** Mt 5.30 naḡga, Mk 9.43   **18:9** Mt 5.29 naḡga, Mk 9.47   **18:10-11** Stt 48.16 naḡga, Sng 34.7 naḡga, Lu 19.10 naḡga, Jo 3.17 naḡga, 12.47 naḡga, Hi 1.14

* **18:10-11** Kru indarimit avi naḡga muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Krundu Niḡji hama krunavundi ñamba vana andita siḡḡundimu hañiniḡ aḡga miḡirim payimi, vamba ambami, vandu.   **18:15** Wkp 19.17 naḡga, Lu 17.3 naḡga, Ga 6.1 naḡga, Je 5.19-20 naḡga, 1 Pi 4.8   **18:16** Lo 19.15 naḡga, Jo 8.17 naḡga, 2 Ko 13.1 naḡga, 1 Ti 5.19   **18:17** Ro 16.17 naḡga, 1 Ko 5.9 naḡga, 5.13 naḡga, 6.1-6 naḡga, 2 Te 3.6 naḡga, 3.14   **18:18** Mt 16.19 naḡga, Jo 20.23   **18:19** Mt 28.20 naḡga, Mk 11.24 naḡga, Jo 14.23 naḡga, 15.7 naḡga, 1 Jo 3.22 naḡga, 5.14

minzayi tamata, yandi Yavandak nuṅandi pihuyi kiyi hama naṅga kuyun-davaritira narinjirim ṅgurimandi. ²⁰ Arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha pata yandi ṅumbiyi tiwirimandiyu ha, yi yambi nuriṅandi ṅiṅgiṅi kiyiman, vami.

Kuṅgi ndu tih kuyu

²¹ Kandihivi haṅi Pita Jisas kiyimiyi pata nimavamba kitihumi, Aru miṅga, krunavundi nandi ṅiṅgiṅindu muvat yaṅ ṅamba vana anditi kuṅgi kuyivahin, sihinda muṅimbiri anditi kuṅgi kuyivahin, kamatataya ututa kuma timu, tamu arikinzipi tiṅgiruramata ṅimbiri sikwi kuṅgi kuyivata, ambihaiṅi vaha vahin. Mana pamata ṅimbiri sikwi nuṅandi ṅamba vana ha kuṅgi kuyivahin, vami.

²² Kamavahi Jisas nuṅ ambami, Yi naṅ ambin, naṅ kru ṅamba vana kuma timu, tamu arikinzipi tiṅgiruramata ṅimbiri anditi nuṅandi kuṅgi kuyiva. Naṅ ṅamba vana andititi ndahara imutamut nuṅandi ṅamba vanandu kuṅgi kuyiva. ²³ Indarimara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku maṅa, simbirasara nuṅandi timbahiris miṅamu haṅandihin nu naṅga kuyu miṅasirivasirivarim piri kindi. ²⁴ Kamata timbahiris miṅasirivasiriva simbira miṅahi simbirasara muhaman nu kiyimiyi timbuta payimu. Kandihama timbahiris 10 milion miṅami. ²⁵ Hara timbahiris miṅami haṅindu kimbi ṅguhu ṅandi maṅgiyimi. Kamataharim aru miku hama ambami, Kru kaniman, ṅimburiṅ, naṅga ṅiṅisimiyi naṅga nuṅandi muhimimuhim sihanaṅga ṅgutira kru muṅiniṅ mut miṅamu. Kamatu simbirasara saṅiṅiniṅ yivurahitu, timbahiris ha miṅata yaṅ ṅgumara, vamba ambami. ²⁶ Kamavahi simbirasara saṅ hama aru miku hamandu tandanzapa haṅi tanda mikwimikwinita nimavami, Yaṅ sihiṅgata tavihanda. Timbahiris nandi miṅamin haṅandihin sihanaṅga kimbi ṅguriman huṅindihi, vamba ambami. ²⁷ Kamavahi simbirasara saṅ hamandu aru miku hamaṅ mavindihi nuṅ kuṅgi kuyivami. Kamata timbahiris miṅami haṅandihinirim ndahara kindam, vamba ambami. ²⁸ Kamatihi simbirasara saṅ hama tapiraṅi indihuta simbira kihiri miṅandu miṅga nuṅandi 10 timbahiris taya miṅami miṅgaṅ ṅgami. Kamata sikwitaya nuṅ piṅgiwi nikiniki miṅavandata ambami, Yandi timbahiris miṅamana ha tihunzaṅinzaṅ ṅgu, vamba ambami. ²⁹ Kamatihi simbira kihiri miṅandu hama nuṅandi tandanzapa haṅi tanda mikwimikwinita ambami, Nandi timbahiris miṅamin ha ṅguriman huṅindihi yaṅ sihiṅgata tavihanda, vamba ambami. ³⁰ Hara simbirasara saṅ hama yakwirivarami. Uta simbira kihiri miṅandu hamaṅ kru ṅamba vana andihu tamandu upiyi tamami. Kamatihi kandihaiṅi kiṅiṅiṅi timbahiris miṅami ha miṅasirivami. ³¹ Kandihamata musa andihi kru simbira kihiri miṅandu haṅiniṅ ṅgahu nuriṅandi mavimbu avi mandimi. Kamatihi uta nuriṅandi aru miku hamaṅ muhimimuhim vana simbirasara saṅ hama andimi haṅiniṅirim ambavaramu. ³² Kamatihi aru hama simbirasara saṅ hamaṅ uraramahi payihi ambami, Na simbirasara saṅ ṅamba miṅga. Na yambirim mavimavi kuyu ambahana timbahiris yandi miṅamana haṅandihinirim kindam vata, naṅ kuṅgi kuyivasin. ³³ Yi naṅ sihisihitisin. Hara mumindihi simbira kihiri miṅandara ndamaṅ sihisihim mandisina, vamba ambami. ³⁴ Kamavata nuṅandi aru miku hama simbirasara saṅ hamarim kitiri kita ambami, Kru kaṅinda ṅguhu haṅiniṅindu kumaṅgiṅmbaṅi tamiman. Kamatin kandihaiṅi kiṅiṅiṅi

timbangiris minjami hanjiniŋ sihananŋa anŋa ngurimandi, vamba ambami. ³⁵ Siwimaña nandi, muŋiniŋindu ñamba vana kuŋgi maŋguyivirimandira ha, Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hama nariŋandi kuŋgi ndahara maŋguyivirimandi, vami.

19

*Navundi nanna kru miŋasiharamarama vanarim Jisas ambavarami
(Mak 10.1-12 nanna, Luk 16.18)*

¹ Jisas kuyu kaniniŋiniŋ ambavarata mituta, pirivisa Galili mitata pirivisa Judiarim kuku Jordan ndambukari indihumi. ² Kamatihi krunavundi sambu nu nanna umu. Kamatihi kandihambu kandi nanna hanjiniŋ miŋavindamami. ³ Kamatihi Farisi, Jisas anditi ngim vata payimu. Harim Jisasin nimavamba kitihumu, Na pamata indarina. Kru muminŋa nimburiŋ saŋinanŋa piŋguvarahi. Kru kandihama ariŋandi tikatika kuyu miŋahandandi vaha, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas kimbi nimavami, Nari Gotindu anŋwimikiyi kuyu kindi hanandihin ngatingiruta mambaha ngandara. Kuyu kandiha nimavamba ambami, Kuha Got muhimimuhim tamata krunavundiŋ musa miŋami. Kamata andihi kru nanna navundi yivurahamu, vamba ambami. ⁵ Kamavata sihinda Got ambami, Harim kru hama yahata niŋum niŋuvaŋ mitata nimburi nanna kihiri kindu. Kamata arikimbat kwirandimbat miŋgiyataya yivurahandu, vamba ambami. ⁶ Got ambami, harim arikimbat kiŋgiŋi maŋgindu. Kwirandimbat miŋgiyataya maña kindu. Harim Got kahañami him hanandihin kru mandaviham, vami.

⁷ Kamavahi Farisi hanjiniŋ Jisasin ambamu, Kamatahara mumindihi Moses ariŋ tikatika kuyu nguta ambami, Kru anŋwimikiyi yihimbivirata navundiŋ nguta piŋguvariti umi, vamba ambami, vamu. ⁸ Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Nari tamahumbiri niŋin, harim Moses ngatara andihi navundi piŋguvarandara. Hara kimanŋimaña kamata vana maŋgiyimi. ⁹ Nariŋ yi ambin, kru muminŋa, nimburi kru maminiŋiriritira saŋinanŋa piŋguvarahi. Kamata navundi mu urahi. Kru kandihama nuŋambi navundi miŋaviŋgiriŋgiri vana andihi, vami. ¹⁰ Kamavahi nuŋandi simbirasara hanjiniŋ kuyu kandiha indarita Jisasin nimavamba ambamu, Kru kandihamata vana miŋahandiriman vatanŋata, kindamindihi navundi maŋuram, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Kru sihananŋa kuyu kaniniŋandihin maminiŋandu. Got kru minzavativatiŋ ndaya tikatika nguhi navundi maŋurandu. ¹² Nari indarimara. Kru muvitamuvita niŋin kita navundi maŋurandu. Muviraŋ niŋumiŋgati kavuhu nuriŋandi kwirandi ha ñambatimi. Muviraŋ kru kwirandimbisa tavihu harim niŋi maŋavuhu. Muvira Gotindu tiwiyi kiyihiyindu simbirarim indariramata nuriŋambi tikatika kuyu simahata navundi maŋurandu. Harim kru kuyu kaniniŋandihin miŋiman virimandi hama miŋam, vami.

*Jisas niŋi hanjiniŋ mitira yi kinyi payimu vami
(Mak 10.13-16 nanna, Luk 18.15-17)*

18:35 Mt 6.12-15 nanna, Mk 11.25-26 nanna, Ef 4.32 nanna, Kl 3.13 nanna, Je 2.13 **19:3** Mt 16.1 **19:4** Stt 1.27 nanna, 5.2 nanna, Mal 2.15 **19:5** Stt 2.24 nanna, 1 Ko 6.16 nanna, 7.2 nanna, Ef 5.21 nanna, 5.31 **19:7** Lo 24.1-4 nanna, Mt 5.31 **19:9** Mt 5.32 nanna, Mk 10.11 nanna, Lu 16.18 nanna, 1 Ko 7.10-11 **19:10** 1 Ko 7.1-2 nanna, 7.7-9 nanna, 7.17 **19:12** 1 Ko 7.32-34 nanna, 9.5

¹³ Kandihivi hañi krunavundi ñiñi sukisirambi hañiniñ timbuta Jisas kiyimiyi payimu. Nuñandi kuma ha nuriñandi kwirandi hañi tamata, Got nanğa kuyundavariti, nuriñ nguramam vata andimu. Kamatihura nuñandi simbirasara hañiniñ krunavundi kandihanjiniñ ambahimumu. ¹⁴ Kamatihu Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Mitira ñiñi hañiniñ yi kini niñi payimu, nuriñ karikari mandimara. Krunavundi Gotindu tiwiyi kiyimindañ vatañgata, ñiñi niñiniñ maña kiyimu, vami. ¹⁵ Kamavata kuma nuñandiha ñiñi hañiniñindu miku hañi tamami. Kamata kiyihandata kandi upi hañu mitata umi.

*Kru ñañira ariku miñga Jisas nanğa kuyundavarami
(Mak 10.17-31 nanğa, Luk 18.18-30)*

¹⁶ Kamatihu kru mumiñga Jisas kiyimiyi pata ambami, Ahusiki, yi avi vana pamata ñandi andita sihanjyiman, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Mumindihi na yañ avi vanarim kitihuna. Minzaminza Got taya avi. Hara sihanjyiman vatañgata, Gotindu tikatika kuyu taya miñahandamangara, vami. ¹⁸ Kamavahi kru kandihama Jisasniñ nimavamba kitihumi, Tikatika kuyu pamatarim ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Tikatika kuyu kandihanjiniñindu kuyu nimata kindi. Krunavundiñ mayivutatama. Kru na, navundi maminiñgiri, nanga navundi na, kru maminiñgiri. Kipa mamini, kru muñiniñ kuyusihirata sañinañga mañgatiñguru. ¹⁹ Naminavandu tiwiyi kiñinginiñ nuriñandi kuyu miñahanda. Kamata nambi nandi kwirandirim mavindamandana maña, sihananğa kruñ ndahara miñata maviñi tama, vami. ²⁰ Kamavahi kru ñañira hama ambami, Yi sihananğa tikatika kuyu kaniñiniñ miñahandandin. Hara yi pamata himirimizikiwi kirivitiñ, vami. ²¹ Kamavahi Jisas ambami, Avinzikiwi miñga kiyiman vatañgata, uta nandi muhimimuhim sihananğa nguna mut miñamu. Kamatu timbahiris ha miñatuta muhimimuhim maniman sañ hañiniñ ngu. Kamatirimana handa Gotindu pihuyindu avihimimim miñimana. Kamata yi nanğa pañi, vami. ²² Kru ñañira hama muhimimuhim sambu sikwi nanğa miñga. Harim kuyu kandiha indarihi nuñandi mavimbu pimitihi umi. ²³ Kamatihu Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Yi nariñ kandi ambin, kru timbahirisindu ariku miñga Gotindu tiwiyi kiyiman vata aviri tamirimandi. ²⁴ Yi nariñ sihinda ambin, kamel mikwiri sivirisiviri siki humbañi indiwirim, kru timbahirisindu ariku hañiniñ Gotindu tiwiyi kiyihiyirim aviritamandu maña aviri mandamahi, vami. ²⁵ Nuñandi simbirasara hañiniñ kuyu kaniñandihin indarihu maviyahavarami. Kamata ambamu, Ara nindaya sihanjyimandi, vamu. ²⁶ Kamavahu Jisas nuriñ tihirata ambami, Kru mañandiha. Hara Got muhimimuhim vana andihi, vami. ²⁷ Kamavahi Pita kimbis ambami, Ngana, ara ariñandi muhimimuhim mitata nananğa kindandariñ. Harim ara mum miñimindañ, vami. ²⁸ Kamavahi Jisas ambami, Yi nariñ kandi ambin, muhimimuhim kihi yivurahimandi hiviyi, Krundu Ñiñi miñga aru ñimbi nanğandita aru miku ndu minziminzika maka nuñandi hañi minzirimandi.

19:14 Mt 18.2-3   **19:16** Mk 10.17 nanğa, Lu 10.25 nanğa, 18.18   **19:17** Wkp 18.5 nanğa, Lu 10.28   **19:18** Kis 20.13-16 nanğa, Lo 5.17-20   **19:19** Kis 20.12 nanğa, Wkp 19.18 nanğa, Lo 5.16 nanğa, Ro 13.9 nanğa, Ga 5.14 nanğa, Je 2.8   **19:21** Mt 6.20 nanğa, Lu 12.33 nanğa, Si 2.45 nanğa, 4.34-37 nanğa, 1 Ti 6.18-19   **19:23** Mt 13.22 nanğa, Mk 10.24 nanğa, 1 Ti 6.9-10   **19:26** Sst 18.14 nanğa, Jop 42.2 nanğa, Jer 32.17 nanğa, Sek 8.6 nanğa, Lu 18.27   **19:27** Mk 10.28 nanğa, Lu 5.11 nanğa, 18.28   **19:28** Mt 20.21 nanğa, 25.31 nanğa, Lu 22.30 nanğa, 1 Ko 6.2-3 nanğa, Sk 2.26 nanğa, 3.21

Kamati yi nannga kihiri kindandara narindahara, aru miku ndu minzimnzi maka kumanzipi timutamu, tanda timundu arikinzipi tingiruramatayi minzirimandira. Kamata Israel hatindu krunzapa kumanzipi timutamu, tanda timundu arikinzipi taya tingiruramata hanjini karatamirimandira. ²⁹ Nannga krunavundi sihanannga yambirim indarita, nuriñandi tavi, niñusinavan, niñuranavan, niñurimangatiñ, niñisimñiñ, niñuminiñujan, nannga nuriñandi kiva mitamu hanjiniñ sihinda muhimimuhim 100 miñimandiyu. Kamata sihanñiyimandiyu. ³⁰ Hara kru kasirambu uyu hanjiniñ sihindivu sikwi payimandiyu. Kamatu kru sihindivu payu hanjiniñ kasirambu urimandiyu, vami.

20

Simbirasara wain kivayi simbira miñamu niñiniñdu tih kuyu

¹ Jisas sihinda ambami, Yi kuyu ni kru kasiram vu kiyimandiyu niñiniñim ambin. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru pirivisa niñuva miñga maña. Kivisihi nda kruñ timbuhavuta patin yandi wain kiva niñiñ simbira miñamu vata umi. ² Kamata nuri nannga kuyu simahata ambami, Simbira miñitira musi hivindu timbahiris kumba nanngananga kiris nariñ nguriman, vamba ambami. Kamata simbihi uta wain kiva nuñandi hañi simbira miñamu. ³ Kamata kiyihandata 9 kilok virañi aru hama sihinda umi. Kamata tihirutihiru upi hañi ngahi kru muvira san tanğuvatata kiyimu. ⁴ Kamatihu ambami, Narindahara uta wain kivayi simbira miñamara. Kamatira simbira miñimandiravu ngaharamata nariñ timbahiris titiyi nguriman, vami. ⁵ Kamavahi umu. Kamata ina miriyi kiyihihi, nannga ina miñgurim sanğindanğumi hiriviyi aru hama sihinda anga uta siwimaña musa nda andimi. ⁶ Kamata kivititi 5 kilok tirimindihi sihinda uta kru muviran ngahi tihirutihiru upi hañi tanğuvatata kiyihu ambami, Nari mumindihi musi hivi nari niñindaya san tanğuvatata kiyihara kivititi, vamba ambami. ⁷ Kamavahi ambamu, Ariñ kru muñinga simbira manğuyi, vamba ambamu. Kamavahu ambami, Narindahara uta yandi wain kivayi simbira miñamara, vamba ambami. ⁸ Kamata kivitititih, nuñandi simbira miñahuhu karatamandi hamañ ambami, Simbirasara hanjiniñ uraramina patu timbahiris ngu. Sihindivu pata simbira miñayu hanjiniñ wisa nguta, kasiramiyi pata miñayu hanjiniñ ngu, vamba ambami. ⁹ Kamavahi kru kivititi 5 kilok pata simbira miñamu hanjiniñ kumba nanngananga kiris miñamu. ¹⁰ Kamatihu kru simbira nuringwisa miñamu hanjiniñ pata timbahiris sambi vaha miñimindañ vamba indarimu. Hara nurindahara kumba nanngananga kiris miñamu. ¹¹⁻¹² Kamata timbahiris miñamu hambu ngata kiva niñuva hama nannga kuyu miñgumu. Kamata ambamu, Kru ndaniñiñ sihindivu pata miñgiya hirivi taya simbira miñayu ndaniñiñ timbahiris ariñ nguna maña nuriñ nguna. Ara kivisuñ nda kita simbira tikatika miñahariñ ariñ ina kirahimuhi pata kivitititi, vamba ambamu. ¹³ Kamavahu kiva niñuva hama kuyu kandiha indarita simbirasara muhamanğ ambami, Yambiha, yi nanğ ñamba vana manandin. Nananga, timbahiris kumba nannga kirisirim kuyu simahariñ. ¹⁴ Nandi timbahiris ni miñata uhu. Yi yambi piritamata nanğ timbahiris ngwin maña, sihindivu sikwi payi ndamanğ ndahara timbahiris siwimañanda ngwin. ¹⁵ Niñandiñin yandi simbira. Harim yandi indarimitiyi timbahiris yandi ni mambaha tingiruhin. Yi

nuriŋ avi musa andihin yambirim mumirim kitiri kina, vamba ambami. ¹⁶ Kamata Jisas ambami. Kamata maña, kru sihindivu sikwi kindu haŋiniŋ kasirambu patu, kasirambu kindu haŋiniŋ sihindivu sikwi kiyimandiyu, vami.

Kwiriñimbiri kimuta anġa yahamiriman vami

(Mak 10.32-34 naŋġa, Luk 18.31-33)

¹⁷ Jisas Jerusalemirim umi. Kamata nuŋandi 12 simbirasara haŋiniŋ timbuta muvu umi. Kamata uhuhu kwibi hiniŋgin nuriŋ ambami, ¹⁸ Nari indarimara. Musi ara Jerusalem yawimindaŋ. Kamatiriŋ Krundu Ñiniŋ Gotiŋ kirañiŋguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ naŋġa tikaŋka kuyundu mirimba naŋġa haŋiniŋindu kumaŋgimbañi tamimandiyu. Kamata nuŋ ŋgatiŋgiruta yivutatamatamarim kuyu kahañirimandiyu. ¹⁹ Kamata krunzapa nuŋiniŋindu kumaŋgimbañi tamimandiyu. Kamatu nuŋ kandihaŋiniŋ ambasuvata piŋġirawisita, ahuandiñi yiwurimbimandiyu. Kamatu arikiŋgivi kita kwiri hañi anġa yahamirimandi, vami.

Jems naŋġa Jon aru miku yivurahimindaŋ vata andimu

(Mak 10.35-45)

²⁰ Kiyihandata, Sebedindu ñiŋisim arikiŋmbat, naŋġa niŋum Jisas kiyimi payimu. Kamata niŋum tanda mikwimikwinita Jisasiŋ ambami, Naŋ muhimirim kitiwiriman, vami. ²¹ Kamatihi Jisas nuŋ nimavamba kitihumi, Na muhimirim pirikina, vami. Kamavahi navundi haŋambi Jisasiŋ ambami, Na aru miku yivurahata, yandi ñiŋi arikiŋmbatŋ ambina, mu nima nandi kuma kandi sambavu minziti, mu nima nandi kuma kakayi sambavu minzim, vata pirikini, vami. ²² Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarita ambami, Kitihura vana niŋandihindu sapa ha mangamangarandara. Nari arikiŋmbat, kuku kuvirahuvira vunġi yi kuviriman hañi nari kuvirimandira vaha, vami. Kamavahi arikiŋmbat nuŋ ambamu, Ara andihariŋ, vamu. ²³ Kamavahu Jisas arikiŋmbatiŋ ambami, Nari yandi kuku kuvirahuvira vunġi hañi kuvirimandira. Hara yiharamahi ninimbaha taya kandi sambavu minziti, ninimbaha taya kakayi sambavu minziminsi simbira niŋandihin yandima. Minziminsi maka kandihaŋiniŋ krundu, yandi Yavandak siwitamami niŋiŋ, vami. ²⁴ Kamatihi Jisasiŋdu 10 simbirasara haŋiniŋ niŋusi niŋura kandihamatimu kuyu ha indarita, arikiŋmbatirim kipuhiputimu. ²⁵ Kamata Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ uraramahi payihu ambami, Nari ŋgandara. Aru miku muyindu haŋiniŋ nuriŋandi krunzaparim ariŋandi kuyu taya indarimu vata tikaŋkatmangarandu. Naŋġa nuriŋandi kru aru haŋiniŋ, krunavundi nuriŋandi kuyu sihanaŋġa miŋahandamu vata, tuvirandu. ²⁶ Hara kandihamata vana ha nari naŋġa maŋgiyim. Nariŋandi ñiŋgiñindu kru muvat aru miŋġa kiyiman virimandi hama, nariŋandi simbirakara miŋġa kiyim. ²⁷ Kru mikuyi kiyiman virimandi hama, nariŋandi simbirakara saŋ miŋġa kiyim. ²⁸ Kamata maña Krundu Ñiŋi hama krunavundi niŋambirim simbira miŋamu vata mambayimi. Simbira miŋata nuŋandi kwirandi ha nuŋambi ŋguta kimuta krunavundi sambu mut miŋitiŋi vata payimi, vami.

20:16 Mt 19.30 naŋġa, Mk 10.31 naŋġa, Lu 13.30   **20:18** Mt 16.21 naŋġa, 17.22-23   **20:21** Mt 19.28 naŋġa, Lu 22.30   **20:22** Mt 26.39 naŋġa, 26.42 naŋġa, Mk 14.36 naŋġa, Jo 18.11   **20:23** Mt 25.34 naŋġa, Si 12.2 naŋġa, Ro 8.17 naŋġa, 2 Ko 1.7 naŋġa, Sk 1.9   **20:25** Lu 22.25-26   **20:26** Mk 10.43-44 naŋġa, Lu 9.48   **20:26** Mt 23.11 naŋġa, Mk 9.35 naŋġa, Lu 22.26   **20:28** Lu 22.27 naŋġa, Jo 13.14 naŋġa, Fl 2.7 naŋġa, 1 Ti 2.6 naŋġa, Ta 2.14 naŋġa, 1 Pi 1.19

*Jisas kru arikimbat tamiŋga űumi űiniŋ miŋavindamami
(Mak 10.46-52 nanga, Luk 18.35-43)*

²⁹ Jisas nanga nuŋandi simbirasara haŋiniŋ piŋu aru Jeriko mitata umu. Kamatiŋu krunavundi sambu sikwi nuri nanga umu. ³⁰ Kamatiŋu kru arikimbat kwimbi tivi haŋi minzita kiyimu. Arikimbat kandihaniniŋ tamiŋga űumi űiniŋ. Harim Jisas payi vahu indarita kuyu kimbaŋi pativat ambamu, Aru miŋga na Devit Niŋuŋiŋgi. Na ariŋ sihiŋga, vamu. ³¹ Kamavahu krunavundi indarita arikimbatin ambahimuta ambamu, Mika nariŋandiha satimimara, vamu. Kamavahura arikimbat sihinda sihinda kuyu kimbaŋi ambamu, Aru miŋga na Devit Niŋuŋiŋgi, na ariŋ sihiŋga, vamu. ³² Kamavahu Jisas tanguramata arikimbatin ambami, Yi nariŋ pamatiriman, vami. ³³ Kamavahi arikimbat kimbi ambamu, Aru miŋga, ariŋandi tamiŋga niŋiniŋ miŋavihiri, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisasin arikimbatirim mavindimi. Kamata kumandamata arikimbatindu tamiŋga haŋi timbusarahi, sariwayi űandiŋ tamiŋga nuriŋandi haŋiniŋ avindihi tihiraŋamu. Kamatihi arikimbat Jisas nanga umu.

Jisas Jerusalem yivurahata krunavundiŋ kuyu űgumi

21

(Sapta 21—25)

*Jisas Jerusalem aru miku indiwimaŋandimi
(Mak 11.1-11 nanga, Luk 19.28-40 nanga, Jon 12.12-19)*

¹⁻² Jisas nanga nuŋandi simbirasara haŋiniŋ Jerusalem yivurahirimindihu ariŋindimi. Kamata Apu Oliv tamayi yahuta piŋu Betfage yivurahamu. Kamata Jisas simbirasara arikimbatin simbita nimavami, Piŋu kututa űgariŋ ndaŋi umara. Uta sikwitaya űgitiŋa donki mu siki timburamitu kiyimandi, űiŋi nuŋandi handahara nu nanga kihiri kiyimandi. Siki ha kuyivata arikita yi kiyiman niŋi timbuta payimara. ³ Kamatiŋa kru mumuŋga nariŋirim kuyu mu ambitiŋgata ambamara, Donki arikita niŋiniŋ, Aru hama simbira nanga, vamba ambamara. Kamavitiŋa sikwitaya simbiti arikita payimandiyu, vami. ⁴ Kanimata vana yivurahami niŋandihirim kuha kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga kuyu nimata ambami ha kandisikwisikwi yivurahami. Nimavamba ambami, ⁵ Saion hati krunavundirim kuyu niŋandihin ambavaramara, Niŋgamara. Nariŋandi aru miku nima payi. Nu kru űimbi maniman hama payimaŋandi. Kamata donki himba muniŋi minzi. Nu donki miwiri niŋi minzita payi, vami.

⁶ Kamata simbirasara arikimbat uta Jisas ambami maŋa andimu. ⁷ Kamata donki niŋum nanga űiŋi ha timbuta payimu. Kamata arikimbat nuriŋandi miŋwiri kuta haŋiniŋ donkindu kuti haŋi yivutihumu. Kamatiŋu Jisas kimba haŋi minzimi. ⁸ Kamatihi krunavundi sambu nuriŋandi miŋwiri kuta haŋiniŋ siharanzihara kindimbat haŋi yivutihumu. Kamatiŋu muvira ahumakamaka miki nanga haŋiniŋ tahirandahira kindimbatiyi tamamu. ⁹ Kamatiŋi krunavundi Jisasindu kasiram ndambu umu ndaŋiniŋ nanga sihindi payimu niŋiniŋ, sihananga nimavamba tanguvihumu, Devit Niŋuŋiŋgirim kinzihiŋzitim. Kru Aru nimandu

ñimbiyi payimi niman, Got nuñ avindamam. Got kimbayindu sikwi nimarim kinzihinzitim, vamu.

¹⁰ Jisas Jerusalem indihuhi, pihu aru hañindu kronavundi sihananga ngata pindirata nimavamba kitihumu, Kru kanima ninindimbanzikwi, vamu. ¹¹ Kamavahu kronavundi nu nanga umu hañiniñ ambamu, Nu Jisas, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga. Pihu Nasaret, pirivisa Galilindu miñga payi, vamu.

Timbahiris simbira miñahu piñguvarami

(Mak 11.15-19 nanga, Luk 19.45-48 nanga, Jon 2.13-22)

¹² Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihumi. Kamata kru kandihanu timbahiris simbira miñamu hañiniñ sihananga piñguvarami. Kamata kru timbahiris tivirandu hañiniñindu pina hañiniñ, nanga kava tamahuhu mut miñandu hañiniñindu minziminzi maka hañiniñ miñasingivarami.* ¹³ Kamata nuriñ ambami, Gotindu angwimikiyi nimavamba ambami, Yandi tavi niñandihin yi nangandaya kuyundavaravara tavi kiyimandi, vamba ambami. Hara nari andihara kru kurihahuriha nanga kipa nanga hañiniñindu sipirusipiru upi maña kiyi, vami. ¹⁴ Kamata Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyi kiyimi. Kamatihi taminga ñumi nanga tanda ñamba hañiniñ nu kiyimiyi payihu nuriñ miñavindamami. ¹⁵⁻¹⁶ Hara Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ nanga tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniñ, Jisas muhimimuhim avinzikwi sihirami hañiniñ ngamu. Nanga niñisirambi Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyi kita nimavamba tangvuhumu, Nari Devit Niñuñingirim kinzihinzitimara, vahu indarimu. Harim nuriñ kitiritihi, Jisasni nimavamba kitihumu, Na niñisirambi niñiniñ kuyu ambayu ni indarina, vamu. Kamavahu Jisas kimbambami, Ara yi indarin. Hara nari kuyu ni Gotindu angwimikiyi ngatingiruta mam-baha ngandara. Devit Gotiñ ambami, Niñi suksisrambi nandi ñimbi tihuyahandu, vamba ambami, vami. ¹⁷ Kamata Jisas nuriñ mitata pihu aru hañindu tapirañi pindihami. Kamata anga pata kandihivi hañi Betani kiyimi.

Jisas ambahi ahu fik ha kwiriñandimi

(Mak 11.12-14 nanga, 11.20-24)

¹⁸ Kamata kivisun nda Jisas sihinda pihu aru hañi anga uhi, nuñ avihatimi. ¹⁹ Kamata kindi tivi hañi ngahi ahu fik muñandihin kiyihi arihañi umi. Hara ngahira kandihani kandi mañgiyimi. Miki hañiniñ ndaya kiyihi ahu fik hañandihinirim ambami, Na sihinda kandi mandamirimana, maninganzikwi, vami. Kamavahi sariwayiñandi ahu fik hañandihin kwiriñandimi. ²⁰ Kamatihi nuñandi simbirasara hañiniñ kandiha ngata pindiramu. Kamata nimavamba kitihumu, Pamatihini ahu fik niñandihin sariwayiñandi kwiriñandi, vamu. ²¹ Kamavahu Jisas kimbambami, Nariñ yi kandi ambin, nari indarimanjarata, nariñandi indarimit arikita mañgiti, yi ahu fik niñandihin andin maña narindahara siwimaña musa andihara. Nanga kandi vana nindaya mañandihara. Apu ndañandihin nimavamba ambitira, Na yahamirata kumbitihuta

^{21:11} Mt 21.46 * ^{21:12} Kava nanga muhimimuhim, kru mut miñandu hañiniñ, kandihaniniñ Gotiñ kirañinguhu upiyiñdu. Kru muvira muhimimuhim kirañinguhu upiyi kindi hañiniñ mut miñirim, timbahiris kirañinguhu nduyi taya mut miñandu. Rom nanga Grikindu timbahirisiyi mut mamiandu. ^{21:13} Ais 56.7 nanga, Jer 7.11 nanga, Mk 11.17 nanga, Lu 19.46 ^{21:14} 2 Sml 5.8 nanga, Ais 35.5-6 ^{21:15-16} Sng 8.2 ^{21:19} Lu 13.6 ^{21:21} Mt 17.20 nanga, Lu 17.6 nanga, Jo 14.12 nanga, 1 Ko 13.2 nanga, Je 1.6

añakinguku ndañi miŋgu vamba ambitira, ambahara maña andihi. ²² Ara indarimanġarata Got nanga kuyundavarimandira ha, muhimimuhim miŋjirim ambirimandira ha, nari miŋjirmandira, vami.

*Jisasij nin ndimbanzikwi aru ñimbi ŋgumi vamba kitihumu
(Mak 11.27-33 nanga, Luk 20.1-8)*

²³ Jisas Gotiŋ kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihuta krunavundiŋ ambaramami. Kamatihi Gotiŋ kirañinguhu hañiniŋindu aru miku hañiniŋ nanga Israel hatindu aru miku hañiniŋ payimu. Kamata Jisasij nimavamba kitihumu, Na ñimbi kaniŋandihin paŋundu miŋata kanimata vana ni andina. Nanga nindimbanzikwi ñimbi ŋguta ambahi kanimata simbira miŋana, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas kimbim ambami, Yindahara nariŋ muhimirim kitiwiriman. Kamatin kimbi yaŋ kandi ambitira ŋgatanda, yi nariŋ yaŋ ninimbaha taya ñimbi ŋguhi simbira miŋandinirim ambitin indarimandira. ²⁵ Jon krunavundiŋ kukuyi miŋaŋgirundi vana ha pañindu miŋami. Kandiha Gotindu pihuyindu vana vaha, mana krundu vana taya vaha, vami. Kamavahi nuriŋambi masamasa ambamu, Ara Gotindu pihuyindu vana vitiriŋ ariŋ nimavamba kitiwirimandi, Ara mumindihi nuŋambirim maŋjindarimanġarandara, vamba ambirimandi. ²⁶ Hara kaŋandihin krundu vana vataŋgata krunavundirim piŋitivimi. Krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga vamba vambandundihi, vamu. ²⁷ Kamavata Jisasij ambamu, Ara maŋgandariniŋ, vamu. Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Yindahara ninimbaha taya yaŋ ñimbi ŋguhi simbira kaniŋandihin miŋandinirim nariŋ maŋjimbiminda, vami.

Kru mumingandu ñiŋi arikimbatindu tihi kuyu

²⁸ Kamata Jisas sihinda Gotiŋ kirañinguhu hañiniŋindu aru miku hañiniŋ nanga Israel hatindu aru miku hañiniŋ ambami, Nari pamata indarimitara. Kru mumingandu kru ñiŋi nuŋandi arikita. Nuŋandi ñiŋi niwisa hamarim uta ambami, Yandi ñiŋi, musi uta wain kiva ndañi simbira miŋa, vamba ambami. ²⁹ Kamavahi ñaniŋ ambami, Yaŋ yakwiriti, vamba ambami. Hara kiyiŋi nuŋandi indarimit hambu tivirahi umi. ³⁰ Kamata niŋuva uta ñiŋi muhamarim siwimaña kuyu nda ambahi ñiŋi hama ambami, Yava urimani, vamba ambami. Hara maŋjumi, vami. ³¹ Jisas kamavata ambami, Ñiŋi arikimbat hañindu ninindaya niŋuva ambami maña andimi, vami. Kamavahi ambamu, Kima hama, vamu. Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Nariŋ yi kandi ambin, kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa hañiniŋ, nanga navundi kru miŋaviŋgiriviŋgiri hañiniŋ wiŋa Gotindu tiwiŋi kiyimandiyu. ³² Jon nari kiyimarañi yivurahata nariŋ tititi vana taya isihuramami, hara nuŋjirim maŋjindarimanġaramara. Kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa hañiniŋ, nanga navundi kru miŋaviŋgiriviŋgiri hañiniŋ niŋambirim indarimanġaramu. Kandihamata vana andihu ŋgamara, hara nariŋandi indarimit hambu tivirahi niŋambirim maŋjindarimanġaramara, vami.

*Kru ñamba ñiniŋ wain kiva karatamandu hañiniŋindu tihi kuyu
(Mak 12.1-12 nanga, Luk 20.9-19)*

³³ Jisas aru miku hañiniŋ sihinda ambami, Sihinda tihi kuyu muŋandihin indarimara. Kru mumingandu wain kiva miŋami. Kamata

tapa hañandihin timbayi tama tanğirata arindihuyivimi. Kamata kiva tunğı hambu wain kiris tanğuvusivusirim kumba kayivata musa miñata, kru kita kiva ha karatamatarimarim tavi kuta nandi tihumi. Kamata kru muvira simbira miñimandiyu vata kiva ha nuriñandi kumañi tamami. Kamata pihu mu kutañi umi.* ³⁴ Kamata wain hañiniñ kandi tamirim andimi. Kamatihi nuñandi simbirasara sañ muvirañ uta kiva simbira miñamiña hañiniñ kiyuyi nuñandi wain mindi miñamu vata simbihi umu. ³⁵ Kamatihi kru kiva hañi simbira miñandu hañiniñ simbirasara sañ hañiniñ miñata, muhamañ yivuta, muhamañ yivutatamahu kimuhi, muhamañ timba kavaramu. ³⁶ Kamatihi kiyihandata kiva niñuva hama sihinda nuñandi simbirasara sañ muvirañ simbihi nuri kiyimuyi umu. Kimañgimañi simbimi hañiniñ tarativirata sambimari simbimi. Kamatihi kivayi simbira miñamu hañiniñ simbirasara sañ kandihañiniñ ndahara siwimaña musa nda andimu. ³⁷ Kamatihi kita kiva niñuva hama nuñandi ñiñi timbanzikwiñ simbihi nuri kiyimuyi umi. Niñuva ambami, Yandi ñiñi niñandu kuyu indarimandiyu, vamba ambami. ³⁸ Hara kru kiva hañi simbira miñandu hañiniñ ngahu ñaniñ payihi nuriñambi masamasa kuyundavarata ambamu, Kru nima niñuvandu muhimimuhim nu miñimandi. Harim nuñ yivutatamata, niñuvandu kiva ni ara miñim, vamba ambamu. ³⁹ Kamavata kru hamañ miñahandata pingirita uta kiva tapa kut hambu kavarahu indihuhi yivutatamahu kimumi. ⁴⁰ Harim muyivi kiva niñuva hama pata kru nuñandi kiva hañi simbira miñandu hañiniñ pamata musa andirimandi, vami. ⁴¹ Kamavahi nuñ ambamu, Kru ñamba kandihañiniñ pisingarimandi. Kamata wain kiva ha miñata kru muñiniñ nguti karatamirimandiyu. Kamata ñaña miñamiña tiwimiyi yivutihuramata nuñ ngumandiyu, vamu. ⁴² Kamavahu Jisas nuriñ niñavamba kitihumi, Nari Gotindu anğwimikiyi kuyu mandambu niñu ngatingiruta mambaha ngamara. Kuyu kandiha ambami, Timba tavi tihutihu hañiniñ ñamba vata tivimbu tamamu. Timba kandiha tihu tavi tapa miñahandahandandu timba avi ñandi kiyi. Aru hama nuñambi kandihim ha andihi yivurahahi ara ngahariñ avindimbanzikwi kiyi, vamba ambami. ⁴³ Kamataharim nariñ yi ambin, kuha nari Gotindu tiwiyi kiyimara. Hara nariñ Got tihimitata krunavundi muñiniñ miñimandi. Kamati nuñandi tiwiyi kita, nuñandi kuyu taya miñahandirimandiyu. ⁴⁴ Kamata kru timba himba kandihañi miñgata yivirimandi hama punzi hañiniñ yivurivumbirimandi. Hara timba kandiha kru ngimba muyi miñgata yivirimandi ha, timba ha kru kandihamañ yiviti miñindirimandi, vami.*

⁴⁵ Kamavahi Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ nañga Farisi tih kuyu kandiha indarita ambamu, Ni ariñambirimanzikwi ambi, vamu. ⁴⁶ Harim Jisasniñ miñahandimindañ nzikwi vata andimu. Hara krunavundi Jisasirim kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piñitumu.

* 21:33 Wain kivandu tih kuyu niñandihin, Jisas Aisaia 5.1-2yi ngami. Got krunavundi Israeliñ andimirim tih kuyu. Tih kuyundu sapa ha niñata. Kiva niñuva hama Got. Wain kiva ha krunavundi Israel hati. 21:35 Mt 22.6 21:38 Mt 27.18 21:39 Hi 13.12 21:42 Sng 118.22-23 nañga, Ais 28.16 nañga, Mk 12.10 nañga, Si 4.11 nañga, Ro 9.33 nañga, Ef 2.20 nañga, 1 Pi 2.6-8 21:44 Ais 8.14-15 nañga, 60.12 nañga, Dan 2.44-45 nañga, Sek 12.3 nañga, 1 Pi 2.8

* 21:44 Kru indarimit avi nañga muvira ambandu. Kuyu Matyu 21.44yi kindi niñandihin Matyu mayihimbivirami. Sihindivu kru mumiña yihimbivirami, vandu. Luk 20.18yi ngamara. 21:46 Mt 21.11 nañga, 21.26 nañga, Lu 7.16 nañga, Jo 7.40

22

*Kru nanğa navundiņ miņavisihuramata ñahuraviravindu tihi kuyu
(Luk 14.16-24)*

¹ Jisas sihinda aru miku haņiniņ tihi kuyu mu ņguta nimavami,
² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku mumingandu maña. Kru ñiņi
nuņandi hama navundi urimindihi, aru miku hama ñahuravimi.
³ Kamata timu kandihafi payimandiyu vata kruņ ambami. Kamata
ñaña hivi hañi nuņandi simbirasara saņ haņiniņ uta kru kandihaniņiņ
timbuta payimara vata simbihi umu. Kamatihi uta ambahu payivayirim
yakwirivarata mambayimu. ⁴ Kamatihi sihinda nuņandi simbirasara saņ
muviraņizikwi simbifa ambami, Uta kru ambasimin haņiniņ nimavamba
ambamara. Ngamara, nu nuņandi bulmakau kru muvira nanğa
sihim muvira kwirandi nanğa haņiniņ ndahara yivutatamata ñaña
nuņandiha siwitami. Kamataharim pata ñamara, vamba ambamara,
vamba ambami. ⁵ Kamavahi aru miku hamandu simbirasara saņ haņiniņ
uta kru haņiniņ ambami maña ambavaramu. Kamatihura nuriņandi
kuyu maņindarita siņgunziņgu umu. Muhama nuņandi kivayi umi.
Muhama nuņandi timbahiris simbira miņirim umi. ⁶ Hara muvira,
aru miku hamandu simbirasara saņ haņiniņ miņahandata sihuminguyu
ņguta yivutatamahu kimumbiramu. ⁷ Kamatihi aru miku hamaņ
kitiritihi nuņandi saņganzara haņiniņ simbihi umu. Uta kru nuņandi
simbirasara saņ yivutatamamu haņiniņ sihananğa yivubarahu kimuta
mitumu. Kamata nuriņandi pihu aru ha kiramu. ⁸ Kamata aru
miku hama nuņandi simbirasara saņ haņiniņirim ambami, Kru nanğa
navundiņ miņavisihuramata ñahuraviravindu ñaña siwi kiyi. Hara
kru uraramasimin haņiniņ aviņiniņ ma, harim pata mañirimandiyu.
⁹ Kamataharim kwimbihingiriñi uhuhu kru sihananğa ņgimandira
haņiniņ, uraramitira timu niñi payimu, vamba ambami. ¹⁰ Kamavahi
nuņandi simbirasara saņ kandihaniņiņ kwimbi sihananğayi siņgunziņgu
uhuhu krunavundi ņgamu haņiniņ yivutihuramamu, krunavundi
ñamba ņiniņ nanğa aviņiniņ. Kamatihi pata ñirim minzihu tavi ha
yavurimi. ¹¹ Kamata krunavundi minzita kiyihuhu, aru miku hama
nuriņ ņgirim indihumi. Kamata ņgahira kru mundama mikwiri avi
kru nanğa navundiņ miņavisihuramata ñahuravindu hiviyi tamandu
ņandi mandamami. ¹² Kamatihi aru miku hama kitihumi, Yambiha,
na mumindihi mikwiri aviņandihin mandamimat pindihana, vamba
ambami. Kamavahira kru hamandu kuyu maņgiyimi. ¹³ Kamata aru miku
hama simbirasara saņ haņiniņirim nimavamba ambami, Nuņandi kuma
tanda ni simahata kaviritira tapira kivimingwi humba ndambu indihuta
kiyim. Pihu kivimingwi kandihafi irihariha mika satipirimandiyu, vamba
ambami, vami. ¹⁴ Kamavata Jisas ambami, Indarimara, Got krunavundi
sambi uraramandi. Hara minzavativatiņ ndaya pindihavindiharim
yihiramandi, vami.

*Timbahiris Sisariņ ņguhu vaha mana mambaha ņguhu
(Mak 12.13-17 nanğa, Luk 20.20-26)*

¹⁵ Kamata Farisi uta Jisasin kindimbuhirata ņgatiņgurimindaņ vata
kuyu ñamu. Jisasin kuyusihiritiriņ kuyu aka vu ambiti, nuņandi kuyu
kandihafi nuņ ņgatiņgurimindaņ vata indariramamu. ¹⁶ Kamata

nuriṅandi simbirasara haṅṅinṅ naṅga Herotinduyindu kru muviranṅ simbiḅu, Jisas kiyimiḅi uta nuṅ ambamu, Ahusiki, ara naṅ ṅgandariṅ, na kanditaya ambavava miṅga. Kamata krunavundiṅ kuyu kanditaya Gotindu vana ambavarandana. Na kru mumiṅgarim ndahara mambiṅitundana. Na kruṅ kuyu siwimaṅa ndaya ambaramandana, ṅimbi naṅga ṅṅinṅ naṅga ṅimbi maniman ṅṅinṅ. ¹⁷ Kamataharim ariṅ ambina ṅḅim. Na pamata indarina, Sisariṅ timbahiris ṅguhariṅ vaha, mana mambaha ṅguhariṅ, vamu. ¹⁸ Kamavahura Jisas nuriṅandi indarimit ṅamba ha atinda ṅgami, harim ambami, Kru kuyusihirimbiḅahiḅa nari, yaṅ mumiṅdiḅi kuyusihirim andira. ¹⁹ Yaṅ timbahiris tamandara muḅa isihuramitira ṅḅitin, vami. Kamavahi timbahiris miṅḅiya kiris taya nu kiyimiḅi miṅḅata payimu. ²⁰ Kamatiḅu Jisas nuriṅ nimavamba kitihumi, ṅimbi naṅga kipumika ni ninindu, vami. ²¹ Kamavahi ambamu, Sisarindu, vamu. Kamavahu ambami, Sisarindu him Sisariṅ ṅgumara, Gotinṅ him Gotinṅ ṅgumara, vami. ²² Kamavahi kuyu kandiḅa indarita pindirata, nuṅ mitata umu.

*Jisasinṅ Sadyusi kru kimuta aṅga yahamirimarim kitihumu
(Mak 12.18-27 naṅga, Luk 20.27-40)*

²³ Kandihivi haṅṅindaya Sadyusi Jisas kiyimiḅi payimu. Kandihanṅinṅ ambarasimu, Kru kimundu haṅṅinṅ aṅga mayahamirimandiyu, varasimu. Harim Jisasinṅ nimavamba kitihumu, ²⁴ Ahusiki, Moses ambami, Kru mumiṅga ṅṅiṅ maṅgavimat kwimitiṅgata, nimburiṅ niṅura urata ṅṅiṅ kaviti, niṅusindu krunzapa ha manziṅgundiḅi, vamba ambami. ²⁵ Kuḅa ariṅandi ṅṅiṅḅiṅ kru miṅza susukiyindu taya kuma timu, tamu ariḅinziḅi tiṅḅiruramata vat kirasimu. Kamata Kima hama navundi urata kiḅa kimumi, hara ṅṅiṅ maṅgavumi. Harim niṅura Yaṅḅiv hama navundi kandihanṅambiṅ urami. ²⁶ Kamatiḅi niṅura Yaṅḅiv hama ndahara ṅṅiṅ maṅgavimat kimumi. Kamatiḅi Kari hama ndahara siwimaṅanda ṅṅiṅ maṅgavimat kimumi. Kamatataya uta imbi, Imbima hama ndahara kimumi. ²⁷ Sihanṅaṅga kimuta mituhu, kiḅa imbi navundi haṅṅambi kimumi. ²⁸ Harim na amba. Kru kimuhimu haṅṅinṅ aṅga yahamirimandiyu tiwimiḅi navundi haṅṅambi nin nimburi sikwi niṅusi niṅura kuma timu, tamu ariḅinziḅi tiṅḅiruramata haṅṅindu nimburi kiyimandi. ṅḅandana, nuri sihanṅaṅga nuṅ uramu, vamu. ²⁹ Kamavahu Jisas nuriṅ kimbḅi ambami, Nari Gotindu aṅḅwimikiḅi kuyu kindi haṅṅandihinṅ mambaha ṅḅandara. Naṅga nari Gotindu tikatika ndahara maṅḅandara. Kamataharim nari kuyu kirivu ambara. ³⁰ Gotindu kutikara nuṅandi piḅuyi kindu haṅṅinṅ navundi maṅḅurandu. Siwimaṅa ṅandi, krunavundi kimuhimu haṅṅinṅ aṅga yahamirimandiyu hiḅiyi, kru haṅṅinṅ navundi maṅḅurimandiyu. Kamatu navundi kru mayawirimandiyu. ³¹ Hara kru kimuta aṅga yahamirimandiyu vava vana niṅandihinirim nariṅ kiḅiwiriman. Nari Gotindu aṅḅwimikiḅi kuyu kindi haṅṅandihinṅ ṅḅatiṅḅiruta mambaha ṅḅandara. ³² Got ambami, Yi Got. Yandi ṅimbi Abraham, Aisak, naṅga Jekop tihuyahandu, vamba ambami, vami. Kamavata siḅinda ambami, Krunavundi kimuta sava humbaṅi kindu haṅṅinṅ Gotindu ṅimbi mandihuyahandu. Hara krunavundi siḅaṅḅindu haṅṅinṅ Gotindu ṅimbi tihuyahandu. Abraham, Aisak, Jekop ndahara siḅaṅḅindu, vami. ³³ Kamavahi krunavundi nuṅandi kuyu kandiḅa indariḅu maviyahavarami.

*Gotindu tikatika kuyu kimangimanzikwi
(Mak 12.28-31 nanğa, Luk 10.25-28)*

³⁴ Kamata Farisi Jisas Sadyusiy kuyu hindi miñayihı vava kuyu indarimu. Kamataharim nu kiyimiyı payimu. ³⁵ Kandı ñiñgi hañi tikatika kuyu miñasirivasiriva mumıñga ndahara kiyimi. Harim kandihama Jisasirim ambiti ngıtın vata nimavamba kitihumi, ³⁶ Ahusiki, tikatika kuyu pamata kuyu sikwi kimangima, tikatika kuyu muviran sihananğa tarativirahi, vami. ³⁷ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Nari Gotiy miñata maviñi tamamara, arıñandı Aru nıman. Nari nuñ nariñandı maviñguku nanğa, nariñandı maviñiñi nanğa, nariñandı indarimit nanğa miñata maviñi tamamamara. ³⁸ Tikatika kuyu kaniñandihin aru, nanğa kimangimanzikwi. ³⁹ Nanğa tikatika kuyu sıwimaña muha niñandihin. Nambi nandı kwirandırım mavındamandana maña, sihananğa kruñ ndahara miñata maviñi tama. ⁴⁰ Kuyu arikita kaniñiñiñ kuyu muvirandu kuyu sapa. Gotindu tikatika kuyu sihananğandu kuyu sapa. Nanğa kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiñiñ kuyu yihimbiviramundu kuyu sapa, vami.

*Jisas Farisiñ kru Got yihiramami hamarim kitihumi
(Mak 12.35-37 nanğa, Luk 20.41-44)*

⁴¹ Farisi tihiruta kiyihuhu Jisas nurıñ nimavamba kitihumi, ⁴² Nari kru Got krunavundi nuñandıñ anğa miñimandı vata yihiramami hamarim nari pamata indarira. Nu ninıdu ñiñi, vami. Kamavahi nuñ nimavamba ambamu, Nu Devit niñuñiñgi, vamu. ⁴³ Kamavahu Jisas nurıñ nimavamba kitihumi, Hara mumındihı Gotıdu Maviñiñi nuñ indarimit nguhi, Devit kru kandihamarim ambami, Yandı Aru miñga vami. Kamavata Devit nimavamba ambami, ⁴⁴ Aru hama yandı Aru hamañ ambami, Na yandı kuma kandı samba nimbu minzirimana. Kamatina nandı miku hañiñiñ tamitin nandı tiwiyi kiyimandıyu, vamba ambami. ⁴⁵ Nari ngamara. Devit nuñambi kru kandihamarim ambami, Na yandı Aru miñga vamba ambami. Hara pamatarım kru kandihama Devit niñuñiñgi, vami. ⁴⁶ Kamavahi muvat ndahara Jisasıñ kuyu kimbi mañambami. Kamata kandihivi hañi kita, Jisasıñ muhim vanarım kitihuhitihurım piñitumu.

23

*Farisi nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa ñiniñ ndu vana
(Mak 12.38-39 nanğa, Luk 11.43 nanğa, 11.46 nanğa, 20.45-46)*

¹ Mutiwimiyi Jisas krunavundiñ nanğa nuñandı simbirasarañ kuyu ngumi. ² Kamata ambami, Moses tikatika kuyu ambavarami maña, nariñ tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiñiñ nanğa Farisi hañiñiñ tikatika kuyu ambavarandu. ³ Kamataharim muhimimuhim kuyu nariñ ngumandıyu hañiñiñ indarita miñahandamara. Hara muhimimuhim vana andıdu hañiñiñ mamıñahandamara. Muhimimuhim kuyu sambı ambavarandu, hara ambandu kuyu ha mamıñahandandu. ⁴ Krundu tivıñgiñi pimi tupi ñandı simahata kavuramımañandihu kru kavıngavu aviritamandı. Hara nurıñambi pimi musimbiri ndahara kruñ nguramata kavuhavurım kuma mañgundu. ⁵ Muhimimuhim vana andıdu

22:37 Lo 6.5 nanğa, 10.12 nanğa, Lu 10.27   22:39 Wkp 19.18 nanğa, Mk 12.31 nanğa, Ro 13.9 nanğa, Ga 5.14   22:40 Mt 7.12 nanğa, Ro 13.10 nanğa, Ga 5.14 nanğa, 1 Ti 1.5   22:42 Jo 7.42
22:44 Sng 110.1 nanğa, Mt 26.64 nanğa, Si 2.34 nanğa, 1 Ko 15.25 nanğa, Hi 1.13   22:46 Mk 12.34 nanğa, Lu 14.6 nanğa, 20.40   23:3 Mal 2.7-8   23:5 Mt 6.1

hañiniñirim, kru ngimandiyu vata andindu. Got nannga kuyundavaravararim tavi aru mirimbañi simahandu. Kamata mikwiri nuriñandi kuta hañi ñapiru hambu siri siki kutanguta timbuvarandu.* ⁶ Kamatindi timu vanayi minziminzi maka kasiramiyindu hañiniñ nuri taya miñandu. Nannga Got nannga kuyundavaravara taviyi nari taya minziminzi upiyi kasiramivu minzimindañ vata andindu. ⁷ Kamata tihirutihuru upiyi krunavundi ariñ kuyu avi nguta, ahusiki virimandiyu vata pirikindu. ⁸ Hara nariñirim, kru ahusiki vata mañambamu. Ahusiki nariñandi minzavat miñgandaya kiyi. Nari sihanannga niñusi niñura. ⁹ Nari piri niñindu kru mumingarim yava vata mañambamara. Nariñandi Nava minzaminza nuñandi pihuyi kiyi. ¹⁰ Nannga nariñirim kru miku niñiñ vata mañambamu. Nariñandi miku minzamiñgandaya, Kru Got krunavundi nuñandiñ anga miñimandi vata yihiramami hama. ¹¹ Nariñandi aru hama nariñandi simbirakara miñga kiyim. ¹² Kru nuñandi ñimbi tihuyahirimandi hama, Got anditi ñimbi maniman miñga kiyimandi. Ara kru nuñandi ñimbi tanguti miñgurimandi hama, Got anditi ñimbi aru nannga miñga kiyimandi, vami. ¹³⁻¹⁴ Kamata Jisas sihinda ambami, Tikatika kuyundu mirimba nannga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbiñhapiha niñiñ. Nari Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu kindiñariha krunavundindu kipumikayi kiviñita nariñambi mañindihundara. Krunavundi indiwiriminidihu nuriñandi kindiha kiviñindara.* ¹⁵ Tikatika kuyundu mirimba nannga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbiñhapiha niñiñ. Nari pirivisa nannga añañinguku muvumuvu kindanginda andihara, minzavat miñgandaya nariñandi simbirasara miñga yivurahandi. Kamata nariñ nu ñamba vanarim tarativiramañgarandi. Kamataharim nari ahutuvarandi heliyi urimandira maña, nu ndahara urimandi.

¹⁶ Nari tamiñga ñumi niñiñ kru muñiñiñ kindi isihuramindañ vata andindara, nari pimi aru kavirimandira. Nari ambandara, Kru mumiñga Gotiñ kirañinguhu tavi hañandihiniñdu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihañandihiniñim kuyu sañinzañ, vamba ambandara. Hara kru mumiñga gol Gotiñ kirañinguhu taviyi kindi hañandihiniñdu ñimbi yihita nuñandi kuyu

* **23:5** Got nannga kuyundavaravararim tavi hañiniñ sukisirambi timbahiris tamatama paña maña Juda hati musa miñandu. Gotindu angwimikiyindu kuyu muhiviri sirambi angwimiki sukisirambiñi yihimbivirata paña kandihañi kundandu. Kamata kandihañiniñ nuriñandi kumañgak hañi kiñgirarimata, tavi mirimba hañi simahandu. Anga Miñamiña 13.9 nannga 13.16 nannga Tikatika Kuyu 6.8 nannga 11.18yi ngamara. Nannga Juda hati Namba 15.37-41yindu kuyu miñahandandu. Kamata mikwiri nuriñandi kuta hañi ñapiru hambu siri siki timbuvarandu. Jisas ambami, Tikatika kuyundu mirimba nannga hañiniñ nannga Farisi nimata indarindu. Krunavundi ariñ ngata ambirimandiyu, Niñiniñ Gotindu tikatika kuyu miñahandandu, vamba ambirimandiyu, vandu. Kamata Got nannga kuyundavaravararim kumañgak aruru kumañi tamata, tavi aruru mirimbañi simahandu. Kamata siri siki kutanguta mikwiri ñapiru hambu timbuvarandu, vami.

23:6 Mt 6.5 nannga, Mk 12.38-39 nannga, Lu 11.43 nannga, 14.7 **23:11** Mt 20.26-27 nannga, Mk 9.35 nannga, 10.43-44 nannga, Lu 22.26 **23:12** Jop 22.29 nannga, Snd 15.33 nannga, 29.23 nannga, Ese 21.26 nannga, Lu 14.11 nannga, 18.14 nannga, Je 4.6 nannga, 1 Pi 5.5 **23:13-14** Lu 11.52

* **23:13-14** Kru indarimit avi nannga muvira kuyu mu ndahara kaniñi kiyi vamba indarimitandu. Kuyu kandiha nimata, tikatika kuyundu mirimba nannga Farisi nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbiñhapiha niñiñ. Nari navundi kindahu hañiniñ kuyusihirata nuriñandi tavi kipa miñandara. Kamata kuyusihiranzihira Got nannga kuyundavarambara kuyu piñgirindara. Nari ngatiñgirutingiru hiviyi pimi aru sikwi miñimandira. Mak 12.40yi ngamara. **23:16** Mt 5.33-34 nannga, 15.14

ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁷ Nari kwini kwini nanja taminga ñumi ñinin, Gotindu tamingani mumindimbanzikwi aru him. Gol vaha aru him, mana Gotinj kirañinguhu tavi vaha aru him. Nari ngandara. Gol Gotinj kirañinguhu taviyi kita, Gotinj kirañinguhu tavi ha andihi gol kandiha Gotindu him yivurahandi. ¹⁸ Nanja nari ambandara, Kru muminga Gotinj kirañinguhu pina ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihandihininim kuyu sanjan, vamba ambandara. Hara kru muminga muhimimuhim Gotinj kirañinguhu pina kimba hañi kindi haninin yihita nuñandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁹ Nari taminga ñumi ñinin, Gotindu tamingani mumindimbanzikwi aru him. Gotinj kirañinguhu him vaha aru, mana Gotinj kirañinguhu pina vaha aru. Nari ngandara, ñaña kirañinguhundu ha kirañinguhu pina hañi kindi. Kamataharim Gotinj kirañinguhu pina ha andihi ñaña ha Gotindu him yivurahandi. ²⁰ Kamataharim kru muminga Gotinj kirañinguhu pina hanandihininu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nuñandi kuyu ha kirañinguhu pina handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuñandi kuyu ha pina ha nanja muhimimuhim pina himba hañi kindi haninin nanja tikatikatiramandi. ²¹ Nanja kru muminga Gotinj kirañinguhu tavi ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nuñandi kuyu ha Gotinj kirañinguhu tavi handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuñandi kuyu ha Gotinj nanja Got nuñambi kirañinguhu tavi kandihani kindi haman nanja tikatikatiramandi. ²² Nanja kru muminga Gotindu pihundu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama nuñandi kuyu ha Gotindu minziminzi maka, nanja Got nuñambi minziminzi maka kandihani minzindi haman nanja tikatikatiramandi.

²³ Tikatika kuyundu mirimba nanja Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipa ñinin. Nari sahi kivayindu sukisirambi haninin kumanzipi timutamu tingiruramata tamarahata mingiyataya Gotinj ngundara. Hara nari tikatika kuyundu vana aruru nimata haninin mitamarana. Krunavundin titi vanayi taya ngatingirutingiru vana, sihingaha vana, nanja indarimanjaramangara vana. Kamataharim tikatika kuyu aruru haninin minjandata, tikatika kuyu mu haninin ndahara mamitamara. ²⁴ Taminga ñumi nari, kru muñinin kwimbi isihuramirim andindara. Nari kru muminga akavat suksimbiri nuñandi misi hañi kiyihi ngata minjata kavarandi. Kamata kamel misi hañi kamel ha mangimat kuvirata kamel ha nanja mirihi mingundi maña ñinin.

²⁵ Tikatika kuyundu mirimba nanja Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipa ñinin. Nari maki nanja kuku kuvirahuvira vuñgi haninin kutihambu taya ñanjirandamandara. Hara ñaña him kandihani kundandara haninin kipa minjamina vana, nanja narihanbirimindaya indaritari vanayi minjandara. ²⁶ Farisi na taminga ñumi, kuku kuvirahuvira vuñgi ha mavi hambu visa ñanjirandama. Kamatina kutihambu ndahara ñanjirandiramandi.

²⁷ Tikatika kuyundu mirimba nanja Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipa ñinin. Nari krunzava mu manja suñi nanja tanjusiharahu kindi maña ñinin. Krunzava kandiha

tapiravu ngina avindihi, hara kumba hambu kru kimuhimu punzi nannga ñamba himingim yavurita kindi. ²⁸ Narindahara siwimañanda kira. Kru nariñandi kwirandi hambu ngata niñiniñ kru tititaya kiyihiyi niñiniñ vamba indarimitandu. Hara nariñandi mavi humba hambu kuyusihiri vana nannga tikatika kuyu miñata kavarahavara vana yavurita kiyi.

²⁹ Tikatika kuyundu mirimba nannga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha niñiniñ. Nari kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñindu sava humba avinzikwi musa miñandara. Kamata kru tititaya kiyihiyi hañiniñindu sava ha kanzi miñayahuramandara. ³⁰ Kamata nimavamba ambandara, Ara añingitakiña kiyimu takuk hañi kita, nuriñ nguramata kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ mayivutatamahariñ, vamba ambandara. ³¹ Kamataharim nariñandi kuyu kandihañi nariñambi isihuramandara. Kamata nari kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ yivutatamandu hañiniñindu ñiñisim maña kira. ³² Kamataharim uta nariñandi nañingitakiñandu ñamba vana hañiniñ anditira arutimi.

³³ Nari tau ñamba niñiniñ maña. Nari ahutuvarandi heliyirim mandarahirindara. Nariñ Got ngatingiruti, ahutuvarandi heliyi urimandira. ³⁴ Kamataharim nari indarimara. Yi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ, nannga tikatika kuyundu mirimba nannga hañiniñ, nannga kru indarimit avi nannga hañiniñ simbitin nari kiyimandirayi payimandiyu. Hara muvirañ yivutatamirimandira, muvirañ ahuandiñi yivuwirimbimandira. Muvirañ Got nannga kuyundavaravara tavi nariñandi hañi tamata piñgirawismandira. Kamata nariñandi pihu aru hañi kharivitira tivaramata pihu aruru muyi urimandiyu. ³⁵ Kamataharim kru sihananga piri niñindu tititaya kindu hañiniñ yivutatamandu hañiniñindu pimi ha, nari nangandaya kiyimandi. Kru tititaya kindu hañiniñ yivutatamamara. Abeliyi kita pata-vata Berikia ñaniñ Sekaraiañ timu Gotiñ kirañinguhu pina, tamu Gotiñ kirañinguhu tavi piriñimbiriñ tamata yivutatamamara. Kamataharim ñamba vana kandihañindu pimi ha nariñambi kavirimandira. ³⁶ Nariñ yi kandi ambin, ñamba vana sihananga kandihañiniñindu kañinda ha, krunavundi tihu kuyu niñiniñ yivurahimandi, vami.

*Jisas Jerusalemirim indarihi mavindimi
(Luk 13.34-35 nannga, 19.41-44)*

³⁷ Jisas sihinda ambami, Jerusalem, Jerusalem, na kru Gotindu kuyu miñata ambavara hañiniñ yivutatamandana. Kamata kru Got na kindanayi simbihi pandu hañiniñ miñamiña yivutatamirim timba kavarandana. Sambi ñimbiri nandi ñiñisim hañiniñ akakara niñum nuñandi ñiñisimij ambindiwivu yivuñimbirindi maña yivuñimbiriman vata andindin. Hara nari yakiwirivarandara. ³⁸ Nari indarimara. Tihu nariñandi pihu ni ñambatita sangiyimandi. ³⁹ Kamataharim yi nariñ ambin, nari yanñ sihinda mangimandira. Utauta nimavamba ambirimandira, Kru Aru nimandu ñimbiyi payimi nimañ Got avinngaratamam, vamba ambirimandira, vami.

23:28 Lu 16.15   **23:31** Si 7.52   **23:33** Mt 3.7 nannga, 12.34 nannga, Lu 3.7   **23:34** Mt 10.23 nannga, 1 Te 2.15   **23:35** Stt 4.8 nannga, 2 Sto 24.20-21 nannga, Hi 11.4   **23:37** 2 Sto 24.21 nannga, Sng 17.8 nannga, 91.4 nannga, Si 7.59 nannga, 1 Te 2.15   **23:38** 1 Kin 9.7-8 nannga, Jer 12.7 nannga, 22.5   **23:39** Sng 118.26 nannga, Mt 21.9

24

*Jisas Gotiŋ kirañiŋguhu tavi ñambatirimandi vami
(Mak 13.1-2 naŋga, Luk 21.5-6)*

¹ Jisas Gotiŋ kirañiŋguhu tavi hañindu upi ha mitata umi. Kamatihi nuñandi simbirasara hañiniŋ nu kiyimiŋi payimu. Kamata nuñandi simbirasara hañiniŋ Gotiŋ kirañiŋguhu tavi ha naŋga muhimimuhim upi kandihañindu hañiniŋ isihuramindaŋ vata andimu. ² Kamatihura nuriŋ kuyu nimata ambami, Nari tavi paŋgarivaŋgari niñiniŋ ŋgara. Nariŋ yi kandi ambin, timba musimbiri ndahara mititu timba muhumbaŋi maŋgiyimandi. Sihananaŋga yivukuvimbirata kavariŋu miŋgurimandi, vami.*

*Jisas pimi sambi yivurahirimandirim ambami
(Mak 13.3-13 naŋga, Luk 21.7-19)*

³ Jisas Apu Oliv tamayi minzita kiyihihi, nuñandi simbirasara hañiniŋ ndaya pata nuŋ kitihuta ambamu, Ariŋ ambina ŋgim. Pandiwimira kandihamata vana hañiniŋ yivurahirimandiyu. Naŋga pamata sihi wisa yivurahimandi. Kamati ŋgata ambimindaŋ, Jisas aŋga pati piŋi niñandihin siŋgundirimandi, vamba ambimindaŋ, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriŋ kimbi ambami, Nari tamiŋga naŋga kiyimara. Nariŋ kru muŋiŋga kuyusihiritimandihi. ⁵ Kru sambi pañimbaŋi yandi ñimbi yihiyihi ambirimandiyu, Got krunavundi nuñandiŋ aŋga miñimandi vata kru Got yihiramami hamanda ni yi, vamba ambirimandiyu. Kamata kru sambi kuyusihirimandiyu. ⁶ Nari saŋga arurundu piŋindim indarimandira, naŋga saŋga arurundu kuyuhinzi indarimandira. Hara nari tamiŋga naŋga kiyimara. Nari mambindiramarara. Muhimimuhim kandihaniniŋ yivurahimandi, hara imbihivi ha kwisi. ⁷ Kru muyi hati yahata kru muyindumuyindu hañiniŋ naŋga kurihirimandiyu. Naŋga aru miku muñiniŋindu kru yahata, aru miku muyindumuyindu hañiniŋindu kru naŋga kurihirimandiyu. Naŋga muvumuvu aviha aru kwimirimandiyu. Naŋga muvumuvu piŋimama payimandi. ⁸ Muhimimuhim vana kandihaniniŋ, navundi ñiŋi kavirimindihi kañinda atikimaŋi yivurahandi maña.

⁹ Kanditiwimi hañi nariŋ miku ŋiniŋindu kumaŋgiimbaŋi tamimandiyu. Kamata nariŋ pimi ŋguta yivutatamitu kwimirimandira. Yandi ñimbi nari naŋga kiyi. Harim krunavundi sihananaŋga nariŋambirim kitiri kiyimandiyu. ¹⁰ Kanditiwimi hañi krunavundi sambi yambirim indarimaŋgarandu vana ha tihimitirimandiyu. Kamata krunavundi kandihaniniŋ nuriŋambi masamasa kitiri kita, nuriŋambi nuriŋandi miku ŋiniŋindu kumaŋgiimbaŋi tamimandiyu. ¹¹ Naŋga, kru Gotindu kuyu miŋgata ambavaravara kuyusihiriŋiniŋ sambi yahata, krunavundi sambin kuyusihirimandiyu. Kamatu krunavundi nuriŋandi kuyusihiriŋguyu hañiniŋ miŋahandirimandiyu. ¹² Kamatu ñamba vana hañiniŋ

24:2 Jer 26.18 naŋga, Mai 3.12 naŋga, Lu 19.44 * **24:2** Matyundu aŋgwimikiŋi kuyu kutanguta kumanzipi timu tiŋgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kandiŋi 24.2—25.46 kiyi. Muhimimuhim imbihivi yivurahirim ariñiditirim ambavarami. **24:3** Mt 24.27 naŋga, 24.37-39 naŋga, Mk 13.3 naŋga, 1 Te 5.1 **24:4** Jer 14.14 naŋga, 23.21 naŋga, 23.25 naŋga, Mt 24.23-24 naŋga, Jo 5.43 naŋga, Si 5.36-37 naŋga, 1 Jo 2.18 **24:7** 2 Sto 15.6 naŋga, Ais 19.2 naŋga, Hag 2.22 naŋga, Sek 14.13 naŋga, Si 11.28 **24:9** Mt 10.22 naŋga, Mk 13.9 naŋga, Lu 21.12 naŋga, Jo 15.18-20 naŋga, Si 4.2-3 naŋga, Sk 2.10 naŋga, 2.13 **24:10** Mt 11.6 naŋga, 13.57 naŋga, 2 Ti 1.15 **24:11** Mt 7.15 naŋga, 24.5 naŋga, 24.24 naŋga, Si 20.29 naŋga, 1 Ti 4.1 naŋga, 2 Pi 2.1 naŋga, 1 Jo 4.1

arutirimandi. Harim kru sambi munjinin minjata maviñi tamatama vana ha tihimitirimandiyu. ¹³ Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahimandi hanjinin, Got nuriñ angga minjimandi. ¹⁴ Kamati Gotindu tiwiyindu kuyu avi hanjandihin, pirivisa muvumuvu sihananga ambavarimandiyu. Kamatu imbivu, imbihivi ha yivurahimandi, vami.

*Ñamba himinizikwi yivurahimandi
(Mak 13.14-23 nanja, Luk 21.20-24)*

¹⁵ Kamata Jisas sihinda ambami, Kuha kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Daniel ambami, Pisingarahara ñamba himinizikwi yivurahiti ngimandira. Ñamba himinizikwi kandiha ngitira Gotin kirañinguhu tavi hañi tanguramata kiyimandi vamba ambami, vami. Kuyu angwimiki niñi kiyi niñandihin kru ngatingiruta ngimandi hama indarimitata ngam. ¹⁶ Kamata Jisas ambami, Kanditiwimi hañi krunavundi pirivisa Judia kiyimandiyu hanjinin, tivaramata upi apu sambi nanjanangavu yawirimandiyu. ¹⁷ Kru tavi kimba hambu kiyimandi hama, tavi tiwi hambu minguta maku nuñandi hanjinin minjaminarim manjandarim. ¹⁸ Nanja kru kivayi kiyimandi hama, mikwiri kuta nuñandiha minjirim taviyi angga manjum. ¹⁹ Nanja navundi mavinanga hanjinin nanja navundi ñinji amangimbañindu nanja hanjinin, kanditiwimi hañi pimi aru kavirimandiyu. ²⁰ Nanja nari Got nanja kuyundavaramara. Kamata kimiri tiwimi nanja Avirikimuhimu Hivi hañi ndahara mandivaramirimandira. ²¹ Kamataharim kanditiwimi hañi pimi aru sikwi yivurahimandi. Piri ni kihi kiyimi hiriviyi nda kita patavata tihu ndahara, pimi aru kandihamata mayivurahami. Nanja muyivindahara pimi aru kandihamata sihinda mayivurahirimandi. ²² Got pimi kanininiñindu hivi ha kirivi tamamiti, krunavundi sihananga singundihu. Hara krunavundi nuñandi vata yihiramami hanjininirim indarita, kandihivi ha kirivi tamirimandi. ²³ Kandihandiwimi nariñ muhama nimavamba ambirimandi, Nngamara, kru Got krunavundi nuñandin angga minjimandi vata yihiramami hama niñan kiyi, vamba ambirimandi. Nanja muhama nimavamba ambirimandi, Ndambunda kiyi, vamba ambirimandi. Hara nari kuyu kandihaninirim manjandarimanngaramara. ²⁴ Nanja kru sambi pata kuyusihirata ambirimandiyu, Yi kru Got krunavundi nuñandin angga minjimandi vata yihiramami, vamba ambirimandiyu. Nanja kru sambi pata kuyusihirata ambirimandiyu, Yi kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara minja, vamba ambirimandiyu. Kamata aru himihim sihiranzihira muhimimuhim nzihi anditutu yivurahimandi. Kamata krunavundi sihananga minjawanikwinitirimandiyu. Kamata nuri minjatanditangata kru Got nuñandi vata yihiramami hanjinin ndahara minjawanikwinitirimandiyu. ²⁵ Nari indarimara. Yi nariñ muhimimuhim vana yivurahimandi niñinirim ambavarin. ²⁶ Kamataharim nariñ nimavamba ambirimandiyu, Nngamara. Kru maniman upi vunda kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara kambu manumara. Nanja nimavamba ambirimandiyu, Nngamara. Tavihumba niñini kiyi, vamba

24:13 Mt 10.22 nanja, Mk 13.13 nanja, Hi 3.6 nanja, 3.14 **24:14** Mt 9.35 nanja, 10.18 nanja, 28.19 nanja, Ro 10.18 nanja, Kl 1.6 nanja, 1.23 **24:15** Dan 9.27 nanja, 11.31 nanja, 12.11 **24:17** Lu 17.31 **24:20** Dan 9.26 nanja, 12.1 nanja, Jol 2.2 nanja, Sk 7.14 **24:22** Ais 65.8-9 nanja, Sek 14.2-3 **24:23** Mt 24.5 nanja, 24.11 nanja, Mk 13.21 nanja, Lu 17.23 nanja, 21.8 **24:24** Lo 13.1-3 nanja, Mk 13.22 nanja, 2 Te 2.8-9 nanja, Sk 13.13-14 **24:26** Lu 17.23-24

ambirimandiyu. Hara nurinandi kuyu hanjandihirim manjindarimara. ²⁷ Nari ngandara. Ihumbisa nimbu nima minaparahi, ina yahayahavu kita sihandita uta ina minguminguvu yivurahandi. Kamataharim Krundu Ninji hama ndahara payimandi hiviyi siwimaña musa andirimandi. Kamati krunavundi sihananga nuñ ngimandiyu. ²⁸ Krumbat kimuta karihata kindi upiyi taya, punji pata tihirunda, vami.

*Muyivi Krundu Ninji payimandi
(Mak 13.24-27 nanga, Luk 21.25-28)*

²⁹ Jisas sihinda ambami, Pimi aru kandihanjinj sijgundiriminiti, sariwayinandi ina ni kinzimingwititi, takwi ni mandimirimandi. Kamati kiniki ninjinj ihumbisa nimbu mitata minaramirimandiyu. Kamata tikatika himingim ihumbisa nimbu kuyu hanjinj nandahara nanangirimandiyu. ³⁰ Kandidiwimi hañi Krundu Ninji hamandu muhim nzihi ihumbisa nimbu yivurahimandi. Kamati krunavundi sihananga piri niñindu ninjinj kambirihirimandiyu. Kamata ngitu Krundu Ninji hama, ihumbisa nimbu kita nuñandi tikatika nanga siña aru nanga ihumukiri humbañi payimandi. ³¹ Pati kaur minzataya yavirimandi. Kamati kutikara nuñandi hanjinj simbiti piri niñi muvumuvu uta krunavundi yandi vata yihiramami hanjinj yivuñibirimandiyu. Kamata timbuhavuta payimandiyu, vami.

*Nari ahu fikinj ngata idariramata ngimandira
(Mak 13.28-31 nanga, Luk 21.29-33)*

³² Jisas sihinda ambami, Nari ahu fikinj ngamara. Maka nuñandi hanjinj kuku nangandita miki hanjinj muvirahi ambandara, Ina tiwimi kirimindihi andi, vamba ambandara. ³³ Siwimaña ñandi, muhimimuhim vana kanjinjinj yivurahiti ngata indariramata nimavamba ambamara, Krundu Ninji hama pata kindinari mikayi ha kiyi, vamba ambamara. ³⁴ Yi narinj kandi ambin, krunavundi tihu kuyu ninjinj mangwimitutu muhimimuhim vana kanjinjinj yivurahimandi. ³⁵ Pirivisa nanga ihumbisa ni sijgundirimandi, hara yandi kuyu ni manzingundirimandi, vami.

*Kandi vana ninjinj yivurahimandi hivi ha muminga mangandi
(Mak 13.32-37 nanga, Luk 17.26-30 nanga, 17.34-36)*

³⁶ Jisas sihinda ambami, Hara kandi vana ninjinj yivurahimandi hivi ha nanga pamata hiriviyi vaha yivurahimandi ha kru muminga ndahara mangandi. Gotindu pihuyindu kutikara ndahara mangandu. Nanga Krundu Ninji hama ndahara mangandi. Ninjvandaya nu ngandi. ³⁷ Krundu Ninji hama parimati, muhimimuhim vana Noandu tiwimiyi yivurahami maña yivurahimandi. ³⁸ Kukuwiri aru ha mandanjuhishi, ñaña kuvirasimu. Nanga kru, navundi urahishi, navundi kru yahurasimu. Kamatihuhu taya ututa Noa kupik aru hañi indihumi. ³⁹ Nuri muhimimuhim vana kandihanjinj nuriñ yivuraharaha vana ha mangamu. Kamatataya kiyihuhu ututa kukuwiri aru ha

24:27 Mt 24.37-39 24:28 Lu 17.37 24:29 Ais 13.10 nanga, 34.4 nanga, Ese 32.7 nanga, Jol 2.10 nanga, 2.31 nanga, 3.15 nanga, Sk 6.12-13 24:30 Dan 7.13 nanga, Sek 12.10-14 nanga, Mk 13.26 nanga, Sk 1.7 nanga, 6.12-13 24:31 Ais 27.13 nanga, Mt 13.41 nanga, 1 Ko 15.52 nanga, 1 Te 4.16 24:33 Je 5.9 24:34 Mt 16.28 nanga, 23.36 nanga, Mk 13.30 nanga, Lu 21.32 24:35 Sng 102.26 nanga, Ais 40.8 nanga, Mt 5.18 nanga, Mk 13.31 nanga, Lu 21.33 nanga, Hi 1.11 24:36 Sek 14.7 nanga, Si 1.7 nanga, 1 Te 5.1-2 24:37 Stt 6.5-8 24:38 Stt 6.3-5 nanga, Lu 17.26 nanga, 1 Pi 3.20 24:39 Stt 7.6-24 nanga, 2 Pi 3.6

tanguta krunavundi kandihanjiniŋ sihananŋa mituramami. Kamataharim siwimaña vana Krundu Ñiŋi hama pati yivurahimandi. ⁴⁰ Kru arikimbat kivayi simbira miŋata kituhitu, Got muhaman miŋata, muhaman tihimititi kiyimandi. ⁴¹ Navundi arikimbat mavatimbarim wit tarambiruta kituhitu, Got muhanjambin miŋata muhanjambin tihimititi kiyimandi. ⁴² Kamataharim nari taminŋa nanŋa kiyimara. Nariŋandi Aru hama payivayi hivi ha manŋandarandihi. ⁴³ Nimata vana nirim indarimitamara. Tavi niŋuva miŋga, kamata hiriviyira kru kipa nanŋa miŋga kiviyi yandi tavi niŋi kipa miŋirim payi vata nuŋandi tavi ha karatamahi. Kamati kipa nanŋa hama nuŋandi tavi ha miŋavirihuta manjindihuhi. ⁴⁴ Kamataharim narindahara yivutimbunanŋaramara. Krundu Ñiŋi hama mambarimandi virimandira hiriviyi payimandi, vami.

Simbira miŋahuhu karatamandi miŋandu tihii kuyu
(Luk 12.42-46)

⁴⁵ Jisas sihinda nimavami, Aru miku muminŋa, nuŋandi simbirasara saŋ hañindu muminŋan ŋgahi indarimit avi, nanŋa simbira avindaya miŋandi haman yihiramandi. Kamata nuŋ simbira ŋgundi. Kamatihi nuŋandi simbirasara saŋ mu hanjiniŋ karatamandi. Kamata aru hama nuriŋ ñaña ŋguhurim yihiramandi hiriviyi ñaña tinŋirundi. ⁴⁶ Kru simbira miŋahuhu karatamandi kandihama hama simbira kandihama miŋiti, nuŋandi aru miku hama anŋa pata ŋgiti, kandihama kinzhinzitim. ⁴⁷ Nariŋ yi kandi ambin, aru miku kandihama kru nuŋandi simbira miŋahuhu karatamandi kandihaman tamiti nuŋandi muhimimuhim sihananŋa karatamirimandi. ⁴⁸ Hara kru simbira miŋahuhu karatamandi kandihama kru ñamba miŋga. Harim indarimitata ambirimandi, Yandi aru hama mambayihavirimandi, vamba ambirimandi. ⁴⁹ Kamavata aru hamandu simbirasara saŋ hanjiniŋ yivuvaramandi. Kamata nuri nanŋa ñaña, kru kuku hapa kuvirata kwiniŋkwinitindu hanjiniŋ nanŋa kuku hapa kuvirimandi. ⁵⁰ Kamata kru simbira miŋahuhu karatamandi hama nuŋandi aru hama payivayi hivi, nanŋa pamata hiriviyi vaha payimandi ha manŋimandi. Kamata yivutimbimat kitihiti aru hama payimandi. ⁵¹ Kamata aru hama kru simbira miŋahuhu karatamandi kandihaman pisingarimandi. Kamata kru kuyusihirimbiŋapiha hanjiniŋ nanŋa tamirimandi. Kamati kandihani irihariha miŋa satipirimandiyu, vami.

25

Navundi ñanjira ndu tihii kuyu

¹ Kamavata Jisas sihinda ambami, Kanditiwimi hañi Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, navundi ñanjira kumanziŋi timutamumu tinŋiruramivatindu vana maña kiyimandi. Kru muminŋa navundi uririm andimi miŋga parim andimi. Kamatihi navundi ñanjira kandihanjiniŋ umbimbunŋi nuriŋandi hanjiniŋ miŋata, kru kandihaman kindiŋi ŋgata timbuta payim vata umu. ² Navundi kandihaniŋdu arikita arikita kwiri indarimit avi nanŋa niŋiŋ, arikita arikita kwiri indarimit avi maniman niŋiŋ. ³ Navundi indarimit avi maniman nanŋa hanjiniŋ suñindamandu umbi nuriŋandi hanjiniŋ miŋamu. Hara kuku hapa muvira kuku vunŋiyi kavunŋita

miñata mambayimu. ⁴ Hara navundi indarimit avi nanğa hañiniñ nurinandi suñindamandu umbi hañiniñ miñamu. Kamata kuku hapa movira kuku vungiyi kavungita miñata umu. ⁵ Hara kru, navundi urara hama mambayihavumi. Kamataharim navundi ñañıra kandihaniniñ sihananğa akwimitandihı karıhamu. ⁶ Kamata kivi itiiñ indarihu kru mumınğa kuyu kimbañi ambami, Indarimara. Kru, navundi urara hama payi. Harim patira uta nuñ ngim, vamba ambami. ⁷ Kamavahi navundi ñañıra kandihaniniñ sihananğa yahamirata nurinandi umbi hañiniñ siwitamamu. ⁸ Kamatihu navundi indarimit avi manıman hañiniñ navundi indarimit avi nanğa hañiniñ ambamu, Ariñ narinandi kuku hapa hañindu movira ngumara. Ariñandi umbi niñiniñ kwimirim anditihi, vamba ambamu. ⁹ Kamavahura navundi indarimit avi nanğa hañiniñ kimbi nimavamba ambamu. Kuku hapa ni nari nanğa ariñ kandi mandirimandi. Harim avinda uta kuku hapa miñamiña hañi nariñambirim mut miñimandira, vamba ambamu. ¹⁰ Kamavahu navundi indarimit avi manıman hañiniñ kuku hapa mutimıñirim uhuhu, kru, navundi uririm andimi hama yivurahami. Kamatihi navundi indarimit avi nanğa kuku hapa siwitamamu hañiniñ, nu nanğa tavi hañi navundi urarandu timu hañi indihumu. Kamatihu sikwitaya kru kindiñariha yihimu. ¹¹ Kamata kiyihandata, navundi ñañıra kuku hapa mut miñirim umu hañiniñ anğa pata ambamu, Aru miñga, aru miñga, pata ariñambirim kindiñari ni pihiri, vamba ambamu. ¹² Kamavahura aru hama kimbi ambami, Yi nariñ kandi ambin, yi nariñ mañgandin, vamba ambami, vami. ¹³ Kamavata Jisas nurıñ ambami, Nari mañgandara, pamata hiviyyi, nanğa pamata hiriviyira vaha Krundu Niñi hama payimandi. Harim nari tamiñga nanğa kiyimara, vami.

*Simbirasara sañiniñ timbahiris miñamundu tihı kuyı
(Luk 19.11-27)*

¹⁴ Jisas sihinda ambami, Gotıdu tiwiyyi kiyihiyiha kru mumınğa pihu kutañi urim andindi maña. Nuñandi simbirasara sañ hañiniñ uraramahi payımu. Kamata nuñandi muhimimuhim karatamirimandiyu vata nurinandi kumañgimbañi tamami. ¹⁵ Kamata simbirasara sañ hañiniñ miñza vativatıdu vana nanğa tikatıkarım indarımaramama timbahiris hañiniñ tiñgirumi. Kru muhamañ 5,000 timbahiris ngumi. Muhamañ 2,000 timbahiris ngumi. Muhamañ 1,000 timbahiris ngumi. Kamata kru hama umi. ¹⁶ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama 5,000 timbahiris kandihañi timbahiris simbira miñata sihinda 5,000 timbahiris mu miñami. ¹⁷ Kru 2,000 timbahiris miñami hama ndahara, 2,000 timbahiris hañi timbahiris simbira miñata sihinda 2,000 timbahiris mu miñami. ¹⁸ Hara simbirasara sañ 1,000 timbahiris miñami hama uta piriyyi kumba kayıvata nuñandi aru hamandu timbahiris ha sipirumi.

¹⁹ Kamata kutanğivi uhi, nurinandi aru hama anğa payımi. Kamata nurıñ timbahiris ngumi hañiniñirim kuyu miñasirivirim andimi. ²⁰ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama sihinda 5,000 timbahiris mu nanğa miñata pata nimavamba ambami, Aru miñga niñga, yañ 5,000 timbahiris ngumana. Hara timbahiris kandiniiñ timbahiris simbira miñata sihinda 5,000 timbahiris miñamin, vamba ambami. ²¹ Kamavahi nuñandi aru hama ambami, Na simbirasara sañ avi miñga,

na simbira avi miŋamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamamaŋgaramana. Harim na muhimimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanŋa kinzihinziti, vamba ambami. ²² Kamata kru 2,000 timbahiris miŋami hama ndahara payimi. Pata nimavamba ambami, Aru miŋga yi nanŋa miŋga, yaŋ 2,000 timbahiris ŋgumana. Hara timbahiris kandiŋiŋi timbahiris simbira miŋata sihinda 2,000 timbahiris miŋamin, vamba ambami. ²³ Kamavahi nuŋandi aru hama ambami, Na simbirasara saŋ avi miŋga, na simbira avi miŋamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamamaŋgaramana. Harim na muhimimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanŋa kinzihinziti, vamba ambami. ²⁴ Kamavahi kru 1,000 timbahiris miŋami hama ndahara payimi. Kamata nimavamba ambami, Aru miŋga yi nanŋa ŋgandin, na paŋa miŋga. Na kiva muŋiniŋ kurinduyi ndahara kayivandana. Nanŋa pirivisa muyi kru mumiŋga ŋaŋa kiris sisivahi kandi tamahi ndahara nurinandi ŋaŋa haŋiniŋ miŋandana. ²⁵ Kamataharim yaŋ piŋitih, uta nandi timbahiris ni pirihumbaŋi sipirumin. Nandi timbahiris hani, vamba ambami. ²⁶ Kamavahira nuŋandi aru hama kimbi nimavamba ambami, Na simbirasara saŋ ŋamba, na yakwiri miŋga. Na yaŋ ŋgamaŋgarandana. Yi kiva muŋiniŋ kurinduyi ndahara kayivandin. Nanŋa pirivisa muyi kru mumiŋga ŋaŋa kiris sisivahi kandi tamandi ndahara nurinandi ŋaŋa haŋiniŋ miŋandin. ²⁷ Hara mumindihi timbahiris yandiha uta timbahiris tamatama taviyi mandamana. Kamatamanditi anŋa pata yandi timbahiris ha kaŋimbiriti timbahiris muvira nanŋa miŋahin. ²⁸ Kamataharim 1,000 timbahiris nu nanŋa kiyini miŋata kru 10,000 timbahiris nanŋa nimaŋ ŋgumara. ²⁹ Kru muhimimuhim nanŋa haŋiniŋ, nurin sihinda muvira ŋguriman. Kamatin nurinandi muhimimuhim sambi kiyimandi. Hara kru mumingandu muhimimuhim mangiti, nuŋandi muhimimuhim kiyimandi simbiri ha, anŋa miŋiman. ³⁰ Harim simbirasara saŋ ŋamba nimaŋ kavaritira tapira kivimiŋgwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimiŋgwi kandihaŋi irihariha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami.

Krundu Niŋi hama krunavundi sihananŋa ŋgatingurimandi

³¹ Jisas sihinda ambami, Krundu Niŋi hama aru miku maŋa kutikara sihananŋa nanŋa payimandi. Kandihiyi haŋi nuŋandi minzimnzi maka aru miku ndu haŋi minzirimandi. ³² Kamati krunavundi sihananŋa pirivisa muvundumuvundu haŋiniŋ pata nuŋandi kipumikayi tiwirimandiyu. Kamatu nurin tamarahata arikinziviya tamirimandi. Kru sipsip karatamatama hama tamarahahi sipsip timu uhu meme tamu undu maŋa. ³³ Kamata sipsip haŋiniŋ nuŋandi kuma kandi sambavu tamata, meme haŋiniŋ kuma kakayi sambavu tamirimandi.

³⁴ Kamata aru miku hama krunavundi nuŋandi kuma kandi sambavu kiyimandiyu haŋiniŋ nimavamba ambirimandi, Yavandak narin avindamandi. Yandi Yava piri niŋandihin tamami hiriviyi ambami, Yandi tiwiyi kiyimandiyu vamba ambami. Kamataharim pata Yavandu tiwiyi nari kiyimara. ³⁵ Nimata, kuha yi aviharim kiyihin yaŋ ŋaŋa

---

25:29 Mt 13.12 nanŋa, Mk 4.25 nanŋa, Lu 8.18 nanŋa, Jo 15.2   25:30 Mt 8.12 nanŋa, 22.13 nanŋa, Lu 13.28   25:31 Sek 14.5 nanŋa, Mt 16.27 nanŋa, 19.28 nanŋa, Si 1.11 nanŋa, 1 Te 4.16 nanŋa, 2 Te 1.7 nanŋa, Sk 1.7 nanŋa, 20.11-13   25:32 Ese 20.38 nanŋa, 34.17 nanŋa, Ro 14.10 nanŋa, 2 Ko 5.10 nanŋa, Sk 20.12   25:34 1 Ko 6.9 nanŋa, 15.50 nanŋa, Ga 5.21 nanŋa, Hi 4.3 nanŋa, 1 Pi 1.20   25:35 Ais 58.7 nanŋa, Ese 18.7 nanŋa, 18.16 nanŋa, Hi 13.2 nanŋa, Je 1.27

ngumara. Yanj kukumitandihhi kuku ngumara. Yi pihu muyindu mingga, hara yanj timbuta narijandi taviyi umara. ³⁶ Yandi mikwiri mangiyihi, yanj mikwiri ngumara. Kandi kimuhin yanj karatamamara. Nanja kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin pata yanj ngamara, vamba ambirimandi. ³⁷ Kamaviti krunavundi tititaya kindu hañiniñ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru mingga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana nanj ñaña ngumariñ. Nanja pamata hiriviyi nanj kukumitandihhi kuku ngumariñ. ³⁸ Nanja nanj pamata hiriviyi ngahariñ na kru pihu muyindu mingga kiyihana nanj timbuta ariñandi taviyi umariñ. Nanja pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, nanj mikwiri ngumariñ. ³⁹ Nanja pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nanja kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta nanj ngumariñ, vamba ambirimandiyu. ⁴⁰ Kamavitu aru miku hama kimbi krunavundiñ nimavamba ambirimandi, Yi nariñ kandi ambin, muhimimuhim vana yaranava ñimbi maniman hañiniñindu muvatij andindara hañiniñ, yanj andindara, vamba ambirimandi.

⁴¹ Kamavata aru miku hama krunavundi nuñandi kuma kakayi sambavu kiyimandiyu hañiniñ nimavamba ambirimandi, Nari krunavundi singunditiñiniñ, nari yanj mikiramata ahu tuvarata sihangiyihiyi heliyi umara. Ahu kandiha Satan nanja nuñandi kutikara hañiniñirim Got siwitamami. ⁴² Nimata, yi aviharim kiyihin yanj ñaña mangumara. Nanja yanj kukumitandihhi kuku mangumara. ⁴³ Yi pihu muyindu mingga, hara yanj timbuta narijandi taviyi mangumara. Nanja yandi mikwiri mangiyihi, yanj mikwiri mangumara. Yi kandi kimuhin, nanja kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin uta yanj mangamara, vamba ambirimandi. ⁴⁴ Kamaviti nurindahara nuñ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru mingga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana, nanj ñaña mangumariñ. Nanja pamata hiriviyi nanj kukumitandihhi kuku mangumariñ. Nanja nanj pamata hiriviyi ngahariñ na kru pihu muyindu mingga kiyihana nanj timbuta ariñandi taviyi mangumariñ. Nanja pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, nanj mikwiri mangumariñ. Nanja pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nanja kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta nanj manguramariñ, vamba ambirimandiyu. ⁴⁵ Kamavitu nuriñ kimbi nimavamba ambirimandi, Yi nariñ kandi ambin, yaranava ñimbi maniman niñiniñindu muvatij kanimata vana niñiniñ mañandimara ha, kandi vana hañiniñ yanj mañandimara, vamba ambirimandi. ⁴⁶ Kamata kandihaniniñ ñamba him niñirim urimandiyu. Ñamba him kandiha kañinda sihangiyihiyi ñandi. Hara krunavundi tititaya kiyihiyi hañiniñ avindaya sihangiyimandiyu, vami.

Jisas kimuta yahamirami ndu kuyu

26

(Sapta 26—28)

*Aru miku hañiniñ, Jisasiñ yivutatamindañ vata kuyu kahañamu
(Mak 14.1-2 nanja, Luk 22.1-2 nanja, Jon 11.45-53)*

¹ Jisas kuyu kaniñinij ambavarata mituta, nuñandi simbirasara hañinij nimavami, ² Nari ngandara, arikingivi taya kiyi. Kamati Got Israel Hatij Mitahi Avingiyimu Hivi hañandihinirim indariramarama ha yivurahimandi. Kamati Krundu Niñi hamanj miku niniñindu kumanjgimbañi tamitu ahuandiñi yivuwirimbimandiyu, vami. ³ Kanditiwimi hañi, Gotij kirañinguhu hañinijindu aru miku hañinij, nanja Israel hatindu aru miku hañinij umu. Kamata Gotij kirañinguhu hañinijindu aru miku hañinijindu aru miku hamandu taviyi tihirumu. Nuñandi ñimbi Kaiafas. ⁴ Kamata Jisasij kuyusihirata miñahandata yivutatamirim kuyundavarata kindimbuhiramu. ⁵ Hara nimavamu, Got nanja kuyundavararandu aru hiviyi manjandim. Kamatirij krunavundi ngatanda sanja yahamiritumandihi, vamu.

*Navundi muñambi Jisasindu mikuvu ambunguku tangusingimi
(Mak 14.3-9 nanja, Jon 12.1-8)*

⁶ Jisas pihu Betani Saimonindu taviyi kiyimi. Kru kandihama kuha kandi lepra nanja miñga. ⁷ Kamatihi navundi muñambi ambunguku vungji, timba aviyi musa miñamu ha miñata tavi kandihañi payimi. Ambunguku kandiha timbahiris aruyi mut miñandu ñandi. Kamata Jisas pina hañi minzita kiyihihi, navundi hañambi Jisasindu miku hañi tangusingimi. ⁸ Kamatihi Jisasindu simbirasara hañinij kandiha ngahu, nurij maviwiyatimi. Kamata ambamu, Mumindihi ambunguku ni sanjananja mituta kiyi. ⁹ Kaniñandihin mitirij kru muñinij mut miñitu, timbahiris aru miñata krunavundi muhimimuhim maniman hañinij nguharij, vamu. ¹⁰ Jisas nurijandi kuyu ha indarita nurij nimavamba ambami, Nari mumindihi navundi nimindij pimi ngura. Nu yan avi vana andi. ¹¹ Kru muhimimuhim maniman hañinij nari nanja sihangjindu. Hara yi, nari nanja siha manjgijiman. ¹² Navundi nimindi yandi kwirandi niñi ambunguku tangusingi ni, yandi kwirandi ni tungi humbañirim ikivata andi. ¹³ Yi narij kandi ambin, piri niñi muvumuvu uta kuyu avi niñandihin ambavarimandiyu. Kamata navundi niñambi yan andi vana nirim indarimitata, ambavarimandiyu, vami.

*Judas, aru miku hañinij nanja kuyu kahañami
(Mak 14.10-11 nanja, Luk 22.3-6)*

¹⁴ Kanditiwimi hañi Jisasindu 12 simbirasara hañindu muhama, nuñandi ñimbi Judas Iskariot, Gotij kirañinguhu hañinijindu aru miku hañinij kiyimuyi umi. ¹⁵ Kamata nurij nimavamba kitihumi, Jisasij nariñandi kumanjgimbañi tamitin yan muhimiyi mut miñimandira, vami. Kamavahi nuñ 30 timbahiris silva ngumu.* ¹⁶ Kamatihi Judas Jisasij nurijandi kumañi tamiman vata kindimbuhirami.

*Jisas nuñandi simbirasara nanja imbi ñami
(Mak 14.12-21 nanja, Luk 22.7-14 nanja, 22.21-23 nanja, Jon 13.21-30)*

26:2 Kis 12.1-27 nanja, Mt 20.18 nanja, Mk 14.1 nanja, Lu 22.1 nanja, Jo 13.1 26:6 Lu 7.37-38 26:11 Lo 15.11 nanja, Jo 12.8 nanja, 14.19 nanja, 17.11 26:14 Jo 11.57 26:15 Sek 11.12 nanja, Mt 27.3 * 26:15 30 silva timbahiris kaniñandihin manjandarij, timbahiris ariñandiyi timbahiris kaniñandihin pamata timi vaha kihirihiri tih. Kaniñandihin timbahiris arumari. Simbira miñamiña niñin, arikita arikita kwiri takwi vaha, mana arikikwiri arikikwiri takwi simbira miñata miñamaña ñandi. Kandi kuyu ni Matyu 27.9-10yi ndahara ngimandira.

17 Mavatiimba Yis Manimanindu Aru Hivi Hañiniñindu kimangima hivi hañi, Jisasindu simbirasara hañiniñ pata nuñ ambamu, Upi pañu umindañ. Kamata ñaña siwitatamitirin Got Israel Hatin Mitahi Avingiyimu Hivi hañandihinirim indariramata ñirimana, vamu. 18 Kamavahu Jisas nuriñ kru mumiñgarim ambata ambami, Pihu aru niñi indihuta kru kandihamañ ngata ambamara, Ahusiki hama ambi, Yandi hivi ha arifiñ payi. Harim, yi nanga yandi simbirasara hañiniñ nanga pata nandi taviyi Got Israel Hatin Mitahi Avingiyimu Hivi hañandihinirim indariramata ñimindañ, vamba ambi, vamba ambamara, vami. 19 Kamavahi simbirasara hañiniñ Jisas ambami maña andita, ñaña kandiha siwitatamamu. 20 Kamata kivititi Jisas nanga nuñandi 12 simbirasara hañiniñ ñaña tamatama pina hañi arindihuyivita minzimu. 21 Kamata ñata kiñingñiñi ambami, Yi nariñ kandi ambin, nariñandi muvati miñga, yañ yandi miku ñiniñindu kumañi tamirimandi, vami. 22 Kamavahi, nuñandi simbirasara hañiniñ kuyu kandiha indarihu nuriñandi mavi hambu pimitimangarami. Kamatihi minzavativat nuñ nimavamba kitihumu, Aru miñga, yañirim vaha ambana, vamu. 23 Kamavahu Jisas ambami, Kru yañ yandi miku ñiniñindu kumañi tamirimandi hama, nariñandi muvati miñga. Yi nanga maki isi niñi kihiri kumandamariñ, vami. 24 Krundu Ñiñi hama, Gotindu angwimikiyi ambami maña kwimirimandi. Hara Krundu Ñiñi hamañ nuñandi miku ñiniñindu kumangimbañi tamirimandi hama, pimi aru kavirimandi. Kru kandihamañ niñum manjavumiti avindihi, vami. 25 Kamavahi Judas, kru nuñandi miku ñiniñindu kumangimbañi tamatama hama, nuñ kitihuta nimavami, Ahusiki yambirim vaha ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana maña, vami.

*Jisas nuñandi simbirasarañ mavatiimba nanga wain ngumi
(Mak 14.22-26 nanga, Luk 22.15-20 nanga, 1 Korin 11.23-25)*

26 Kamata ñata kiyihuhu, Jisas mavatiimba munda miñata Gotin kuyu avivi nguta miñasihiraramata, nuñandi simbirasara hañiniñ ngumi. Kamata ambami, Miñata ñamara. Niñandihin yandi kwirandi, vami. 27 Kamata kuku kuvirahuvira vunçi wain nanga munda miñata Gotin kuyu avivi ngumi. Kamata nuriñ nguta ambami, Nari sihananga niñi kuviramara. 28 Niñandihin yandi ñangwi. Got nanga krunavundi nuñandiñ sihananga vata miñavisihuramata siritimbin. Yi ñangwi kanñandihin, krunavundi sihananga ñamba vana andindu hañiniñ kuniñi kuyivirim tangusingin. 29 Yi nariñ ambin, yi nari nanga wain sihinda manguviraman. Kamata ututa muyivi wain kihi Yavandakindu tiwiyi nari nanga kuviraman, vami. 30 Kamata, sihipuri muvana tundu pihu aru ha mitata, Apu Oliv tamayi umu.

*Jisas ambami Pita yañ kutivu tamirimandi
(Mak 14.27-31 nanga, Luk 22.31-34 nanga, Jon 13.36-38)*

31 Kamata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Musi kiviñi yañ muhimimuhim vana yivurahimandi. Kamati ngitira sihananga nariñandi indarimangaramangara vana ha miñgata yivirimandi. Gotindu

26:17 Kis 12.6 nanga, 12.14-20 nanga, Mk 14.12 nanga, Lu 22.7-9 26:18 Mt 21.3 26:23 Sng 41.9 nanga, Lu 22.21 nanga, Jo 13.18 26:24 Ais 53 nanga, Dan 9.26 nanga, Mk 9.12 nanga, Jo 17.12 26:26 Mt 14.19 nanga, 1 Ko 10.16 26:28 Kis 24.8 nanga, Jer 31.31-34 nanga, Sek 9.11 nanga, Ro 5.15 nanga, 1 Ko 10.16 nanga, Hi 9.22 26:29 Mk 14.25 nanga, Lu 22.18 nanga, Si 10.41 26:30 Lu 22.39 nanga, Jo 18.1 26:31 Sek 13.7 nanga, Jo 16.32

angwimikiyi, Got nimavamba ambami, Yi sipsip karatamatama hamaŋ yivutatamitin sipsip haŋiniŋ siŋgunziŋgu tivaramirmandiyu, vamba ambami. ³² Hara yi aŋga yahamiriman. Kamata yi wisa kasirama pirivisa Galili uriman, vami. ³³ Kamavahi Pita kimbambami, Muhimimuhim vana naŋ yivurahimandi ha muvira ŋgitu nuriŋandi indarimaŋgaramaŋgara vana ha miŋgata yiviti naŋ mitirimandiyu, hara yi naŋ mamitahandiriman, vami. ³⁴ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Yi naŋ kandi ambin, musi kiviŋi, akakara kwisi piwititi, na arikikwiri ŋimbiri nimavamba ambirimana, Yi nuŋ maŋgandin, vamba ambirimana, vami. ³⁵ Kamavahi Pita ambami, Yi nanaŋga kwimirim ndahara kwimiriman. Yi nuŋ maŋgandin vamba maŋambiriman, vami. Kamavahi Jisasindu simbirasara sihananŋa kuyu siwimaŋa ambamu.

*Jisas Getsemani Got naŋga kuyundavarami
(Mak 14.32-42 naŋga, Luk 22.39-46)*

³⁶ Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ naŋga kiva Getsemani umu. Kamata nuriŋ ambami, Nari niŋi minzita kiyimara. Yi ndambu uta Got naŋga kuyundavariman, vami. ³⁷ Kamata, Pitaŋ naŋga Sebedindu ŋiŋi arikimbatin ndaya timbuta kihiri umu. Kamatihi nuŋandi mavi hambu pimitihi, kaŋinda aru miŋami. ³⁸ Kamatihi nuriŋ ambami, Yandi mavinimbu pimitimaŋgarahi kwimirim andin. Harim nari niŋi yaŋ karatamata narindahara tamiŋga naŋga kiyimara, vami. ³⁹ Kamavata sukisimbiri uhandata, miŋgata taraŋgiruta nuŋandi kipumika ha piriŋi tamami. Kamata Got naŋga nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vuŋgi ni yandi kumayini miŋavikira vata pirikin, harim nambira. Hara yi pirikini maŋa maŋandi, nambi pirikina maŋa andi, vami. ⁴⁰ Kamata, Jisas simbirasara arikikwirivat kiyimu haŋi pata ŋgahi akwarihata kiyimu. Kamatihi Pitaŋ nimavamba kitihumi, Nari yi naŋga miŋgiŋa awa nda kita tamiŋga naŋga maŋgiŋimandira. ⁴¹ Nariŋ miŋgaha vananda yivurahiti miŋgata yivitirama. Kamataharim tamiŋga naŋga kiŋiŋgiŋi Got naŋga kuyundavaramara. Kandi, muhim vana anditirim pirikira. Hara nariŋandi kwirandi haŋandihinindu tikitika maŋgiŋi, vami. ⁴² Kamavata, Jisas sihinda aŋga uta Got naŋga nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vuŋgi niŋi yaŋirim kuvirimandi sikwi vatangaŋa, nambi pirikina maŋa, andi, vami. ⁴³ Kamata sihinda pata ŋgahi simbirasara haŋiniŋindu tamiŋga ha pimitihi, karihamu. ⁴⁴ Kamata sihinda nuriŋ mitatufa kwiriŋimbiri, Got naŋga kuyundavarami. Atiyi kuyundavarami kuyu siwi handaya kuyundavarami. ⁴⁵ Kamata pata ŋgahi nuŋandi simbirasara haŋiniŋ karihaha ambami, Nari karihata avirikimuraŋgwiŋa. Indarimara. Krundu ŋiŋi hamaŋ kru ŋamba vana andindu haŋiniŋindu kumaŋgimbaŋi tamatama hirivi ha yivurahi. ⁴⁶ Kamataharim yahamiritira nari naŋga umi. Niŋgamara, kru yaŋ nuriŋandi kumaŋgimbaŋi ŋguhu hama ariŋi ni yivurahi ha, vami.

*Judas Jisasin nuŋandi miku ŋiniŋindu kumaŋgimbaŋi tamami
(Mak 14.43-50 naŋga, Luk 22.47-53 naŋga, Jon 18.3-12)*

⁴⁷ Jisas kuyundavarata kiyihihi, Judas, nuŋandi simbirasara haŋindu muvat hama payimi. Kamatihi kru sambu tuki naŋga ahutimi miŋata nu naŋga payimu. Gotiŋ kiraŋiŋguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ, naŋga

Israel hatindu aru miku hañiniñ simbiñu payimu. ⁴⁸ Kru Jisasin nuriñandi kumañgimbañi tamatama hama nuriñ ambami, Kru miñahandimindañ vata andira hamañ mikwimikwi siriman, kru kandihama Jisas. Nuñ miñahanadamara, vami. ⁴⁹ Kamavata, Judas sariwayiñandi Jisas kiyimiñi pata ambami, Avi kivi Ahusiki, vami. Kamavata Jisasin mikwimikwi sami. ⁵⁰ Kandihamatihhi Jisas ambami, Yambiha, pana vana hañandihin andirimiñgata andihavu, vami. Kamavahi kru hañiniñ pata Jisasin miñahandamu.* ⁵¹ Kamatihu kru Jisas nañga kiyimi miñga nuñandi tuki kuta ha miñasiharami. Kamata Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hamandu simbirasara hamandu kinzihimiki hañandihin, yivutivihi piriñi miñgata yivumi. ⁵² Kandihamatihira Jisas nuñ nimavami, Nandi tuki kuta ha nuñandi upiñi kiñgiraramina miñgum. Kru sihanañga tuki kuta nañga kurihirimandiyu hañiniñ, tuki kuta ha nuriñ pisiñgarimandi. ⁵³ Na mambaha ñgandana. Yi yandi yavandakiñ kitiwitin, nuñandi kutikara sambhi sikwi simbiti pata yañ ñguramahu. ⁵⁴ Hara yi kanimatiniñgata, kuyu Gotindu angwimikiñi kindi hañiniñ kandisikwisikwi mayivurahirimandi. Gotindu angwimiki ambami, harim kandi vana niñiniñ yivurahimandi, vami. ⁵⁵ Kandihirivi hañindaya Jisas krunzivi kandihaniñ nimavami, Nari tuki kuta nañga ahutimi miñata yañ sañga kurihahuriha nañga kipa nañga miñgañ miñahandirim payimañandira. Yi imutamut Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiñi miñzita krunavundiñ kuyu ñgundin. Hara yañ kandiwiñi hañu mamihahandandara. ⁵⁶ Muhimimuhim vana yivurahami kaniñiniñirim, kru Gotindu kuyu miñata ambavarava hañiniñ yihimbivaramu maña yivurahami, vami. Kandihamata vana andihu nuñandi simbirasara hañiniñ Jisasin mitamita tivaramamu.

Jisasin ñgatiñgirumu

(Mak 14.53-65 nañga, Luk 22.54-55 nañga, 22.63-71 nañga, Jon 18.13-14 nañga, 18.19-24)

⁵⁷ Kru Jisasin miñahandamu hañiniñ, nuñ timbuta kru Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku Kaiafasindu taviñi umu. Kamatihu tikatika kuyundu mirimba nañga hañiniñ nañga Israel hatindu aru miku hañiniñ tihiruta kiyimu. ⁵⁸ Kamatihu Pita Jisasin ñgaviramata sihindi umi, hara kutañimari kiyimi. Kamata Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hamandu tavi tapa tapira hañi indihuta, kru tavi karatamatama hañiniñ nañga miñzimi. Jisasin mumibaham vana ha yivurahiti ñgitin vata, kiyimi. ⁵⁹ Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ, nañga kru Juda hatindu kuyu miñasirivandu hañiniñ, kru muvira pata Jisas andindi vana kuyusihiranzihira ambavaramu vata uraramahu payimu. Nuñandi ñamba vana mu ñgata, nuñ yivutatamimindañ vata andimu. ⁶⁰ Kamatihu kru sambhi pata nuñ kuyusihiranguyu yihivaramu. Hara kuyu sapa Jisasin yivutatamatama ñandi mañgamu. Hara kiyihandata, kru arikimbat payimu. ⁶¹ Pata ambamu, Kru nima nimavamba ambavareñdi, Yi Gotiñ kirañinguhu tavi ha yivukuvimbirata arikikwiri hiviñi taya tararamiriman, vamba ambavareñdi, vamu.

* **26:50** Grik kuyuyi avindamata mañambami. Kru muvira ambandu. Jisas ambami, Yambiha na mumindihi pana, vamba ambami, vandu. **26:51** Jo 18.26 **26:52** Stt 9.6 nañga, Sk 13.10 **26:53** 2 Kin 6.17 nañga, Dan 7.10 **26:54** Ais 53.7 nañga, Mt 26.56 nañga, Mk 14.49 **26:55** Lu 19.47 nañga, 21.37 **26:56** Mt 26.31 **26:60** Lo 19.15 nañga, Sng 27.12 nañga, Mt 27.40 nañga, Mk 14.55 nañga, Jo 2.19 nañga, Si 6.13

⁶² Kamavahu Gotiŋ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hama tanjuramata, Jisasin nimavamba kitihumi, Na kuyu kimbimambirimana. Nañ kuyu yihivarayu niñandihinirim mumibana, vami. ⁶³ Kamavahira, Jisas kuyu mu manjambami. Kamatihi Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniñindu aru miku hama ambami, Nañ Got sihañiyihiyi hamandu ñimbiyi kitiwin. Harim tihu kandisikwisikwi amba. Got krunavundi nuñandiñ anga miñimandi vata yihiramami hamanda na. Na Gotindu Niñi, mana, maningga, vami. ⁶⁴ Kamavahi Jisas nuñ nimavami, Nambi ambanaja. Hara yi nariñ ambin, muyivi Krundu Niñi miñganŋ ngitira, Got tikatika nanga hamandu kuma kandi sambavu minzirimandi. Kamata ihumbisa nimbu kita ihumukiri himbañi payimandi, vami. ⁶⁵ Jisas kamavahi, Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniñindu aru miku hama kandihuyu ha indarita, aka yahamirata nuñandi mikwiri hañiniñ miñasihirata ambami, Gotiŋ ambasuvi. Harim nari nanga sihinda kru kanimandu vanarim ambavaravarim kru muviranŋ ambitiriñ mambayimu. Tihura Gotiŋ ambasuvahi indarira. ⁶⁶ Kamataharim kru kanimanŋ pamatimindañ, vami. Kamavahi kimbimambamu, Nu ñamba miñga. Harim kimum, vamu. ⁶⁷ Kamata Jisasindu kipumika hañi simiruhavita nuñ yivumu. Kamata nuñ muvira ñuñgimbarapara tamandama ambamu, ⁶⁸ Na Kru Got krunavundi nuñandiñ anga miñimana vata yihiramami miñga. Harim kru Gotindu kuyu miñjata ambavarandu hañiniñ ambavarandu maña amba. Nañ kru yivi nima nin, vamu.

Pita ambami yi Jisasin mangandin vami

(Mak 14.66-72 nanga, Luk 22.56-62 nanga, Jon 18.15-18 nanga, 18.25-27)

⁶⁹ Pita tapa humba hambu, tavi tapira hañi minzita kiyihili, simbirasara muhañambi nu kiyimi arihañi pata, ambami. Nandahara Jisas Galilindu hama nanga kindana, vami. ⁷⁰ Kamavahi, kru sihanangandu taminganzimbiyi Pita ambami. Yi ambana kuyu ha mangandin, vami. ⁷¹ Kamavata kiyihandata, tapa kindinari nanga hañi uhi, sihinda simbirasara muñambi ngata krunavundi ariñi kiyimu hañiniñ ambami, Kru nima Jisas Nasaretindu hama nanga kindi, vami. ⁷² Kamavahi Pita sihinda ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kandihamañ mangandin, vami. ⁷³ Kamata sihinda kiyihandata, kru muvira ariñi tanjuramata kiyimu hañiniñ pata Pitañ ambamu, Kandisikwisikwi, na nuriñandi ñingifindu miñga. Nandi piñgwisamur hambu nañ miñamamañi ndami, vamu. ⁷⁴ Kamavahura Pita yahata pati ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kamañ mangandin. Yi kuyu kandi manjambitin ngatara yañ Got piñngaram, vami. Kamavahi sikwitaya akakara pihumi. ⁷⁵ Kamatihi Pita, Jisas akakara kwisi piwititi arikikwiri ñimbiri yambirim ambata, Nuñ mangandin virimana vamba ambami kuyu hañandihinirim indarimitami. Kamata tapirañi indihuta patiñandi irihami.

27

Jisasin Rom gavamandu aru miku kiyimiyi timbuta umu
(Mak 15.1 nanga, Luk 23.1-2 nanga, Jon 18.28-32)

26:63 Ais 53.7 nanga, Mt 27.12   **26:64** Sng 110.1 nanga, Dan 7.13 nanga, Mt 24.30 nanga, Lu 21.27 nanga, Si 7.55 nanga, 1 Te 4.16 nanga, Sk 1.7   **26:65** Mk 14.63 nanga, Si 14.14   **26:65** Wkp 24.16   **26:66** Jo 19.7   **26:67** Ais 50.6 nanga, 53.5 nanga, Mt 27.30 nanga, Jo 19.3   **26:74** Mk 14.71   **26:75** Mt 26.34 nanga, Mk 14.30 nanga, Lu 22.61-62 nanga, Jo 13.38

¹ Kamata pihirihi, Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniŋ nanŋa Israel hatindu aru miku hañiniŋ sihananŋa, Jisasinŋ yivutatamindaŋ vata kuyu kahañamu. ² Kamata mituta, Jisasinŋ wirimbinzikiyi simahata timbuta uta, Pailat Rom gavamandu aru miku hamandu kumanŋimbañi tamamu.*

Judas kimumi
(*Simbirasara 1.18-19*)

³ Kru Jisasinŋ nuñandi miku niniñindu kumañi tamami hama Judas, ngahi Jisasinŋ ngatiñgiruta pimi ngumu. Kamatihi nuñandi indarimit hambu tivirami. Kamatihi 30 timbahiris silva nuñ Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniŋ nanŋa Israel hatindu miku hañiniŋ ngumu hañandihin, nuri kiyimuyi anŋa miñata umi. ⁴ Kamata ambami, Yi ñamba vana andin. Kru nariñandi kumanŋimbañi tamin hama ñamba vana mañandindi, hara nuñ yivutatamirimandira, vami. Kamavahira nuñ ambamu, Kañandihin ariñandi vana ma. Pimi ha nandi, vamu. ⁵ Kamavahu Judas timbahiris hañiniŋ Gotiŋ kirañinguhu tavihumba hambu kahuvarahi indihumi. Kamata uta nuñambi sikiyi tañgiraramata kimumi. ⁶ Kamatihi Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniŋ timbahiris kandiha miñata nimavamu, Timbahiris niñandihin kru yivutatamatamandu tikwi ñandi. Harim timbahiris kaniñandihin Gotiŋ kirañinguhu tavi niñindu timbahiris nanŋa minzayi mandamimi, vamu. ⁷ Kamata timbahiris kandiharim miñgiya kuyu taya kahañamu. Kamata timbahiris kandihañi kru piri siñgi musa miñandu hañiniñindu pirivisa mu mut miñamu. Pirivisa kandiha kru kutañi ngati kwimitutu tamimandiyu vata, mut miñamu. ⁸ Kamataharim pirivisa kandihañu, Pirivisa Kru Nañgwi Miñgumiñgu vava ñimbi ngumu. Kuha ñimbi kandihañi ndaya yihirasimu, patavata tihu ndahara ñimbi kaniñi ndaya yihindu. ⁹⁻¹⁰ Kamataharim kuyu mu, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara, Jeremaia ambami, 30 timbahiris silva hañandihin miñamu. Timbahiris kandiha Israel hati kru kandihamañ mut miñamiñarim yihiramamu. Aru nima yañ ambami maña timbahiris kandihañi, kru piri siñgi musa miñandi hamarim pirivisa mut miñamu, vami. Kamataharim kandi vana ha Jeremaia ambami maña kandisikwisikwi yivurahami.

Pailat ambami na Juda hatindu aru miku vaha
(*Mak 15.2-5 nanŋa, Luk 23.3-5 nanŋa, Jon 18.33-38*)

¹¹ Jisas Rom gavamandu aru miku Pailatindu tamingañi tañguramata kiyimi. Kamatihi Pailat nuñ nimavamba kitihumi, Na Juda hatindu aru miku vaha, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana, vami. ¹² Kamavahi, Gotiŋ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniŋ nanŋa Israel hatindu aru miku hañiniŋ, Jisasinŋ ihivarinŋguyu sambu ngumu. Kamatihura Jisas kuyu kimbi mañambami. ¹³ Kamatihi nuñ sihinda Pailat kitihuta nimavami. Nañ sihananŋa kuyu yihivarayu nimbu mambaha indarina, vami. ¹⁴ Kamavahira, Jisas Pailatindu kuyu hañandihinirim kimbi kuyu mañambami. Kamatihi Pailat indarihitiñimi.

27:1 Lu 22.66 * **27:2** Pailat Romindu miñga. Rom hati nuñ aru miku gavaman Judandu tamamu. Juda hati nuriñambi Jisasinŋ mayivutatamahu. Rom hati taya ambandu, Kru muminga kwimirimandi, vamba ambandu. Kamataharim Juda hati Jisasinŋ Pailat kiyimiñi timbuta umu. Jon 18.31yi ndahara ngamara. **27:3** Mt 26.14-15 **27:5** 2 Sml 17.23 **27:9-10** Sek 11.12-13 nanŋa, Jer 32.6-15 **27:11** Mk 15.2 nanŋa, Lu 23.3 nanŋa, Jo 18.33 nanŋa, 18.37 nanŋa, 1 Ti 6.13 **27:12** Ais 53.7 nanŋa, Mt 26.63 nanŋa, Jo 19.9 **27:14** Jo 19.9

*Pailat Jisasij ahuandiñi yivuwirimbuwirimburi ambami
(Mak 15.6-15 nanğa, Luk 23.13-25 nanğa, Jon 18.38—19.16)*

¹⁵ Miñgiya simbi miñgiya simbindu minza hiviyi taya, Got Israel Hatij Mitahj Avingiyimu Aru Hivi hañandihirim indariramarasimu. Kandihamatirasimu hiviyi gavamandu aru miku hama kru ñamba vana andihu tamandu upiyindu minzavat mingań ndaya tihimitarasimi. Krunavundi nurinǵambi, kru ñamba vana andihu tamandu upi hańindu minzavat hamandu ñimbi yihirasimu. Kamatihu kru kandihamań tihimitahi nuri kinduyi urasimi. ¹⁶ Kanditiwimi hańi, kru muminga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyimi. Nuñandi ñimbi, Jisas Barabas, krunavundi nuń ńgamańgarandu. Nu kru ñamba sikwi mińga. ¹⁷ Kamata krunavundi pata tihiruhu, nurinǵ Pailat nimavamba kitihumi, Narińirim kru nininǵ ndimbanzikwi tihimitini urimandi. Jisas Barabasin tihimitini urimandi, mana, Jisas krunavundinǵ anǵa mińimandi vata Got yihiramami vamba ambandu nimań tihimitini urimandi, vami. ¹⁸ Pailat nurinǵ ńgami. Nuri singirata Jisasin sańanǵa timbuta ńgatingurim payimu. Harim kandihamavami. ¹⁹ Pailat ńgatingirutingiru hamandu minzimnzi maka hańi minzita kiyihiji nimburi nimavamba, kuyu tamahi payimi. Kru tititaya kiyihiji hamań muhim vana mańandi. Kiviyi nuń akwisihuyi ńgin. Kamata indarihini pimisańzanǵandi. Kanimavamba, kuyu tamahi payimi. ²⁰ Gotinǵ kirañinguhundu aru miku hańinǵ nanğa Israel hatindu aru miku hańinǵ, sihananǵa krunavundinǵ mińawinikwinitindi, ambamu, Ambitira Pailat Barabasin mititi payim. Kamata Jisasin yivutatamam, vamu. ²¹ Kamata, sihinda gavamandu aru miku hama nurinǵ kitihuta ambami, Nari kru arikimbat nińindu nininǵ ndaya yambirim tihimitam vata pikirira, vami. Kamavahi krunavundi sihananǵa ambamu, Barabas, vamu. ²² Kamavahu Pailat nurinǵ nimavamba kitihumi, Ara Jisas, Got krunavundinǵ anǵa mińimandi vata yihiramami vamba ambandu nimań yanirim pamatitirim pikirira, vami. Kamavahi sihananǵa ambamu, Ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²³ Kamavahu Pailat nurinǵ kitihumi, Mumirim, nu ñamba vana pamatavu andindi, vami. Hara krunavundi pativat pihuravimbihurav ambamu, Nuń ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²⁴ Kamatihu Pailat ńgata, yandi kuyu mańindarimandiyu, nanğa sańa aru yivurahimandi, vamba indarimi. Harim kuku nikiri mińata krunavundindu tamingañi nuñandi kuma ha ñimburimi. Kamata ambami, Kru nima kwimiti ndahara yi pimi mańgaviriman. Kańandihin narińandi vana, vami. ²⁵ Kamavahi krunavundi sihananǵa kimbi nimavamu, Pimi kandini arinǵ nanğa arinǵandi ñinjisimijira kiyim, vamu. ²⁶ Kamavahu Pailat Barabasin tihimitahi nurinǵirim umi. Kamata sańanzara hańinǵ ambahi Jisasin pińgirawisimu. Kamata kita Jisasin ahuandiñi yivuwirimbimandiyu vata, sańanzarandu kumańi tamami.

*Sańanzara Jisasin ambasuvamu
(Mak 15.16-20 nanğa, Jon 19.2-3)*

²⁷ Kamata gavamandu aru miku hama nuñandi sańanzara hańinǵ ambahi, Jisasin timbuta Rom gavamandu taviyi indihumu. Kamatihu sańanzara sihananǵa pata nuñandi kipumikayi tihirumu. ²⁸ Kamata nuñandi mikwiri hańandihin siharumu. Siharata nuń mikwiri ñanǵwi aru miku ndu mańa ńandi tamaramamu. ²⁹ Kamata siki punzimbunzi

nanğa hañandihin miñjata, aru miku ndu mirañgupihupi maña musa miñjata nuñandi miku hañi tamamu. Kamata nuñandi kuma kandi samba hambu kuki timi mu miñandihuramamu. Kamata nuñirim tanda mikwimikwitindi nimavamba ambasuvamu, Avingivi Juda hatindu aru miku, vamu.* ³⁰ Kamatindi nuñ simiruhavimu. Kamata kuki timi miñandihuramamu ha miñjata, nuñandi miku hañi yivumu. ³¹ Nuñ ambasuvasuva vana andita mituta, mikwiri tamaramamu hañandihin siharata nuñandi mikwiri hañandihin tamaramamu. Kamata nuñ ahuandiñi yivuwirimbirim timbuta umu.

Jisasij ahuandiñi yivuwirimbumu

(Mak 15.21-32 nanğa, Luk 23.26-43 nanğa, Jon 19.17-27)

³² Kamata uta, sanğanzara hañiniñ pihu aru Sairinindu, kru Saimoniñ ngamu. Kamata andihu Jisasindu ahuandi ha kavumi. ³³ Kamata uta upi Golgota yivurahamu. Ñimbi Golgotandu kuyu sapa ha, miku muñgiyindu punzindu upi varasimu. ³⁴ Kamata upi kandihañi, Jisasij kañinda miñguramam vata, wain kuku hañandihin akingim nanğa tarayivarata kuvirimandi vata, ngumu. Kamatihu kuvirimindihi akindihi mañğuvirami. ³⁵ Jisasij ahuandiñi yivuwirimbuta mituta, sanğanzara hañiniñ nuñandi mikwiri hañiniñ nurinambi tamarahata miñimiñindan vata, atava imbiramu. ³⁶ Kamata kandi upi hañu minzita nuñ karatamamu. ³⁷ Kamata ahu parapara siñga kirivi ñandi pitita, nuñ kuyu ngatiñğirumu ha yihimbivirata nuñandi miku tarayawi hambu tamamu. Nimata kuyu yihimbiviramu. Kru nima Jisas, Juda hatindu aru miku. ³⁸ Jisas kiyimi tivi hañi, kru arikimbat sanğa kurihahuriha nanğa kipa nanğa hañiniñ ndahara ahuandiñi yivuwirimbuta tararamamu. Muhamañ, kandi sambavu tararamata, muhamañ kakayi sambavu tararamamu. ³⁹⁻⁴⁰ Kamatihu, krunavundi uhavañindindi ambasuvanzuva, miku tiwahandiwaha nimavamu. Na Gotiñ kirañinguhu tavi hañandihin yivukuvimbirata, arikikwiri hiviyi taya tararamama miñga. Harim nambi ngurama. Kandisekwisikwi na Gotindu Ñiñitingata ahuandi ha mitata miñga, vamu. ⁴¹ Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñ nanğa Israel hatindu aru miku hañiniñ ndahara siwimañanzih andindi ambasuvamu. ⁴² Nimavamba ambamu, Nu kru muñiniñ nguramandi. Hara nuñambi mañğurami. Nu Israel hatindu aru miku. Harim ahuandi ni mitata miñgiti ngatanda niñambirim indarimañgarimindan. ⁴³ Nu Gotirim indarimañgarata ambandi, Yi Gotindu Ñiñi, vamba ambandi. Harim Got nuñirim mavindamata ngata, nuñ tihu nguramirimandi, vamu. ⁴⁴ Kru arikimbat sanğa kurihahuriha nanğa kipa nanğa hañiniñ, Jisasindu tivi hañi ahuandiñi yivuwirimbumu hañiniñ ndahara, Jisasij ambasuvamu.

Jisas kimumi

(Mak 15.33-41 nanğa, Luk 23.44-49 nanğa, Jon 19.28-30)

* **27:29** Sanğanzara hañiniñ Jisasij imbiraramata aru miku hamañ kanzi miñayahuramañandimu. Kandihamata hiriviyi aru miku hañiniñ mikwiri kandihamata hañiniñ tamarasimu. Mikwiri ñağwi nanğa mirañgupihupi kandiha aru miku ndu. Aru miku ndu minziminzimakayi minzita, kuki timi minzataya miñahandarasimu. **27:30** Ais 50.6 nanğa, Mt 26.67 **27:31** Ais 53.7 **27:34** Sng 69.21 nanğa, Mt 27.48 **27:35** Sng 22.18 **27:38** Ais 53.12 **27:39-40** Sng 22.7 nanğa, 109.25 nanğa, Mt 26.61 nanğa, Jo 2.19 **27:43** Sng 22.8

45 Ina miriyi kiyihi, pirivisa sihananga kivimungwi tarungumi. Kamatihi taya uta ina minguta sangindangumi. 46 Kamata ina minguta sangindangumi hiriviyi, Jisas pati avangarata ambami, Eli Eli lema sabaktani, vami. Kandi kuyu niñindu kuyu sapa ha nimata. Yandi Got, yandi Got, mumirim yan mitana. 47 Kamavahi kru muvira ariñi tanguramata kiyimu hanjiniñ indarita ambamu. Kru nima Elaijan urarami, vamu. 48 Kamavahi sariwayinjandi nuriñandi muvati hama tivita uta spans visa mijata wain kuku ahivi hañi tamami. Kamatihi wain yavurahi kuki timi muyi simahata, Jisasirim kuvirimandi vata, ngumi. 49 Kamatihi muvira ambamu, Mitina ngimungusa. Elaija pata nuñ nguramirimandi vaha, vamu. 50 Kamata Jisas sihinda pati avangarata kimumi. 51 Kamatihi kandihirivi hañindaya mikwiri aru, Gotiñ kirañinguhu taviyi inanandita kirasimi hanandihin, kimba hambu kita sihirata minguta angaminga hambu yivurahami. Kamata arikinzinga yivurahami. Kamatihi piri ni namanama tihi, timba aruru hanjiniñ pihumbiramu. 52 Kamatihi krunzava hanjiniñ pirihumi. Kamatihi Gotindu krunavundi muvira kuha kimumu hanjiniñ kandihandiwimi yahamiramu. 53 Yahamirata kiyihuhu, Jisas anga yahamirata mituhi, Gotindu pihu aru Jerusalem indihumu. Kamatihi krunavundi sambi nuriñ ngamu. 54 Sanganzarandu arumiku hama nanga, sanganzara Jisasin karatamata kiyimu hanjiniñ, ngahu pirimama payihi muhimimuhim vana yivurahahi ngata pinisanarandumu. Kamata nimavamu, Kandisikwisikwi, kru nima Gotindu Niñi, vamu. 55 Navundi Galilindu sambi Jisas nanga kindanginda nuñ nguramandu hanjiniñ ndahara kiyimu. Navundi kandihanjiniñ kutañimari tanguramata tihiraramamu. 56 Navundi kandi ñingi hañindu muhambi, Maria pihu aru Makdalandu ñambi. Muhanjambi, Maria Jems nanga Josep niñum. Ara muhanjambi, Sebedindu ñinji arikimbat niñum.

*Jisasindu pati ha timba humbañi tamamu
(Mak 15.42-47 nanga, Luk 23.50-55 nanga, Jon 19.38-42)*

57 Kamata kivitti kivitirim andihitih, kru timbahirisindu ariku minga pihu aru Arimateandu minga, nuñandi ñimbi Josep, kandihama payimi. Josep kandihama ndahara Jisasindu simbirasara muvati minga. 58 Nu Pailat kiyimiyi, kitiwitin aria vitingata Jisasindu pati ha minjiman vata, payimi. Kamatihi Pailat ambahi, sanganzara hanjiniñ pati ha mijata Josepin ngumu. 59 Kamatihi Josep mijata pati ha mikwiri ñanjira suñiyi taparami. 60-61 Kamata Josep, Jisasindu pati ha mijata uta sava humba nuñandi kihiyi tamami. Sava humba kandiha ambahi kru timbayi kuhanda musa mijahu sañ kindi. Kamatihihi Maria pihu aru Makdalandu hanjambi nanga, Maria muhanjambi ndahara ariñi minzita tihiraramamu. Kamatihuhu Josep timba munji aru munjandi tihuyaparahi payihi, kumba mika ha yivuvihita umi.

Sanganzara Jisasindu sava karatamamu

62 Avirikimuhimu Hiviyirim muhimimuhim siwitamatama hivi ha sirivami. Kamatihi amut Avirikimuhimu Hivi hañi Gotiñ kirañinguhu hanjiniñindu aru miku hanjiniñ, nanga Farisi hanjiniñ uta Pailatiñ ngamu. 63 Kamata nuñ ambamu, Aru minga, ara kru kuyusihiri nanga hama

27:46 Sng 22.1 nanga, Hi 5.7 27:48 Sng 69.21 27:51 Kis 26.31-33 nanga, 2 Sto 3.14 nanga, Mk 15.38 nanga, Lu 23.45 nanga, Hi 6.19 nanga, 10.19-20 27:55 Lu 8.2-3 27:56 Mt 20.20 27:58 Lo 21.22-23 27:60-61 Ais 53.9 27:63 Mt 12.40 nanga, 16.21 nanga, 17.23 nanga, 20.19 nanga, Mk 8.31 nanga, 9.31 nanga, 10.33-34 nanga, Lu 9.22 nanga, 18.31-33 nanga, Jo 2.19-21

kiññiñgiñi kuyu mu ambamirim indarimitariñ. Ambami, Yi arikiñgivi kita, kwiri hañi anña yahamiriman, vamba ambami. ⁶⁴ Kamataharim ambina kumba miha hañandihin yihiñamangaritu arikikwiri hivi kiyim. Nuñandi simbirasara hañiniñ pata nuñandi pati hañandihin kipa miñata uta krunavundiñ ambirimandiyu. Sava humba ha mitata anña yahamiri vamba ambirimandiyu. Kamatu nurinñandi kuyusihiringuyu kibi hañandihin, nuñandi kuyusihiringuyu kuha ambami hañandihin tarativirimandi, vamu. ⁶⁵ Kamavahu Pailat nurinñ ambami, Sanğanzarañ timbututa ambitira sava hañi karatamata kiyimu. Nari uta nariñandi indarimitiyi muhimimuhim vana andita sava hañindu kumba miha ha yihivihimangaramara, vami. ⁶⁶ Kamavahi uta sava hañindu kumba miha ha yihivihimangaramu. Kamata timba himba hañi kunggi yivuta tamata, sanğanzarañ tamahu sava ha karatamamu.

28

Jisas anña yahamirami

(Mak 16.1-10 nanğa, Luk 24.1-10 nanğa, Jon 20.1-18)

¹ Avirikimuhimu Hivi ha umi. Kamatihi kimanggima hivi hañi paka pihirihihi, Maria pihu aru Makdalandu hañambi nanğa Maria muhañambi, Jisasindu sava ha ngimindan vata, payimu. ² Kamatihuhu Aru nimandu kutikara Gotindu pihuyi kita miñgami. Kamatihi pirimama aru sikwi payimi. Kamata kutikara hama timba muñgi kumba miha yivuvihimi hañandihin tihuyaparahi tivimbu umi. Kamata kandi himba hañi minzita kiyimi. ³ Kutikara hamandu kipumika ha ñima miñaparahi siñandi maña siñandimañandimi. Kamatihi nuñandi mikwiri hañandihin ndahara ihumukiri maña kiyimi. ⁴ Kamatihi sanğanzara hañiniñ niñambirim piñitihi, nanangarata, kimuhimu niñin maña yivurahamu. ⁵ Kamatihi Aru nimandu kutikara hama yahata navundi arikimbatirim nimavami, Piñimandumara. Yi nariñ ngin, nari Jisas kru ahuandiñi yivuwirimbusimu hamañ ngirim para. ⁶ Nu niñi mangiyi. Nuñambi kuha ambami maña yahamiri. Nari arikimbat pata upi karihasimi niñandihin ngamara. ⁷ Kamataharim nari arikimbat anña uhavuta nuñandi simbirasara hañiniñ nimavamba ambamara, Nu sava humba ha mitata anña yahamiri. Indarimara, nuwisa kasiramata Galilivu uyi, harim nuñ kandihambu ngimandira, vamba ambamara. Yi kuyu kandini nariñ ambavaririm pan, vami. ⁸ Navundi arikimbat piñisanğarandimu, hara kinziñzitiñmangaramu. Kamata sariwayinñandi sava ha mitata tivaramata Jisasindu simbirasara hañiniñ ambavaririm umu. ⁹ Kamatihi Jisas arikimbatin kindiñi ngata nimavami, Kivisihi vami. Kamatihi arikimbat nu kiyimi arihañi uta, nuñandi tandanzambiri hañi miñahandata nuñandi ñimbi tihuyahamu. ¹⁰ Kamatihi Jisas arikimbatin nimavami, Piñimandumara. Nari arikimbat uta ambitira yaranava Galilivura umu. Yan kandambu ngimandiyu, vami.

Sanğanzarandu kuyu

¹¹ Navundi arikimbat uhuhu, sanğanzara Jisasindu sava karatamata kiyimu hañindu muvira pihu aru hañi indihumu. Kamata Gotin kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ muhimimuhim vana yivurahamirim ambavaramu. ¹²⁻¹³ Kamatihi Gotin kirañinguhu

27:65 Dan 6.17   27:66 Dan 6.17   * 28:1 Kimanggima hivi ha Sande taya.   28:3 Dan 10.6
 nanğa, Mt 17.2 nanğa, Si 1.10   28:6 Mt 12.40 nanğa, 16.21   28:7 Mt 26.32   28:10 Hi 2.11
 28:12-13 Mt 27.64

hanjiniṅindu aru miku hanjiniṅ nanḡa Israel hatindu aru miku hanjiniṅ tihiruta, kuyu mu simahamu. Kamata sanḡanzara hanjiniṅ timbahiris sambi ṅguta, ambamu, Uta nimavamba ambamara, Kiviṅi karihahariṅḡariṅ, nuṅandi simbirasara hanjiniṅ pata nuṅandi pati ha kipa miṅayu, vamba ambamara. ¹⁴ Kamatira gavamandu aru hama kuyu kaniṅandihin indarita nariṅ yivutatamirimitingata, arara nu nanḡa kuyu miṅasirivim. Kamatiriṅ nari kuyu mangavirimandira, vamu. ¹⁵ Kamavahu sanḡanzara hanjiniṅ timbahiris hanjandihin miṅata, aru miku hanjiniṅ ambaramamu maṅamaṅa andimu. Kamatihu kuyu kaniṅandihin Juda hati indarita mitumu. Juda hati kuyu kaniṅandihirim ambavararasimu. Patavata tihu ndahara kuyu siwimaṅa ndaya ambavarandu.

*Jisas nuṅandi simbirasaraṅ simbira miṅimandiyurim ambami
(Mak 16.14-18 nanḡa, Luk 24.36-49 nanḡa, Jon 20.19-23)*

¹⁶ Kamata 11 simbirasara hanjiniṅ Galilirim umu. Uta Jisas apu ambami haṅi yivurahamu. ¹⁷ Kamata Jisasin ṅgata, nuṅandi ṅimbi tihuyahamu. Hara simbirasara muvirandu indarimit ariḡita kiyimi. ¹⁸ Kamatihu Jisas arihaṅi pata nuriṅ nimavami, Got nuṅandi pihuyindu nanḡa piri niṅindu muhimimuhim karatamatarim yaṅ ṅimbi ṅgumi. ¹⁹ Kamataharim uta krunavundi sihananḡa piriṅisa muvundumuvundu anditira yandi simbirasara yivurahamu. Kamatindi, Yavandu ṅimbiyi, nanḡa nuṅandi Niṅindu ṅimbiyi, nanḡa nuṅandi Maviṅiṅindu ṅimbiyi kukuyi miṅanḡirumara. ²⁰ Kamata yi nariṅ kuyu ṅgumin hanjiniṅ sihananḡa nuriṅ ambaramamara. Kamatira kuyu kandihanjiniṅindaya miṅahandamu. Indarimara. Yi imutamut nari nanḡa kindin. Ututa piri niṅandihin nanḡa muhimimuhim siṅgundirimandi.